

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Ústav dějin křesťanského umění

Bc. Terezie RADOMĚŘSKÁ

**POMĚR MEZI KATOLICKOU CÍRKVÍ
A NÁRODNÍM SOCIALISMEM
V NĚMECKU
V PŘEDVEČER II. SVĚTOVÉ VÁLKY**

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Tomáš Petráček, Ph.D., Th.D.

PRAHA 2010

Děkuji PhDr. Tomáši Petráčkovi, Ph.D., Th.D., vedoucímu této diplomové práce, za toleranci a vstřícnost, s níž mne doprovázel.

Gewidmet den Deutschen, die mich überzeugt haben, Deutschland zu lieben

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a v seznamu literatury uvedla veškeré informační zdroje, které jsem použila.

V Praze dne 17. 4. 2010

.....

Obsah

	Předmluva	5
1	Úvod	8
2	Shrnutí dosavadní historiografie	10
2.1	Německá historiografie a historiografie jiných jazyků	10
2.2	Česká historiografie	14
3	Národní socialismus a náboženství	17
3.1	Postoj národních socialistů k náboženství	17
3.1.1	Vyjádření Adolfa Hitlera	17
3.1.2	Politický program národních socialistů vůči církvím	19
3.2	Pseudonáboženské projevy v NSDAP	20
3.3	Dvě formy „německé“ víry	21
3.4	Snahy o ovládnutí církevních struktur	24
3.4.1	Dosažení vlivu v evangelické církvi a její rozštěpení	24
3.4.2	Snaha ovlivňovat katolickou církev	26
3.5	Zřízení Reichskirchenministerium	27
4	Říšský konkordát	29
4.1	Zahájení nových jednání o konkordátu a jeho důvody	29
4.2	Průběh jednání	31
4.3	Obsah a problémy konkordátu	32
4.4	Zisk Říše	33
5	Likvidace politického katolicismu	34
5.1	Význam německého politického katolicismu	34
5.1.1	Strana Centrum	35
5.2	Důvody pro potlačení politického katolicismu	35
5.3	Průběh likvidace politického katolicismu	36
5.3.1	Volby do Říšského sněmu 5. března 1933	36
5.4	Zmocňovací zákon	39
5.5	Zánik katolických politických stran	41
5.6	Pád politického katolicismu	42
6	Snahy nacistického státu o likvidaci církevních spolků, sdružení a zařízení	44
6.1	Potlačování a zákaz katolických spolků a tisku	44
6.1.1	Konec katolických spolků	45
6.1.2	Likvidace katolického tisku	51
6.2	Zápas o školství	55
6.3	Hitlerjugend	58
7	Poškozování kreditu církve	63
7.1	Devizové procesy	63
7.2	Mravnostní procesy	65
8	Němečtí pastýři – postoj německých biskupů k národnímu socialismu	68
8.1	Léta do říšských voleb 5. března 1933	68
8.1.1	Fuldská biskupská konference a silvestrovský pozdrav kardinála Bertrama	69
8.1.2	Freisinská biskupská konference	70
8.1.3	Jednoznačné slovo	71

8.2	Volby do Říšského sněmu v březnu 1933	72
8.3	Říšský konkordát	73
8.3.1	Konkordát v každodenní praxi	74
8.3.2	Politická podpora z Vatikánu	75
8.3.3	Otevřené protesty	76
8.3.4	Cíl německé vnitrostátní církevní politiky	77
8.4	Němečtí pastýři tváří v tvář vlku	78
8.4.1	Situace roku 1936	78
8.4.2	Plenární konference ve Fuldě v srpnu 1936	81
8.4.3	Poslední pokus o dohodu	72
8.4.4	Vánoční pastýřský list	87
8.4.5	Jednání biskupské konference ve Fuldě v lednu 1937	90
9	Encyklika Mit brennender Sorge	94
9.1	Biskupové v Římě	94
9.1.1	Audience u papeže	95
9.1.2	Faulhaberův návrh	96
9.2	Konečný text encykliky	98
9.3	Obsah encykliky	98
9.4	Charakter a význam encykliky	100
9.5	Čtení encykliky v Německu	100
9.6	Následky	102
9.6.1	Reakce nacistického státu	102
9.6.2	Výměna protestních nót	106
9.6.3	Nacistický tisk	109
10	Válka na dohled	110
10.1	Od encykliky k začátku války	110
10.2	Na prahu světové války	111
10.3	Války spravedlivé a nespravedlivé	112
10.4	„Voláme k poslušnosti“	113
11	Závěr	114
Příloha č. 1	Říšský konkordát	118
Příloha č. 2	Encyklika S palčivou starostí	130
Příloha č. 3	Dobové karikatury	144
	Resumé česky	145
	Resumé anglicky	146
	Seznam použité literatury	147

Der Krieg wird ein Ende nehmen. Die letzte große Aufgabe unserer Zeit ist dann darin zu sehen, dass Kirchenproblem noch zu klären. Erst dann wird die deutsche Nation ganz gesichert sein.

Adolf Hitler, 13.12. 1941, odpoledne¹

Předmluva

Dvacáté století bylo pro Evropu a její obyvatele velmi krutou lekcí. Snad žádné jiné století nepřineslo tolika lidem smrt, tolik hrůzy a násilí, tolik zotročení a pokoření. Nejsou to jen dvě světové války, které změnilly politickou mapu Evropy, jsou to také, a možná především, dva totalitní režimy, komunistický a národně socialistický, které nečekaně a nevítaně odhalily Evropě její vlastní duši. Dialekticky odkryly nejtemnější stránky modernismu a osvícenství, hlubinu tak děsivou, že snad ani Breughelovo peklo není otřesnější.

Dnes jsme rezignovali na důvěru v zákonitě pozitivní pokrok a nejsme si jisti, zda se pečlivě skrývaná stinná strana duše zase někde neobjeví. Jsme mimořádně přecitlivělí na všechny projevy činící si nárok na absolutno. Na pravdu, na autoritu, na víru. Duchem Evropy se stal všeprostopující relativismus. Doufáme, že nás před nebezpečím vlastního nitra ochrání. Ale je to opravdu lék na totalitu? Nepřekvapí nás totalita z nějaké jiné strany, z neočekávaného místa? Z netušeného zákoutí? Není vlastně totalita vždy více či méně skrytou součástí společenské rozpravy?

Obyvatelé Německa byli na počátku dvacátého století, na konci první světové války, ve své většině některé z křesťanských konfesí, na jihu a východě povětšinou katolíci, střed a sever Říše byl více evangelický. Ale rozhodně nikdo nemohl Němce označit za nepřátele Boha a církve. Jak se tedy mohlo stát, že jedno marginální bavorské politické hnutí uchvátilo takovou moc, že mnozí kdysi věrní synové církve dobrovolně přikyvovali zákonům trhajícím práva církví na cucky? Jak se mohlo stát, že se lidé již nemohli spolehnout na záštitu zákonů, které podepsala jejich vlastní vláda? Jak se mohlo stát, že katoličtí biskupové v naději na dodržování jindy automatických práv často ustupovali až na hranici za níž už je jenom kolaborace?

¹ PICKER Henry: Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier, Bonn 1951, s. 348

Jak se mohlo stát zbožné a oduševnělé Německo líhni totality, která vtáhla do spirály zla Evropu i svět a připravila čas násilí, vyhrožování, ústupků, strachu, obav, nadějí a zklamání, slibů a vražd. Čas, kdy nebylo lze spolehnout na dané slovo, kdy za malé dobro přišlo velké zlo, čas, kdy jen málokdo dokázal dohlédnout hrůzy, které měly nastat.

Dnes jsme uvykli tomu, že skutečnost není sama sebou, že skutečnost je to, co vidíme v televizi, co čteme v novinách. V rychlosti a šumu globalizovaného světa nejsme sto rozlišovat zrna od plev, jako houba nasáváme často plytké informace a jediné co z nich zbude, jsou roztěkané pocity. Automatický mechanismus vnitřní censure médií rozhoduje o tom, co se dozvíme a co nám zůstane utajeno. Média jsou našima očima a ušima. Mnohdy i úsudkem. Jaký to prostor pro ovlivňování!

Vraťme se do Německa dneška. Každý svého jména dbalý deník, s několika málo výjimkami, takřka denně informuje o mravních poklescích katolických kněží. Píše a mluví se o mravním úpadku katolické církve, o sexuálních deliktech, násilí na svěcených osobách a utajování těchto činů. Prý tisíce katolíků vystupují z církve. Média se předhánějí v požadavcích na omluvy a odškodnění. A církev se ústy svých pastýřů omlouvá a odškodňuje.

Ne, nelze omluvit jediný mravní prohřešek katolického kněze! Naopak, nutno ho potrestat s příkladnou přísností, neboť kněz nese odpovědnost morální autority. Avšak při kritickém zhodnocení skutečnosti zjišťujeme, že není zdaleka tak obludná, jak se v médiích jeví. Na události více než půl století staré totiž pohlížíme dnešními očima. Kdysi společensky žádoucí výchovná facka se ahistoricky stává nepřipustným násilím, ochranné objetí může být dnes vnímáno jako nežádoucí akt se sexuálním podtextem. Děsí nás moc člověka nad člověkem a její zneužití. Dokážeme ještě vůbec rozlišovat mezi pozitivní autoritou a nebezpečným zneužíváním moci?

Jakkoli je počet stíhaných kněží vysoký, zdá se, že jde o necelé dvě desítky kauz. Vzhledem k celkovému počtu asi 15 tisíc kněží německých diecézí získává toto číslo jinou perspektivu. I mistr propagandy Třetí říše, říšský ministr Joseph Goebbels, by na takový výsledek mohl být pyšný. Nehorázné srovnání? Nikoli. Národní socialisté se rovněž snažili propagandisticky využít mravnostní procesy řízeně vedené ve třicátých letech proti katolickým kněžím, řeholníkům a laickým bratřím. A to měli takových konkrétních trestních kauz na čtyřicet!

Nejvyšší představení církve jsou ve svých vyjádřeních opatrní. Málo pokory dráždí, mnoho pokory se jeví jako uznání viny v celém předkládaném rozsahu. Papež se vyjadřuje co nejméně. Ale přece. Avšak jako zkušený akademik hledá kořen. V jeho vyjádřeních

zjistě najdeme výzvy k pokoře a sebezpytování. Ale také opatrné avšak jednoznačné varování před konformismem. Před totalitou konformismu, která se jako saň, již za jednu hlavu uťatou narostou tři další, lstivě prosmýkla do naší společnosti. Varování před novou totalitou, která má svůj obsah zatím nejasný. Má své typické projevy a zdá se, že dokonce ani nepotřebuje být naplněna ideologií.

Na konci dvacátých let minulého století církev na pozadí rozkladu tradiční demokracie jasnozřivě odhalila nebezpečí národně socialistické ideologie mnohem dříve, než se o její skutečné podstatě bolestně přesvědčil celý svět. Není snad na místě i dnes pozorně naslouchat nejvyššímu pontifikovi katolické církve? Není na místě nahlížet na dnešní skutečnost postdemokracie optikou dobré znalosti dějů minulých?

1 Úvod

Po ukončení krvavé kapitoly I. světové války se s rozpadem středoevropských monarchisticky spravovaných států dostala katolická církev do nové situace. Bez jakéhokoli hodnocení monarchií lze jistě konstatovat, že se vždy nějakým způsobem vztahovaly k Bohu a církvi jako jejímu zástupci na zemi. Nové národní státy, postavené na demokratických principech, tuto ambici neměly. Církev se tak stala mimořádnou a zvláštní, ale přeci jen jednou z mnoha organizací.

Na tuto novou situaci reagoval Vatikán jednáním a posléze uzavřením celé řady konkordátů, mezinárodních smluv, které upravovaly vztah jednotlivých států k církvi na svém území. Tyto mezinárodní smlouvy měly za úkol zajistit církvi určité výsadní postavení dané jejím mezinárodním charakterem a současně měly chránit zájmy katolické církve, jejích organizací, společností i jednotlivých členů ať již kněží, řeholníků či věřících v sekulárním prostředí moderního státu.

Takový postup uplatnila kurie také v Německu, když se jí k tomu krátce po nástupu Hitlera k moci naskytlá příležitost. Ačkoli byli církevní představení informováni o ideologii národně socialistického hnutí a přesto, že ji již dříve oficiální církevní místa odsoudila, naděje na uzavření a snad i dodržování mezinárodní smlouvy byla silnější. Roli možná hrála i naděje, že moc kultivuje, totiž že předvolební hesla se zpravidla nedodrží v tak vypjaté formě, v jaké se před volbami říkají. Že odpovědnost za vedení státu a celého národa přiměje nové vládcy revidovat své radikální postoje. Snad nikdo nečekal, že národní socialisté své názory nejen revidovat nebudou, ale naopak zapřáhnou celou strukturu státu do svého vozu a ještě více se radikalizují. To měla církev v Německu poznat na vlastní kůži.

Ambicí této práce je alespoň zkratkovitě tento vývoj ukázat. Na podkladu ideologického postoje národních socialistů k církvi ukázat záludný vývoj v oněch sedmi hubených letech od převzetí moci Adolfem Hitlerem k rozpoutání druhé světové války. Sedmi trpkých let, kdy byla církev vypuzena z politického života Německé říše, kdy jí bylo upíráno právo uveřejňovat své názory v tisku, kdy byla zbavována svého vlivu na mládež ať již ve školách tak i ve společenských organizacích. Kdy byla ale také zostouzena a smýkána bahnem, aniž by jí bylo dopřáno spravedlnosti. Sedm hořkých let, kdy nepomáhala ani snaha Svatého stolce ochránit své biskupy a své sádce. Sedm hubených let, před nimiž ani po nichž žádná léta tučná nepřišla.

Tato práce rozhodně nepostihuje všechny aspekty komplikovaného soužití církve s národním socialismem. Pouze se pokouší v souvislostech zejména vnitrostátní politiky

Německa popsat jednotlivé segmenty společenského života, které jsou pro normální práci církve důležité a z nichž byla násilně vyhnána a - byť často jen formálně - nahrazena národně socialistickou ideologií. Pokouší se na základě dostupných pramenů a literatury popsat cesty a praktiky, jak toho národní socialisté v jinak hluboce křesťanském Německu mohli dosáhnout. Prameny a literatura nám také dávají nahlédnout do konání německých biskupů, které je někdy obdivuhodné, někdy nepochopitelné a mnohdy vyvolává i udivené pozdvižení obočí.

To si však může dovolit jen člověk dneška, který je dobře seznámen s tím, kam národní socialismus dospěl a do jakých hrůz uvrhl svět. Hitlerovi současníci touto znalostí nedisponovali a ve své době, která více než jiná tříbila charaktery, jim tak zůstával jen zdravý rozum a naděje.

Snad bude tato práce malým kamínkem v mozaice, která přispěje k lepšímu poznání této děsivé i fascinující doby.

2 Shrnutí dosavadní historiografie

Dvacáté století přineslo Evropě mimořádnou zkušenost s totalitními režimy. Jen málokterý národ má ve svých dějinách tak jednoznačně negativně hodnotitelnou, ale zároveň časově velmi omezenou kapitolu jako Německo v jeho zkušenosti s národním socialismem.

Situace, kdy vpodstatě celý národ a větší část jeho elit padla do záludných osidel totalitních uchvatitelů, je fascinující. Brala dech lidem, kteří ji zažili a kteří po pádu této totality mohli své do té doby pečlivě skrývané myšlenky zachytit a publikovat, stejně jako těm, kteří nechápavě naslouchali vyhybavým odpovědím svých rodičů a jimž dali své neporozumění najevo bouřemi šedesátých let. Ale právě tak fascinující je tato doba i pro ty, kteří ji nejen nezažili, ale kteří nemají k dispozici ani autentické výpovědi, nýbrž jen suchá fakta sbíraná v šustících listech archivních materiálů.

Stejně jako se měnil úhel pohledu na tuto děsivě pozoruhodnou dobu, měnilo se i porozumění pro ni, a to nejen v laické veřejnosti, která si může dovolit luxus emocí, ale i v odborné veřejnosti historické, která postupně absorbovala paměť, postoje i stále mohutnější proud archivních dokladů různé provenience. Leží tak před námi takřka půlstoletí myšlenek, které můžeme sledovat, vnímat i kriticky hodnotit, neboť to patří k výsadě historické práce.

2.1 Německá historiografie a historiografie jiných jazyků

Tématu církve a nacismu se v poválečná německá historiografie zdaleka nevyhýbá, ba naopak, její pohled se však postupně měnil. Stručně lze vývoj názoru na toto téma rozčlenit do čtyř období.² Tato období samozřejmě nejsou zřetelně odlišena, velmi se prolínala a vzájemně ovlivňovala a i jednotliví badatelé v průběhu doby a v závislosti na množství dostupných pramenů měnili svůj postoj. Není proto možné tato období tedy vnímat ryze časově, ale spíše jako postupný vývoj názorů, který někde proběhl a někde se zastavil v určitém úseku.

První období stojí ještě plně ve stínu nacistické ideologie, která se právě zhroutila. Byl zdůrazňován odpor a pronásledování církve jako takové. Lze říci, že se rezignovalo na vědeckou solidnost, byly zveřejňovány dokumenty, martyrologie a biografie, jejichž

² Srov.: von HEHL Ulrich: Kirche, Katholizismus und das nationalsozialistische Deutschland, Ein Forschungsüberblick, in: DIETER Albrecht: (Hg), Katholische Kirchen im Dritten Reich, Mainz 1976, s 219 - 251

tendenčnost byla zjevná. Cílem bylo ukázat, že se Němci z dějin poučili, ale také se již odmítala kolektivní vina a poukazovalo se na vnitřní německý protinacistický odpor. Například A. Koch píše: „Církev a národní socialismus se ve všem podstatném vzájemně vylučovaly jako světlo a tma, jako pravda a lež, jako život a smrt.“³ Rovněž tak Johann Neuhäusler ve svém „Kreuz und Hakenkreuz“⁴ vidí církevní opozici jako monolitickou sílu, která jednoznačně a trvale vystupovala proti nacistickému režimu. Z martyrologií nelze vynechat „Priester vor Hitlers Tribunalen“ Benedicty Maria Kempner,⁵ která sice svou publikaci vydala později, ale k této skupině bezpochyby patří.

Druhá fáze byla vyvolána novým jednáním o další platnosti říšského konkordátu,⁶ o stále existující smlouvě mezi Německem a Svatým stolcem podepsané 20. července 1933. To připomnělo rok nástupu Hitlera k moci a tehdejší spory o politický katolicismus, otázku zániku strany Centrum, postoje katolické církve k nastupujícímu režimu a konečně i celou mnohostrannou problematiku vztahů církve a totalitního státu. Uvedme například spisy Ernsta-Wolfganga Böckenförda⁷ o afinitě katolické církve k autoritářským režimům, které vyvolaly bouřlivou diskusi. I v pozdější době si tento autor ponechal poměrně kritický pohled na celé toto složité předválečné období.⁸

Podobně tak i Hans Buchheim⁹ odkrýval i stinnější stránky chování církve po roce 1933, zejména pak konzervativní nacionalismus. Na druhé straně však v této době vyšly edice pramenů uspořádané například Hansem Müllerem¹⁰ či Klausem Gotto či Konradem Repgenem,¹¹ které umožnily většímu množství badatelů se na solidní bázi danou problematikou zabývat.

Třetí fáze byla ve znamení revize původního nekritického pohledu na církev jako platformu odporu, tedy revize první fáze. Hlavní podnět přinesla divadelní hra Rolfa

³ KOCH Anton: Vom Widerstand der Kirche, 1933 – 1945, in: Stimmen der Zeit, 1947

„Kirchen und Nationalsozialismus schlossen sich in allem Wesentlichen gegenseitig aus wie Licht und Finsternis, wie Wahrheit und Lüge, wie Leben und Tod“ (překl. aut.)

⁴ NEUHÄUSLER Johann: Kreuz und Hakenkreuz, Der Kampf des Nationalsozialismus gegen die katholische Kirchen und der Kirchlicher Widerstand, München 1946

⁵ KEMPNER Benedicta Maria: Priester vor Hitlers Tribunalen, München 1966

⁶ V období od 12.3. 1955 do 26.3. 1957 bylo jednáno před spolkovým ústavním soudem v Karlsruhe o platnosti konkordátu z roku 1933.

⁷ Například BÖCKENFÖRDE Ernst-Wolfgang: Der Deutsche Katholizismus im Jahre 1933. Stellungnahme zu einer Diskussion, in: Hochland 54 (1961/62), s 217 - 245

⁸ Například v „Kirche und christlicher Glaube in den Herausforderungen der Zeit“, „Kirchlicher Auftrag und politisches Handeln.“

⁹ BUCHHEIM Hans: Der deutsche Katholizismus im Jahr 1933, in: Hochland 53, 1960/61, s. 497 - 515

¹⁰ Např. MÜLLER Hans: Katholische Kirche und Nationalsozialismus, Dokumente 1930 – 1935, München 1963

¹¹ Např. GOTTO Klaus / REPGEN Konrad (Hg.): Kirche, Katholiken und Nationalsozialismus. Reihe: Topos. Grünewald Mainz 1980.

Hochhuta „Der Stellvertreter“¹² (Zástupce), která byla ve své době velmi oblíbená a která přinesla velmi negativní obraz papeže Pia XII., jako tichého příznivce nacismu. Důsledkem toho přišla velká vlna morálního odsuzování chování katolické církve během druhé světové války, jíž se však účastnili i někteří historikové, zejména v komunistických zemích. Zde byla tato hra prezentována takřka jako dokument a na jejím základě byla církev zcela neprávem odsuzována. Nicméně se tato fáze dotkla období zejména po vypuknutí druhé světové války, vnímání období před jejím vypuknutím ovlivnila jen okrajově.

Je však otázka, zda ji můžeme chápat skutečně jako součást dějin vývoje historického názoru na tuto problematiku. Odehrála se totiž zejména na poli kultury a publicistiky, nikoli vážného historického bádání. O to hlouběji se však vryla do povědomí veřejnosti a dodnes se s jejími pseudohistorickými závěry věda potýká.¹³

Poslední, čtvrtá fáze byla vyvolána dvěma impulzy. Nejprve r. 1955 zřídila EKD (Evangelische Kirche Deutschlands) „Komisi pro dějiny církevního boje v období národního socialismu“ a později, r. 1962, zřídila katolická Německá biskupská konference „Komisi pro soudobé dějiny“, která se měla touto tematikou také zabývat. Vznikly tak rozsáhlé edice pramenů,¹⁴ jež daly základ diskusím vysoké úrovně. Široký záběr diskutovaných témat také přispěl ke shrnutí dosavadních poznatků. Současně však ochaboval zájem laické veřejnosti.

Oživení zájmu vyvolala skutečnost otevření vatikánských archivních fondů, které do tematiky přinesly nové aspekty. V únoru 2003 byly zpřístupněny materiály Archivio

¹² HOCHHUT Rolf: Der Stellvertreter. Ein Christliches Trauerspiel, Reibek 1963

Hochhutovo drama „Zástupce“ uvedli ve světové premiéře v berlínském divadle Kurfürstendamm 20. února 1963. Autorem byl tehdy dvaatřicetiletý protikatolický smýšlející levicový intelektuál, který chtěl šokovat svět. Tímto dramatem byl Pius XII. obviněn z politické vypočítavosti, která měla motivovat jeho alibistické mlčení a lhostejnost vůči holocaustu. Klíčovou scénou dramatu je třetí obraz prvního dějství, kde důstojník SS Gerstein vysvětluje svému židovskému příteli Jacobsonovi, že za holocaust není zodpovědný německý národ, že milionům nevinných obětí se již nedá pomoci, ale že jedině Vatikán by ještě mohl zastavit likvidaci Židů jejím veřejným odsouzením. Celá hra rozvíjí toto téma a vrcholí v druhém dějství konstatováním papežovy zbabělosti a cynismu, kdy postava jezuita Richarda o papeži prohlásí: „Takový Kristův zástupce, který má všechny tyto zločiny před očima, který při tom ze státnických důvodů čeká jen jeden den, i jen jednu hodinu a nepozvedne proklínající hlas svého srdce, který dovolí cosi, co musí otrást každým člověkem na této zemi, ... takový papež je ... zločinec.“ (Ein solcher Papst ist ... ein Verbrecher). Hra vyvolala celosvětovou polemiku a i v samotném Německu měla negativní ohlas. Biskupská konference v Hofheimu 4.března 1963 prohlásila: „považujeme za zvlášť pobuřující, že právě před německým národem je papežova památka znevažována a jeho činnost nepravdivě prezentována.“ Názor německých evangelických biskupů se od katolických nelišil. Hochhuta kritizovali i sami Židé, například známý židovský historik Pinchas Lapide cítil povinnost se od Hochhutových lží distancovat.

¹³ VOLK Ludwig: Zwischen Geschitsschreibung und Hochhutprosa. Kritisches und Grundsätzliches zu einer Neuerscheinung über Kirchen und Nationalsozialismus, in: Stimmen der Zeit 176 (1964/65), s. 26 - 41

¹⁴ Např. REPGEN Konrad (Hg.): Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern. Reihe A: Quellen - Band 1. Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der deutschen Reichsregierung I. Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“. Grünewald Mainz 1965

della Nunziatura Apostolica in Monaco, pro léta 1922 až 1934, Archivio della Nunziatura Apostolica in Berlino, pro léta do konce roku 1929, Affari Ecclesiastici Straordinari, Germania, pro léta 1922 až 1939, a Affari Ecclesiastici Straordinari, Baviera, pro léta 1922 do 1939. Kromě toho byl v létě 2003 zpřístupněn archiv Michaela kardinála Faulhabera v Arcibiskupském archivu v Mnichově a Freisingu.¹⁵

Na základě těchto archivů vznikla celá řada francouzských, italských i německých prací, za všechny jmenujme práci Thomase Brechenmachera, který v internetové edici zpracoval zprávy papežského nuncia Cesare Orseniga z Berlína do Říma z let 1930 až 1939. Z italských je to zejména práce Emmy Fratorini, „Pio XI, Hitler e Mussolini“, z francouzských například rozsáhlý životopis Pia XII. z pera Philippe Chenaux. Zájem tak projevuje odborná veřejnost, ale do jisté míry se zdařilo celou záležitost popularizovat.

Nezanedbatelným impulsem k širší diskusi na toto téma bylo zahájení procesu blahorečení Eugena Pacelliho, papeže Pia XII. Znovu se sice objevily reminiscence na „hochhutovské“ téma, zejména v levicově orientovaném tisku, za všechny jmenujme například prestižní německý časopis Der Spiegel, ale dostatek kvalitního pramenného materiálu, ať již v samotných archivech či v nových edicích archivních pramenů,¹⁶ dávají odborné veřejnosti dostatek prostoru pro vytvoření kvalitních děl na vysoké odborné úrovni. Ať již se jedná o rozsáhlé dílo sestavené Thomasem Brechenmacherm pod záštitou Kommission für Zeitgeschichte, „Das Reichskonkordat 1933“,¹⁷ či zdařilou práci Huberta Wolfa, profesora církevních dějin v Münsteru, „Papst und Teufel“.¹⁸

Zvýšený zájem o tuto problematiku následovala například i svým rozsahem i obsahem mimořádná výstava „Opus iustitiae pax, Eugenio Pacelli – Pius XII. (1876 – 1958)“, která se konala v Berlíně v zámku Charlottenburg od ledna do března 2009 a posléze v Mnichově v Karmeliterbau od března do května téhož roku. Tato rozsáhlá výstava, jíž zaštitoval Pöpstliches Komitee für Geschichtswissenschaften, věnovaná Piu XII., se přirozeně svou značnou částí zabývala právě postojem Vatikánu k nacistickému Německu. Samotný katalog výstavy¹⁹ je pozoruhodný soubor statí předních současných církevních historiků a fotokopíí zajímavých dokumentů té doby.

¹⁵ Srov.: BESIER Gerhard: Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die Faszination des Totalitären, München 2004

¹⁶ Např. GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006

¹⁷ BRECHENMACHER Thomas: das Reichskonkordat 1933, Forschungsstand, Kontroversen, Dokumente, Paderborn, 2007

¹⁸ WOLF Hubert: Papst und Teufel, Die Archive des Vatikan und das Dritte Reich, München 2008

¹⁹ Pöpstliches Komitee für Geschichtswissenschaften: Opus iustitiae pax, Eugenio Pacelli – Pius XII. (1876 – 1958), Città del Vaticano/Regensburg 2009

Neméně zajímavým faktem je, že se německy psaná literatura začíná zajímat i o to, jak se tato tematika promítá do dějin jiných států. Za všechny jmenujme Waltera Brandmüllera a jeho „Holocaust in der Slowakei und katholische Kirche.“²⁰ Do této skupiny můžeme s trochou volnosti zařadit i práce, které si dovolují porovnávat národní socialismus (a porušují tím nepsané jedenácté přikázání „nebudeš srovnávat“, které v Německu bezvýhradně platí) s jinými totalitními projevy geopolitické mapy světa dvacátého století, například „Entfernte Verwandtschaft“ Wolfganga Schivelbusche.²¹

V posledních letech jsme svědky ještě jednoho pozoruhodného posunu daného snad tím, že v archivech již zřejmě neleží jakési složky s „tajemstvími Vatikánu“, které by lákaly k fantastickým spekulacím. Objevují se práce, které již nerelativizují fakta předkládaná archivy, nýbrž které obrací svůj zájem ke každodennosti hitlerova Německa. Vnímání složité situace Hitlerových současníků, jejich uvažování ve světle tehdejších znalostí politiky, diplomacie i totalitní praxe vnáší do těchto děl pochopení a cit pro Zeitgeist, tak důležitý moment správného chápání historie byť nedávno minulé.

K velmi zdařilým dílům tohoto typu patří bezesporu „Mitläufer, Feiglinge, Antisemiten“ Michaela F. Feldkampa.²² Do této skupiny jistě také patří svým zaměřením výjimečné dílo profesora pastorální teologie a pastorální psychologie z univerzity v rakouském Grazu, Reiner Buchera, „Hitlers Theologie“²³, který na teologické bázi srovnává Hitlerovu ideologii s náboženstvím a přináší tak nový úhel pohledu na nesmiřitelnost katolicismu s národním socialismem.

Není snad daleko od pravdy, že další vědecké bádání se bude pravděpodobně ubírat právě tímto směrem. Nejen proto, že suma fakt z archivů již dává pro práce tohoto typu dostatečný fundament, ale jistě také proto, že pro laickou veřejnost, jíž jsou tato díla ve své většině konec konců určena, je právě historie každodennosti zajímavá.

2.2 Česká historiografie

Česká literatura se tématu nevěnuje takřka vůbec. Zatím není k dispozici souhrnná práce, která by českému čtenáři reprodukovala dosažitelná fakta archivních materiálů, která by se vztahovala k tématu církve a národního socialismu v Německu. Pro české

²⁰ BRANDMÜLLER Walter: Holocaust in der Slowakei und katholische Kirche, Neustadt an der Aisch 2003

²¹ SCHIVELBUSCH Wolfgang: Entfernte Verwandtschaft. Faschismus, Nationalismus, New Deal 1933 – 1939, Frankfurt am Mein 2008

²² FELDKAMP Michael F.: Mitläufer, Feiglinge, Antisemiten? Katholische Kirche und Nationalsozialismus, Augsburg 2009

²³ BUCHER Reiner: Hitlers Theologie, Würzburg 2008

dějiny je zajímavá historie našich německy mluvících občanů v Sudetech, kteří se ať již dobrovolně a s nadšením, nebo nedobrovolně se zaťatými zuby, stali součástí Říše a bylo jim pocítit silnou ruku vůdce Adolfa Hitlera.

Mimořádným počinem v této oblasti je práce renomovaného historika Jaroslava Šebka „Mezi křížem a národem,“²⁴ kterou rozhodně nemůžeme pominout. Jaroslav Šebek ve své rozsáhlé práci detailně dokumentuje křesťanský politický život, katolické spolky i profesní sdružení, které stejně jako v Říši padly za oběť národnímu socialismu. Ba dokonce ještě hůře, neboť na sudetské Němce se dokonce nevztahoval říšský konkordát, takže zůstali zcela bez ochrany. Práce je pozoruhodná také svými logickými přesahy do českého politického prostředí první republiky. Snad se tak stane odrazovým můstkem pro další badatele.

Badatel, který se však chce zabývat situací katolické církve v Německu a je z nějakého důvodu odkázán na česky psanou literaturu, se tak může obracet pouze na překladové práce, které zprostředkují již existující materiály. Výběr překladů však není co do zastoupení historických názorů zdaleka reprezentativní, dokonce se českému čtenáři dostávají do rukou práce, jejichž překlad, či alespoň grafické zpracování,²⁵ je oproti originálu překvapivě levicověji a proticírkevně kritičtěji zaměřené.

Mimo to je českému čtenáři často předkládán nekvalitní a často i věcně nesprávný překlad. Takové práce jsou navíc často ochuzeny o některé části autorova textu a také o v původní práci obsažený poznámkový aparát. K těmto nedobrým počínům patří překlad díla Petera Godmana „Der Vatikan und Hitler. Die geheime Archive“²⁶, které vyšlo pod názvem „Vatikán a Hitler. Tajné archivy SS“²⁷. Zde se již v názvu čtenáři podsouvá nepravdivý fakt, neboť archivními materiály SS se práce nezabývá vůbec. Jinak solidní odborná práce, která v originále jako první zpracovává vatikánské archivy, se stala obětí laciné snahy podbízet se trhu.

Ale v posledních letech se tematika vztahu církve a národního socialismu přeci jen občas objevuje, snad je to vliv skutečnosti, že na Petrův stolec usedl Němec, který v době národního socialismu vyrůstal. Tyto zmínky jsou ale povýtce jen v časopisech, například v katolickém časopisu *Salve*, či ve společenském intelektuálním týdeníku *Reflex*. Světlou výjimkou byl i pořad veřejnoprávní televize *Historický magazín*, který se tématu Pia XII. a

²⁴ ŠEBEK Jaroslav: *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*, Brno 2006

²⁵ BESIER Gerhard: *Svatý Stolec a Hitlerovo Německo*, Brno 2008

²⁶ GODMAN Peter: *Der Vatikan und Hitler. Die geheime Archive*, München 2005

²⁷ GODMAN Peter: *Vatikán a Hitler. Tajné archivy SS*, Praha 2008

národního socialismu věnoval. Nicméně omezený knižní trh v České republice zřejmě nedovoluje vydání solidnějšího výběru vědeckých prací na toto téma. Lze jen doufat, že určitá móda studia národně socialistických dějin, která se nyní objevila v Německu, přiměje české nakladatele se i touto tematikou zabývat.

3 Národní socialismus a náboženství

Abychom porozuměli reakci katolické církve na národní socialismus, musíme se na problém podívat nejprve z druhé strany, ze strany národních socialistů, a objasnit národně socialistickou náboženskou politiku. Pak bude lépe patrné, do jaké míry mohl být pro německé katolíky, církevní představitele a Řím národní socialismus výzvou, hrozbou či snad vábničkou. Postoj nacistické ideologie k náboženství obecně, ke křesťanství a ke katolictví zvláště, najdeme již v prvních ideologických programech, které vznikaly ve 20. letech minulého století, souběžně se vznikem a vývojem národně socialistického hnutí.

3.1 Postoj národních socialistů k náboženství

Národní socialismu sám sebe vnímal nikoli jen jako politický směr, nýbrž a především jako světový názor. Tady ideologii, která si přivlastňuje právo na pravdu při výkladu základních otázek, které si lidstvo klade. Jako takový národní socialismus nemohl vedle sebe tolerovat jiné ideologie, nejméně náboženství.

3.1.1 Vyjádření Adolfa Hitlera

Zásadní postoje k jiným ideologiím Adolf Hitler formuloval v „Mein Kampf“, rozsáhlém díle, z něž národní socialismus vycházel. Při četbě tohoto úhelného kamene národně socialistické ideologie je zjevné, že si byl Adolf Hitler vědom síly, která proti němu stála v podobě křesťanského vyznání většiny Němců. „Tím, že víra pomáhá pozvednout člověka nad úroveň zvířete, skutečně prospívá k upevnění a zajištění jeho existence.“²⁸ Již roku 1920 pochopil, že křesťanství je největší překážkou prosazení cílů jeho národního hnutí. Etický dualismus, rasová ideologie, vědomí nadřazenosti jednoho národa nad druhými a radikální antisemitismus spolu s antibolševismem, to byly základní pilíře jeho světového názoru. Křesťanství, ať už katolicismus či protestantismus, jehož původcem je ušlechtilý Ježíš, považoval za znetvoření evangelia, judaizovaného farizejem Pavlem. Na této bázi nebyl samozřejmě s církvemi možný žádný kompromis. Mimo to Hitler svůj názor předkládal nikoli jako politickou vizi, ale jako skutečnou ideologii: „Politické strany jsou připraveny ke kompromisu, světový názor nikdy, politické strany samy počítají s protihrači, světový názor proklamuje svou neomylnost“²⁹ a srovnával jej se

²⁸ HITLER Adolf: Mein Kampf, München 1924, s. 416

„Indem der Glaube mithilft, den Menschen über das Niveau eines tierischen Dahinlebens zu erheben, trägt er in Wahrheit zur Festigung und Sicherung seiner Existenz bei“ (překl.aut.)

²⁹ Adolf HITLER, Mein Kampf, München 1924, s. 507

zjevením boží pravdy: „také zde se lze poučit od katolické církve; i když systém jejího učení se v mnoha bodech – a částečně zcela zbytečně – dostává do kolize s vědou a výzkumem, není ochotno obětovat ani jedinou slabiku ze svých zásad.“³⁰ To byl jeden z úhelných kamenů Hitlerova nároku promítat tento názor i do společenského uspořádání státu a také důvod prosazovat jej všemi prostředky. „Každý světový názor, ať je tisíckrát správný a pro lidstvo nanejvýš užitečný, zůstane bezvýznamný pro uspořádání života národů tak dlouho, dokud se jeho zásady nestanou korouhví bojového hnutí, které musí zůstat tak dlouho stranou, dokud působení těchto zásad nebylo završeno vítězstvím světonázorových idejí a stranická dogmata netvoří základní zákony státu národního společenství.“³¹

Církev v Německu 20. let byly posílněny situací v průběhu Výmarské republiky, kdy dosáhly velkého politického vlivu, Hitler proto dospěl k názoru, že vítězství jeho nacionálních myšlenek je dosažitelné nikoli vývojem národního náboženství, ani reformací, ale pouze organizací politické strany. Přesto pro něj křesťanství zůstalo do jisté míry obrazem, vzorem, který promítl do svých představ založení politického hnutí, respektive strany „Čím jsou dogmata pro víru, tím jsou pro vznikající politickou stranu stranické zásady.“³² Ideologie jeho hnutí jde tak daleko, že vedle sebe nesnese žádnou jinou ideologii, zejména ne křesťanství. Sám to v *Mein Kampf* dovozuje: „Také křesťanství se nemohlo spokojit se stavbou vlastního oltáře, ale muselo nutně přikročit k ničení oltářů pohanských. Pouze v této fanatické netrpělivosti se mohla vytvořit nová víra.“³³

V ideologii náboženské a politické viděl Hitler podobnost zvláště v totálním nároku na prosazení v mysli člověka, ve společnosti, ve státě. „Také politické strany mají původně

„Politische Parteien sind zu Kompromissen geneigt, Weltanschauungen niemals. politische Parteien rechnen selbst mit Gegenspielern, Weltanschauungen proklamieren ihre Unfehlbarkeit“ (překl. aut.)

³⁰ HITLER Adolf: *Mein Kampf*, München 1924, s. 512

„Auch hier hat man an der katholische Kirche zu lernen. Obwohl ihr Lehrgebäude in manchen Punkten, und zum Teil ganz überflüssigerweise, mit der exakten Wissenschaft und der Forschung in Kollision gerät, ist sie dennoch nicht bereit, auch nur eine kleine Silbe von ihren Lehrsätzen zu opfern“ (překl. aut.)

³¹ Tamtéž, s. 418

!Jede Weltanschauung, sie mag tausendmal richtig und von höchstem Nutzen für die Menschheit sein, wird solange für die praktische Ausgestaltung eines Völkerlebens ohne Bedeutung bleiben, als ihre Grundsätze nicht zum Panier einer Kampfbewegung geworden sind, die ihrerseits wieder so lange Partei sein wird, als sich ihr Wirken nicht im Siege ihrer Ideen vollendet hat und ihre Parteidogmen die neuen Staatsgrundsätze der Gemeinschaft eines Volkes bilden“ (překl.aut.)

³² Tamtéž, s. 423

„Was für den Glauben die Dogmen darstellen, sind für die sich bildende politische Partei die Parteigrundsätze“ (překl. aut.)

³³ Tamtéž, s. 506

„Auch das Christentum konnte sich nicht damit begnügen, seinen eigenen Altar aufzubauen, sondern musste zwangsläufig zur Zerstörung der heidnischen Altäre schreiten. Nur aus dieser fanatischen Unduldsamkeit heraus konnte sich der apodiktische Glauben bilden.“ (překl.aut.)

téměř vždy úmysl dospět k neomezenému despotickému panování a tendence ke světovému názoru v nich téměř vždy je. Avšak úzkoprsost jejich programů jim bere heroismus, který světonázor vyžaduje³⁴

3.1.2 Politický program národních socialistů vůči církvím

Ve svém politickém hnutí však tento heroismus zřejmě viděl, a proto 24.2. 1920 představil Hitler program své politické strany a vytvořil tak Národně socialistickou německou dělnickou stranu. V jeho *Mein Kampf* čteme: „Proto byl program tohoto nového hnutí shrnut do pětadvaceti hesel... Ta jsou do jisté míry politickým vyznáním víry.“³⁵

V tomto programu byl postoj k náboženským vyznáním obecně shrnut pod článkem 24.: „Podporujeme ve státě svobodu všech vyznání do té míry, pokud se tyto neproviňují proti mravnosti a morálce germánské rasy. Strana jako taková zastává pozici pozitivního křesťanství, aniž by se vázala k některé konfesi. Potírá židovsko-materialistického ducha v a kolem nás a je přesvědčena, že trvalé ozdravení národa může přijít jen z něj samotného na základě postoje, obecné blaho před blahem jednotlivce.“³⁶

Že je Hitlerův postoj k církvi jen taktický, ale v zásadě odmítavý, vyplývá z jeho „*Mein Kampf*“ při jen trochu pečlivějším čtení. Pravděpodobně proto byl článek 24 politického programu NSDAP formulován záměrně takto nejasně a Hitler se zřejmě vědomě vyhnul jeho konkretizování, které u ostatních bodů udělal. Jeho první čtenáři v Bavorsku byli přeci jenom z valné většiny katolíci buď praktikující nebo alespoň formální. A nebylo by taktické rozezlít si své potenciální příznivce dříve, než odevzdají své hlasy jeho straně.

Aby oslovil i věřícího voliče, což bylo pro úspěch ve volbách nutné, nemusel se Hitler v této době ještě vyhýbat ani antisemitské rétorice. Mohl naopak využít existující tradiční předsudky vůči Židům. Nebylo proto třeba mnoha dalších zdůvodnění rasistických

³⁴ HITLER Adolf: *Mein Kampf*, München 1924, s. 507

„Auch politische Parteien haben ursprünglich fast immer die Absicht, zu alleiniger despotischer Herrschaft zu kommen; ein kleiner Trieb zu einer Weltanschauung steckt fast immer in ihnen. Jedoch schon die Engigkeit ihres Programms raubt ihnen den Heroismus, den eine Weltanschauung fordert.“ (překl. aut.)

³⁵ Tamtéž, s. 511

„Deshalb wurde das Programm der neuen Bewegung in wenigen, insgesamt fünfundzwanzig Leitsätzen zusammengefasst. Sie sind gewissermaßen ein politisches Glaubensbekenntnis...“ (překl. aut.)

³⁶ ROSENBERG Alfred: *Das Parteiprogramm, Wessen, Grundsätze und Ziele der NSDAP*, München 1941, s.18 "Wir fordern die Freiheit aller religiösen Bekenntnisse im Staat, soweit sie nicht dessen Bestand gefährden oder gegen das Sittlichkeits- und Moralgefühl der germanischen Rasse verstoßen. Die Partei als solche vertritt den Standpunkt eines positiven Christentums, ohne sich konfessionell an ein bestimmtes Bekenntnis zu binden. Sie bekämpft den jüdisch-materialistischen Geist in und außer uns und ist überzeugt, dass eine dauernde Genesung unseres Volkes nur erfolgen kann von innen heraus auf der Grundlage: Gemeinnutz vor Eigennutz." (překl. aut.)

postojů, aby byl jeho politický antisemitismus brán vážně a byl i mnohému věřícímu voliči přijatelný.

3.2 Pseudonáboženské projevy v NSDAP

Také Alfred Rosenberg,³⁷ vůdčí ideolog hnutí, zastává ve svém výkladu programu NSDAP (1923) názor, že tolerance vůči náboženským hnutím, a to i v rámci strany, je jen taktickým krokem, ale národně náboženské tendence mají být oslabovány. Stranické vzdělávání a potlačování náboženských světonázorových otázek je nutné, ale jen pro omezený čas. V konečném důsledku jde o prosazení nového světového názoru a likvidaci jiných.

„Strana se jmenuje Hnutí, aby vyjádřeno, že takový boj o moc proti celému světu nemůže být veden stranickými, vše objímajícími spolky, nýbrž pouze prostřednictvím sjednocení zcela jasně zacílených bojových osobností a energií“³⁸ a dále „nejsou tak nutné nové myšlenky, jako nové myšlení vůbec. Pokud se podaří, aby zvítězilo nacionální státní uspořádání a světový názor, pak Národně socialistická německá dělnická strana splnila svou úlohu.“³⁹

³⁷ Alfred Rosenberg, narozen 12. ledna 1893 jako syn litevského obchodníka a estonské matky v Tallinu, vystudoval architekturu v Tallinu a Moskvě, po bolševické revoluci prchl přes Paříž do Mnichova, kde se stal členem nacionalistického spolku Thule a seznámil se s Adolfem Hitlerem. V roce 1920 vstoupil do NSDAP, vydal antisemitské spisky "Die Spur der Juden im Wandel der Zeiten" a "Unmoral im Talmud". V svém spise "Das Verbrechen der Freimaurer" rozvíjí své představy o židozедnářském světovém spiknutí. V roce 1923 se stal šéfredaktorem nacistického listu Völkischer Beobachter. V roce 1924, v době kdy byl Hitler uvězněn, založil jako jeho zástupce Großdeutsche Arbeitsgemeinschaft, organizaci zastupující zakázanou NSDAP. V roce 1930 byl zvolen poslancem NSDAP v Hessensu-Darmsadtu a v téže roce zveřejnil své hlavní dílo "Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts", které bylo vedle Hitlerova Mein Kampf považováno za hlavní ideologický pramen nacismu. V letech 1934 – 45 byl „Pověřencem Vůdce pro dozor nad duchovním a světonázorovým vzděláváním a výchovou NSDAP“. Od roku 1939 organizoval na obsazených územích likvidaci a zabavování židovského kulturního majetku ve prospěch "Institut zur Erforschung der Judenfrage". Mezi lety 1941 – 45 byl jako Reichsminister für die besetzten Ostgebiete zodpovědný za likvidaci Židů. V roce 1946 byl Norimberským válečným tribunálem odsouzen za zločiny proti lidskosti k smrti. Popraven neprodleně tamtéž.

Více <http://www.dhm.de/lemo/html/biografien/RosenbergAlfred/index.html>, vyhledáno 29.3. 2010

³⁸ ROSENBERG Alfred: Das Parteiprogramm, Weßen, Grundbätze und Ziele der NSDAP, München 1941, s.13

"Partei nennt sich die Bewegung aus der nüchternen Erkenntnis heraus, daß ein solcher angesagter Machtkampf gegen eine ganze Welt nicht durch überparteiliche, alles versöhnende Verbände geführt werden kann, sondern nur durch Zusammenfassung ganz klar eingestellter Kampfpersönlichkeiten und Energien." (překl.aut.)

³⁹ Tamtéž, s.14

"Nicht so sehr neue Gedanken sind nötig, als neues Denken überhaupt. Ist dies gelungen, hat die völkische Staatsauffassung und Weltanschauung gesiegt, dann hat auch die Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei ihre Sendung erfüllt."(překl.aut.)

Svoboda vyznání je jen politická nutnost. „Již z tohoto hlediska je zjevné, že politicky neutrální náboženský postoj se útlakem může proměnit v postoj politický“⁴⁰ jak správně poznamenává. Konečně platí „Myšlenka, která je schopná sjednotit všechny stavy a konfese německého národa spočívá v novém a přeci prastarém světovém názoru spočívajícím v jednotném duchu německé pospolitosti. Tento světový názor se dnes jmenuje národní socialismus.“⁴¹

Politickou linii postupného odstranění národně náboženského směru z NSDAP držel Hitler ve straně důsledně a představitele tohoto směru, například generála Ericha Ludendorffa⁴², ze strany vyloučil. Tento krok byl proveden velmi ostentativním způsobem – 5. února 1927 zaslal všem členům NSDAP dopis, v němž se oficiálně strana od generála distancovala: „Excellence Ludendorff není členem NSDAP, a nemá proto na ni žádný vliv.“⁴³ To byl jeden ze způsobů, jak se podařilo vyvést stranu z „náboženského ghetta národní sekty“ a do zářijových voleb 1930 z ní udělat po SPD nejsilnější stranu v zemi.

Nikoli politický, ale reálný postoj nacistů k církevní otázce nejlépe vyjadřuje omítnutí konkordátu Pruska s katolickou církví nacionálně socialistickou frakcí v pruském zemském sněmu. Wilhelm Kube,⁴⁴ vůdce frakce, argumentoval odmítnutí pruského konkordátu nikoli jako odmítavý postoj ke křesťanství jako takovému, ale hájil názor, že chce-li německý stát, musí tomuto německému státu důvěřovat, že jeho politika není v rozporu s křesťanstvím, nýbrž za všech okolností chrání zájmy křesťanů. Církev má tedy být podle jeho názoru podřízena státu a ponechána jeho libovůli.

3.3 Dvě formy „německé“ víry

Největším aktuálním nebezpečím pro křesťanské konfese nebyl silící tlak státní moci ani konkurence nového „nacistického světového názoru“, nýbrž plíživé pronikání některých,

⁴⁰ Tamtéž, s.57

schon allein aus dem Gesichtspunkt heraus, daß die Unterdrückung eines politisch neutralen seelischen Erlebens eben durch Unterdrückung zu einem politisch eingestellten werden kann (překl. aut)

⁴¹ ROSENBERG Alfred: Das Parteiprogramm, Weßen, Grundbätze und Ziele der NSDAP, München 1941, s.58

Der Gedanke, der allein imstande ist, alle Stände und Konfessionen im Deutschen Volk zu einen, ist die neue und doch uralte völkische Weltanschauung, fußend auf dem nur verschütteten deutschen Gemeinschaftsgeist. Diese Weltanschauung heißt heute Nationalsozialismus (překl. aut.)

⁴² Erich Ludendorff, narozen 9. dubna 1865 v Kruszewonii, ve Východním Prusku, zemřel 20. listopadu 1937 v Tutzingu. Patřil vedle Paula von Hindenburga mezi nejdůležitější německé generály v I. světové válce, aktivní účastník Hitlerova puče, pravicově radikální poslanec Reichstagu, zakladatel národně náboženské sekty. Více in: GOODSPEED Donald J.: Ludendorff. Soldat, Diktator, Revolutionär, Gütersloh 1968

⁴³ Exzellenz Ludendorff ist nicht Mitglied der NSDAP und hat deshalb auf diese keinerlei Einfluss (překl. aut.),

Více in: GOODSPEED Donald J.: Ludendorff. Soldat, Diktator, Revolutionär, Gütersloh 1968

⁴⁴ pozdější svými protizidovskými akcemi nechvalně známý generální komisař pro Bělorusko

zejména nacionalistických myšlenek do duší věřících. Ty pak postupně přiváděly dosavadní křesťany k novým formám náboženství, k ideologiím plně poplatným a podporovaným nacionálně socialistickým režimem.

Byly to zejména dvě formy nového náboženství, které se ztotožnily s novopohanstvím a které církve znepokojovaly. Byly to dva novopohanské směry, které zjevně i skrytě čerpaly z křesťanské tradice. Vzhledem k tomu, že právě novopohanství se encyklika také dotýká, je nutné se zde o obou formách zmínit.

Die Deutsche Glaubensbewegung (DGB, Německé náboženské hnutí) bylo založeno roku 1933 Jakobem Wilhelmem Hauerem⁴⁵, který se také stal jeho prvním předsedou. Hnutí bylo spojením tehdejších nejdůležitějších národně náboženských nekřesťanských společností. Jeho cílem bylo státem uznané právo na rovnoprávnost mezi náboženskými společnostmi, z nějž odvozovali také kýžené právo na podíl ve školství a výchově mládeže. Hauer bojoval za „náboženskou formu duchovnosti našeho (rozuměj národního) způsobu“. Bytí v křesťanství je „bytí jako náboženská tvůrčí hodnota je pro německý národ nedostatečná“, protože je předoasijsko – semitské. Ježíš jako jediný rozhodující vůdce již není zapotřebí. Hauer dospěl k poznatku, že předoasijsko-semitské náboženství, rozuměj křesťanství, je neštěstím německého národa. Proto je třeba proti němu tvrdě bojovat. Byl přesvědčen, že není jiné cesty, jak toto neštěstí odstranit, než cesty DGB. To německý národ může ozdravit.

Na setkání pracovní skupiny v květnu 1934 se hnutí zřetelně radikalizovalo a ustavilo nové směrnice. Ty odpovídaly úspěchům a narůstající popularitě, ačkoli skutečný počet členů nepřesáhl 10 000. Ve zmíněných směrnicích se mimo jiné uvádí, že členové nového společenství mají odevzdat místopřísežné prohlášení o tom, že nemají židovskou ani barevnou krev, že nejsou členy žádného tajného spolku, žádné lóže svobodných zednářů ani Jesuitského řádu, že nepatří k žádné jiné náboženské společnosti atd.⁴⁶

Od začátku roku 1936 se na setkáních hnutí ostře štválo proti křesťanství a církvi. Stále silněji se prosazovala proti starým národně náboženským idejím radikální antikřesťanská politická víra. Nacisté využívali hnutí ke svým záměrům, zejména Heydrichovým prostřednictvím, oficiálně se ale od DGB distancovali. Radikální

⁴⁵ Wilhelm Jakob HAUER (1881 – 1962) vyučený zedník, 1906 – 11 působil jako misionář v Indii, v roce 1933 se stal členem rosenbergovy Společnosti pro německou kulturu, zabýval se árijským světovým názorem. Založil DGB, 1945 internován, r. 1949 odešel na odpočinek.

Dle: DIERKS Margarete: Jakob Wilhelm Hauer 1881-1962. Leben. Werk. Wirkung. Heidelberg 1986

⁴⁶ Srov: NANKO Ulrich, Die Deutsche Glaubensbewegung. Eine historische und soziologische Untersuchung, Marburg, 1993, s. 126

protikřesťanská vyjádření byla brána velmi vážně jak na katolické, tak na evangelické straně.

Představitelem druhého národně náboženského směru byl Alfred Rosenberg. Jeho spis z roku 1930 „Der Mythos des 20. Jahrhunderts“ (Mýtus 20. století) byl pro své názory pro obě hlavní křesťanské konfese tak provokativní, že vyvolaly přímo vlnu negativních reakcí.

Přestože Alfred Rosenberg zcela jednoznačně označil „myšlenky a závěry tohoto spisu“ za „osobní vyznání, ...nikoli programové body politického hnutí, k němuž přináležím“⁴⁷ a Hitler se k nim stavěl navenek zdrženlivě, bylo zjevné, že jsou ideologicky spřízněni. Proto byl Rosenberg 24.1. 1934 jmenován vůdcovým zmocněncem pro dozor nad duchovním a světonázorovým vzděláváním NSDAP a jeho kniha se stala základní literaturou pro tato školení.

Můžeme v něm tedy vidět typického představitele nacionálně socialistické ideologie. Rosenbergovo stanovisko platilo za neoficiální stanovisko strany, které však k církvím vstřícný ministr Kerrl přes svou oficiální pozici nemohl přehlížet.

Rosenberg vychází ve své knize z rasistického výkladu dějin. Chce pomoci znovuoobnovení ducha rasy. Nejvyšší hodnotě ducha rasy mají být podřízeny ostatní hodnoty, a to „stát, umění a náboženství“. 20. století je dle něj stoletím „nového a starého mýtu“ krve a rasy. Německý národ, rasově nejednotný stejně jako ostatní evropské národy, náleží převážně k nordické rase, která vždy předstihovala jiné kulturní rasy. Tento čistý rasový podíl musí být udržován a posilován obranou rasy, výchovou rasy a hygienou rasy. Národní a rasová čest se musí stát tajemným centrem němectví.

I když Rosenberg nenabízí žádnou alternativu, zůstává odcizený církvi a bez hlubší orientace. Čeká na „skutečného génia, který nám mýtus odhalí a typ vychová“. Přesto polemizuje s křesťanskými církvemi. Včítá jim především pevné lpění na dogmatech. U Ježíše považuje z důležité především jeho hrdinské tažení, smrt na kříži považuje za ztroskotání.

Láska k bližnímu se dle Rosenberga musí podřídit národní cti, neboť vazba k národu je silnější a stojí výše než vazba k církvi. Jeho zjevným cílem je německá národní církev, která odpovídá národnímu duchu. Měla by vzniknout jako sice samostatná, ale

⁴⁷ Alfred ROSENBERG, Der Mythos des 20. Jahrhunderts, München 1942, s.2

"in dieser Schrift vorgetragenen Gedanken und Schlußfolgerungen ... durchaus persönliche Bekenntnisse, nicht Programmpunkte der politischen Bewegung, welcher ich angehöre" (překl.aut)

státem ochraňovaná instituce. Na poli školní výchovy, která má za cíl formování charakteru, se stát musí „nekompromisně domáhat své samovlády“.

Zvláště tvrdě napadá Rosenberg římskou církev, která se svým principem náměstka božího na zemi, papežem, „neuznává jako nejvyšší hodnotu ani rasu ani národ“, nýbrž slibuje věčnou blaženost cestou pokory. Katolickou církev vidí jen jako prostředek udržení a rozšíření moci „všemohoucího medicinmana“⁴⁸, pro nějž pracuje Strana Centrum (viz dále) a BVP (Bayerische Volkspartei). Piu XI. vyčítá, že hodlá svou politikou protireformace navždy zlomit germánské Německo.

3.4 Snahy o ovládnutí církevních struktur

Základní cíl nacionálně socialistické politiky, nejen politiky vůči církvím, spočíval v ovládnutí všech částí německé společnosti. Církev byly organizacemi, které do jisté míry ovlivňovaly takřka všechny Němce, byly tedy logicky mezi prvními, kam se zájem nacistů obrátil. Ovládnutí pak konkrétně znamenalo zpravidla personální změny na klíčových pozicích.

3.4.2 Dosažení vlivu v evangelické církvi a její rozštěpení

Evangelická církev byla pro národní socialisty velmi čitelná organizace. Její říšská a zemská struktura i její vnitřní demokratičnost ji činily velmi zranitelnou, neboť národní socialisté již měli zkušenosti, jak zatočit s demokratickými principy. Současně se zemská evangelická církev nemohla dovolávat pomoci zahraničí a zůstala tak tváří v tvář nacismu osamocena.

V evangelické církvi se pokusili nacisté získat vliv podporou tzv. Deutsche Christen,⁴⁹ Německých křesťanů, nacionalistické evangelické vnitrocírkevní organizace⁵⁰, a to zejména podporou vůdceva důvěrníka, pastora Ludwiga Müllera.⁵¹ V tomto tzv. Kirchenkampf (církevním boji) Deutsche Christen zvítězili a 20.července 1933 vyhráli v církevních volbách. Teprve potom se Hitler vrátil k původnímu neutrálnímu postoji a

⁴⁸ ROSENBERG Alfred: Der Mythos des 20. Jahrhunderts, München 1942, s.173

⁴⁹ Směrnice náboženského hnutí Deutsche Christen z 26. května 1932 in: DENZLER Georg / FABRICIUS Volker, Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main 1984, s. 37

⁵⁰ Srov. DENZLER Georg / FABRICIUS Volker: Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main, 1984, s.37

⁵¹ Johann Heinrich Ludwig Müller, narozen 23.6. 1883 v Gütersloh, zemřel 31.července 1945 v Berlíně. V době nacismu působil jako Říšský biskup Německé evangelické církve a jako čelný představitel hnutí Deutsche Christen, které propagovalo ideologickou syntézu národního socialismu a křesťanství. Více viz: KLEE Ernst: Das Personenlexikon zum Dritten Reich. 2. Aufl. Frankfurt:2003, s. 422

přestal stranickými cestami vstupovat do vnitřní církevní problematiky. Zřejmě považoval poměry v evangelické církvi za uspokojivě uspořádané a nadále nechtěl být s Deutsche Christen identifikován. Změna postoje měla zvenčí vypadat jako záležitost strany, stát má nadále působit jako ochránce církvi.

Völkischer Beobachter⁵² ze 30.března 1933 uvádí v tomto smyslu: „NSDAP jako taková nikdy nepotlačovala věrouku, jako politická strana ale musí tolerovat jednotlivá vyznání víry, neboť v Německu je více vyznání“⁵³

Naproti tomu vznikla na jaře 1934 tzv. Bekennende Kirche⁵⁴(Vyznávající církev) jako protest proti zglajchšaltování zemských církví. Bekennende Kirche se prezentovala jako jediná pravověrná evangelická církev v Německu, bojovala proti Deutschen Christen, odmítala podřízení církve nacistickému státu. Bránila se také proti falšování evangelia prosazováním principu Vůdce a rasových zákonů v evangelické církvi. Na konci května 1934 na synodu v Barmen vznikl dokument, Barmer Theologische Erklärung,⁵⁵ který shrnoval postoj Bekennende Kirche a je srovnáván s encyklikou „Mit brennender Sorge“.

⁵² Völkischer Beobachter byl založen 1887 jako Münchener Beobachter charakterizovatelný jako průměrný předměstský plátek. Roku 1918 jej zakoupila nacionálně orientovaná společnost Thule, přejmenovala na Völkischer Beobachter a změnila jej na tribunu rasismu a antisemitismu. Vycházel v nákladu 7000 ks. 18.12. 1920 převzala nakladatelství NSDAP a list se stal základním kamenem nacistické propagandy. Od roku 1923 jej řídil Alfred Rosenberg. V roce 1923 byl titul zakázán, to však již vycházel v nákladu 30 000 ks. Obnoven byl 26.2. 1925. V následující době jej využíval Hitler k vnitřní propagandě a posiloval tak své hnutí. Po převzetí moci v roce 1933 se Völkischer Beobachter etabloval jako vládní list. Tak působil až do roku 1944 a to v nákladu 1,7 milionu exemplářů denně.

Více: ABEL Karl-Dietrich: Presselenkung im NS-Staat, Berlin 1968 nebo Norbert FREI, Journalismus im dritten Reich, München, 3. vydání 1999

⁵³ DENZLER Georg / FABRICIUS Volker, Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main 1984, s. 45

„NSDAP hat als solche nie Glaubenslehren verletzt, sie muss aber als politische Partei das Glaubensbekenntnis des einzelnen tolerieren, da Deutschland mehrere Bekenntnisse umschließt.“ (překl.aut)

⁵⁴ Více in: SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich, Bd. 2: Das Jahr der Ernüchterung 1934, Berlin 1985

⁵⁵ NICOLAISEN Carsten: Der Weg nach Barmen. Die Entstehungsgeschichte der Theologischen Erklärung von 1934, Neukirchen -Vluyn 1985.

Text včetně úvodu evangelických biskupů in: DENZLER Georg / FABRICIUS Volker: Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main 1984, s. 89 - 92

Text šesti tezí:

1. Jesus Christus spricht: Ich bin der Weg und die Wahrheit und das Leben; niemand kommt zum Vater denn durch mich. (Joh. 14,6)

Wahrlich, wahrlich, ich sage euch: Wer nicht zur Tür hineingeht in den Schafstall, sondern steigt anderswo hinein, der ist ein Dieb und Räuber. Ich bin die Tür; wenn jemand durch mich hineingeht, wird er selig werden. (Joh 10,1.9)

Jesus Christus, wie er uns in der Heiligen Schrift bezeugt wird, ist das eine Wort Gottes, das wir zu hören, dem wir im Leben und im Sterben zu vertrauen und zu gehorchen haben.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als könne und müsse die Kirche als Quelle ihrer Verkündigung außer und neben diesem einen Worte Gottes auch noch andere Ereignisse und Mächte, Gestalten und Wahrheiten als Gottes Offenbarung anerkennen.

2. Durch Gott seid ihr in Christus Jesus, der uns von Gott gemacht ist zur Weisheit und zur Gerechtigkeit und zur Heiligung und zur Erlösung. (1. Kor 1,30)

Wie Jesus Christus Gottes Zuspruch der Vergebung aller unserer Sünden ist, so und mit gleichem Ernst ist er auch Gottes kräftiger Anspruch auf unser ganzes Leben; durch ihn widerfährt uns frohe Befreiung aus den gottlosen Bindungen dieser Welt zu freiem, dankbarem Dienst an seinen Geschöpfen.

3.4.2 Snaha ovlivňovat katolickou církev

Právě tak se nacisté domnívali, že se díky tzv. Říšskému konkordátu z 20. července 1933 podaří spolupracovat s katolickou církví takovým způsobem, který konečně vyřadí z politické hry tradiční katolické strany a který přesvědčí až dosud kriticky smýšlející německé katolíky, aby byli k novému státu vstřícnější. Získat vliv v katolické církvi způsobem „rozděl a panuj“, jak se to podařilo v církvi evangelické, bylo však takřka nemožné. Univerzalita katolické církve jí sama o sobě zajišťovala určitou možnost být nezávislá na státu. Hlava přísně hierarchické katolické církve byla v Římě, nikoli v Německu, nebylo tedy možné narušovat církevní hierarchii shora.⁵⁶

Souběžně byly k ospravedlnění kroků proti oběma církvím vždy znovu nabízeny dvě odporující si představy státně církevního uspořádání. Systém podřízení církvi státu a

Wir verwerfen die falsche Lehre, als gebe es Bereiche unseres Lebens, in denen wir nicht Jesus Christus, sondern anderen Herren zu eigen wären, Bereiche, in denen wir nicht der Rechtfertigung und Heiligung durch ihn bedürften.

3. Laßt uns aber wahrhaftig sein in der Liebe und wachsen in allen Stücken zu dem hin, der das Haupt ist, Christus, von dem aus der ganze Leib zusammengefügt ist. (Eph 4,15.16)

Die christliche Kirche ist die Gemeinde von Brüdern, in der Jesus Christus in Wort und Sakrament durch den Heiligen Geist als der Herr gegenwärtig handelt. Sie hat mit ihrem Glauben wie mit ihrem Gehorsam, mit ihrer Botschaft wie mit ihrer Ordnung mitten in der Welt der Sünde als die Kirche der begnadigten Sünder zu bezeugen, dass sie allein sein Eigentum ist, allein von seinem Trost und von seiner Weisung in Erwartung seiner Erscheinung lebt und leben möchte.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als dürfe die Kirche die Gestalt ihrer Botschaft und ihrer Ordnung ihrem Belieben oder dem Wechsel der jeweils herrschenden weltanschaulichen und politischen Überzeugungen überlassen.

4. Jesus Christus spricht: Ihr wisst, dass die Herrscher ihre Völker niederhalten und die Mächtigen ihnen Gewalt antun. So soll es nicht sein unter euch; sondern wer unter euch groß sein will, der sei euer Diener. (Mt 20,25.26)

Die verschiedenen Ämter in der Kirche begründen keine Herrschaft der einen über die anderen, sondern die Ausübung des der ganzen Gemeinde anvertrauten und befohlenen Dienstes.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als könne und dürfe sich die Kirche abseits von diesem Dienst besondere, mit Herrschaftsbefugnissen ausgestattete Führer geben und geben lassen.

5. Fürchtet Gott, ehrt den König. (1. Petr 2,17)

Die Schrift sagt uns, dass der Staat nach göttlicher Anordnung die Aufgabe hat in der noch nicht erlösten Welt, in der auch die Kirche steht, nach dem Maß menschlicher Einsicht und menschlichen Vermögens unter Androhung und Ausübung von Gewalt für Recht und Frieden zu sorgen. Die Kirche erkennt in Dank und Ehrfurcht gegen Gott die Wohltat dieser seiner Anordnung an. Sie erinnert an Gottes Reich, an Gottes Gebot und Gerechtigkeit und damit an die Verantwortung der Regierenden und Regierten. Sie vertraut und gehorcht der Kraft des Wortes, durch das Gott alle Dinge trägt.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als solle und könne der Staat über seinen besonderen Auftrag hinaus die einzige und totale Ordnung menschlichen Lebens werden und also auch die Bestimmung der Kirche erfüllen.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als solle und könne sich die Kirche über ihren besonderen Auftrag hinaus staatliche Art, staatliche Aufgaben und staatliche Würde aneignen und damit selbst zu einem Organ des Staates werden.

6. Jesus Christus spricht: Siehe, ich bin bei euch alle Tage bis an der Welt Ende. (Mt 28,20) Gottes Wort ist nicht gebunden. (2. Tim 2,9)

Der Auftrag der Kirche, in welchem ihre Freiheit gründet, besteht darin, an Christi Statt und also im Dienst seines eigenen Wortes und Werkes durch Predigt und Sakrament die Botschaft von der freien Gnade Gottes auszurichten an alles Volk.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als könne die Kirche in menschlicher Selbstherrlichkeit das Wort und Werk des Herrn in den Dienst irgendwelcher eigenmächtig gewählter Wünsche, Zwecke und Pläne stellen.

⁵⁶ I o tom však později začal Hitler uvažovat, jak dokládají vzpomínky německého člena rozvědky, Waltera Schelenberga, na připravovaný únos papeže v roce 1945. Více in: Signál 22, 1992, Únos papeže

systém úplné odluky církve od státu. Církev měly být současně na jedné straně kontrolované a ovlivňované, na druhé straně měl být jejich vliv na veřejný život omezen. Oba systémy sloužily jen k dosažení nadvlády nad církvemi a k jejímu ospravedlnění.

Doba od Hitlerova převzetí moci v roce 1933 do zřízení Reichskirchenministerium, Říšského ministerstva pro církevní záležitosti, byla dobou dualismu mezi církvemi s stranou. Pokud se strana oficiálně držela přísně neutrálního kurzu vůči církvím, ačkoli současně pracovala na prosazení nacionalistického světonázoru, státní správa se nepokoušela církev ovlivňovat. Neutralita nacistů přitom nebyla principiální, ale spíše – vzhledem k vnitropolitické situaci – vyčkávací, aby mohl být později vůči církvím zahájen otevřený boj.

3.5 Zřízení Reichskirchenministerium

Nová fáze aktivní nacionálněsocialistické církevní politiky byla zahájena v červenci 1935, kdy byly pod vedení říšského ministra Hannse Kerrla⁵⁷ zařazeny záležitosti církví v Říši a Prusku. Nový úřad nesl název Reichskirchenministerium (Říšské ministerstvo pro církevní záležitosti).⁵⁸

Myšlenka zřízení samostatného úřadu vychází z myšlenky státního tajemníka Wilhelma Stuckarta⁵⁹, který považoval úplné odtržení církve od státu za předčasné a to především vzhledem k nejasné situaci v evangelické církvi, pro níž doporučoval ztřeštěný dohled zřízením vlastního kompetentního místa v říšském ministerstvu vnitra. Toto ministerstvo bylo doposud zodpovědné za vztahy státu ke všem náboženským společnostem, tedy i vůči katolické církvi.

Rozhodnutí, aby se právě Hanns Kerrl, který podobně jako mnoho jiných představitelů NSDAP zastával nacismus na křesťanských základech, stal ministrem pro církevní záležitosti lze chápat jako snahu ukázat církvím přívětivou tvář, neboť Hitler chtěl

⁵⁷ Hanns Kerrl (1887 – 1941) nacistický politik, mezi jiným prezident Pruského zemského sněmu, říšský ministr pro církevní záležitosti. Již od roku 1923 byl členem NSDAP a angažoval se na lokální politické úrovni. V roce 1933 prosadil v Pruském zemském sněmu, že se Prusko po 234 letech samostatnosti podřídilo Říši. Od roku 1935 působil jako říšský ministr pro církevní záležitosti. Pokoušel se propojit národní socialismus a křesťanství, nejbližší měl k Deutsche Christen.

⁵⁸ Jako takový existoval tento úřad do roku 1941. Hanns Kerrl zemřel ve funkci 12.12.1941 a s ním přestalo existovat i jeho ministerstvo. Byl jeho prvním a posledním ministrem.

⁵⁹ Dr. Wilhelm Stuckart, státní tajemník Říšského ministerstva vnitra. Pozdější propagátor násilné sterilizace smíšených manželství. Účastník známé porady o "konečném řešení židovské otázky", která se konala 20. ledna 1942 v Berlíně, Am Grossen Wannsee č. 56-58, Více publikace SS v akci. Dokumenty o zločinech SS, Naše vojsko, Praha 1959, s. 137-145

v této době církve spíše postupně svazovat než radikálně omezovat.⁶⁰ Kerrl se zasazoval o nacionálně socialisticky interpretované křesťanství, a to na základě výše zmíněného článku 24 stranického programu. Přestože byl spíše příznivcem jednotné křesťanské církve na národních základech, ponechal církvím jejich „dogmatické spory“ potud, dokud politicky spolupracují. Úlohu následovníků Ježíšových viděl v práci pro národ a společnost, jak interpretoval lásku k bližnímu. Jako protivník připravený k boji se mu jevila katolická církev. V boji proti ní, který jeho politická strana měla stále na zřeteli, mu měla pomoci sjednocená evangelická církev. Říšský konkordát považoval za špatný právě pro výhody, které katolické církvi přinášel.

Přesto ministr Kerrl nemohl se svým mírně procírkevním postojem určovat celou státní církevní politiku a to mimo jiné i proto, že ne všechny záležitosti, které se církví dotýkaly spadaly plně do jeho kompetence. Ani jeho vlastní strana si od něj nenechala nic předepisovat. Takové možnosti měli snad Goebbels, Göring, Heydrich, Himmler a Rosenberg, případně Hess a Bormann. Kerrl zastával státní úřad, ve stranické hierarchii nebyl hlavním ideologem. Přesto se nacisté ještě nechtěli s církvemi frontálně střetnout, čas ještě nenastal. Pro nové náboženství považoval Hitler své hnutí za příliš mladé.

Postoj Hitlera a stranických špiček se vůči katolické církvi radikalizoval v roce 1936, když se ukázalo, že se katolická církev nedá využít k boji proti bolševismu.

⁶⁰ VOLK Ludwig: Hitlers Kirchenminister, Zum Versuch einer Gesamtdarstellung des Kirchenkampfes im NS-Staat, in: ALBRECHT Dieter (Hg), Katholische Kirchen im Dritten Reich, Mainz 1976, s 211 - 218

4 Říšský konkordát

Kardinál Eugenio Pacelli, vatikánský státní sekretář, podnikl mnoho neúspěšných pokusů jak dosáhnout konkordátu s Říší, a to jak za pomoci politických stran Výmarské republiky, zejména Centra, tak vlastní diplomatickou aktivitou. Poté co jeho snahy ztroskotaly, otevřela se Vatikánu nečekaně nová možnost dosažení tohoto kýženého cíle, totiž otevřenost nové Hitlerovy vlády k jednání.⁶¹

Převzetím vlády Hitlerovou národně socialistickou stranou začalo pro církve nové období. Nešlo již jen o hrozbu nepřátelské ideologie, šlo již o státní moc, kterou mohla tato nepřátelská ideologie proti církvi uplatňovat. Církve si uvědomila, že se Hitler etabloval a jeho vláda bude nějakou dobu trvat. Proto byla etapa od 23. března do 20. července 1933 mimořádně důležitá, neboť právě nyní se ochotou říšské vlády k jednání otevřela jedna z posledních možností hledat a najít modus vivendi mezi Říší a Římem.⁶² Současně vedly známky nedodržování ústavy ze strany nové vlády Vatikán k intenzivní práci na dosažení konkordátu, neboť se jevílo, že nová moc nebude dlouho respektovat právní jistoty církve zakotvené ve vnitrostátním právním systému. Konkordát, tedy mezinárodní smlouva, tak mohl být novou jistotou pro církve v Říši.

4.1 Zahájení nových jednání o konkordátu a jeho důvody

Nabídka Hitlerovy vlády k jednání o říšském konkordátu sledovala v zásadě dva cíle. Jednak omezení, respektive zničení politického katolicismu a to přijetím ustanovení obsaženého i v italském konkordátu, kde je duchovním zakázáno být členy či aktivisty politické strany. Prvním cílem tedy bylo zcela ochromit klerikalizovanou stranu Centrum a znemožnit církvi přímo vstupovat na politické kolbiště.

Druhým cílem bylo uznání nového státu Vatikánem, od čehož si Hitler sliboval větší vstřícnost katolíků vůči NSDAP. Měl to také být významný zahraničněpolitický signál, že Německý stát je považován Vatikánem za korektního smluvního partnera, se kterým se vyplatí jednat.

Naproti tomu katolické straně záleželo zejména na udržení a rozvoji církevního školství, o které bojovala již v době Výmarské republiky a jež nyní stále zřetelněji ohrožovala nacistická moc. K ochotě kurie k jednání s nacisty přispěla jednak pozitivní

⁶¹ Srov.: HALAS František X., Fenomén Vatikán, Brno 2004, s. 390

⁶² Srov. REPGEN Konrád, Hitlers Machtergreifung und der deutsche Katholizismus, in: ALBRECHT Dieter (Hg), Katholische Kirchen im Dritten Reich, Mainz 1976, s. 22

zkušenost v jednání s fašisty v Itálii, kde Lateránské smlouvy⁶³ vedly konečně k vyřešení dlouho otevřené římské otázky, a jednak radikální antibolševismus Pia XI., který v Hitlerovi spatřoval v tomto směru vítaného spojence. Nutno však podotknout, že Eugenio Pacelli měl stále na zřeteli nebezpečí rýsující se v novém nacistickém režimu.

Vedením jednání byl na straně Říše pověřen vicekancléř Franz von Pappen⁶⁴, který je zahájil již 10.června. Důležitou roli zde také hrál předseda strany Centrum Ludwig Kaas, který se jednání zúčastnil jako expert pro náboženské otázky. Za církve byl jednáním pověřen Eugenio Pacelli.

Franz von Pappen, bývalý politik strany Centrum, a Hitlerův vicekancléř znal neúspěšné pokusy Vatikánu uzavřít konkordát ku konci Výmarské republiky. Byl to on, kdo na své cestě do Říma o Velikonocích 1933 předložil Svatému stolci nabídku říšské vlády.⁶⁵ Byl podporován bývalým kancléřem a předsedou strany Centrum, prelátem Ludwigem Kaasem, blízkým přítelem kardinála státního sekretáře Pacelliho.

Pod vlivem nedemokratického vývoje v Německu byl tento katolický politik přesvědčen o tom, že mezinárodní smlouva může zajistit církvi v Říši její práva.⁶⁶ „Záruka svobodného jednání církve byla jak od vůdce strany Centrum tak od kardinála státního sekretáře (Pacelliho) hodnocena výše, než trvale rozštěpený politický katolicismus, který ukázal své slabiny v právě skončeném volebním boji více než jasně.“⁶⁷ Proto Svatý stolec souhlasil v polovině dubna 1933 s jednáním o konkordátu.

⁶³ Tři smlouvy mezi Vatikánem a Itálií ratifikované 6. 7. 1929 ukončily konflikt, trvající od r. 1870, mezi papežskou kurií a vládou; od r. 1947 jsou součástí ústavy republiky Itálie. Dohody zahrnovaly smlouvu o zřízení suverénního státu Vatikán, finanční vypořádání a konkordát mezi Svatou stolicí a Itálií. Více in: Josef GELMI, Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II., Praha 1994, s. 264

⁶⁴ Franz Josepha Hermann Michael Maria von Pappen (1879 – 1969) pocházel z bohaté šlechtické katolické rodiny, získal vojenské vzdělání jako důstojník jezdeckva, v I. světové válce sloužil jako štábní důstojník, po válce odešel z armády a věnoval se politice. V letech 1921 – 31 byl poslancem Pruského parlamentu za stranu Centrum. V roce 1925 prosadil ve straně podporu kandidátu na prezidenta Paulu von Hindenburgovi. Jím byl pak jmenován r. 1932 říšským kancléřem, jako nástupce Heinricha Brüninga. V roce 1932 vystoupil ze stany Centrum. 17. listopadu 1932 odstoupil z funkce a začátkem roku 1933 začal jednat s Hitlerem o podílu na moci. Do roku 1934 pak působil jako Hitlerův vicekancléř. V této funkci se také účastnil vyjednávání o říšském konkordátu. Poté působil jako vyslanec nejprve ve Vídni, později v Ankaře. Od roku 1942 žil v ústraní.

Více in: STERNBURG Wilhelm von (Hg.): Die deutschen Kanzler. Von Bismarck bis Schmidt, Frankfurt am Main 1987

⁶⁵ Srov.: SENINGER Gerhard: Glaubenszeugen oder Versager? Katholische Kirche und Nationalsozialismus, St. Ottilien 2003, s. 66

⁶⁶ Srov.: BESIÉER Gerhard: Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland. Die Faszination des Totalitären, München 2004, s. 191

⁶⁷ BESIÉER Gerhard: Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland. Die Faszination des Totalitären, München 2004, s. 191

„Eine Garantie zugunsten der kirchlichen Handlungsmöglichkeiten wurde von dem Zentrumsführer wie von dem Kardinalstaatssekretär [Pacelli] höher bewertet als das Fortbestehen eines gespaltenen politischen Katholizismus, der seine Schwäche in den gerade beendeten Wahlkampfausinandersetzungen überdeutlich gezeigt hatte“

4.2 Průběh jednání

Jednání probíhala velmi rychle až překotně. Byla totiž ovlivněna německou vnitrostátní situací, kde se den ze dne množily a zintenzivňovaly ataky nacionálních socialistů na katolíky. Teror vůči církevním organizacím sílil a výrazného vrcholu dosáhl demonstrací a pouličním násilím v červnu 1933, kdy se v Mnichově konal sněm Kolpingovy společnosti. Jednotlivé útoky SA na mladé katolíky byly vystřídány organizovanými útoky větších skupin. Při tom byly stovky katolíků zbity a pronásledovány po ulicích.⁶⁸

Na protest proti tomuto násilí Pacelli jednání přerušil, aby se k němu ale v zápětí vrátil, protože z pohledu kurie se s každou špatnou zprávou z Německa vyjednávací pozice Svatého stolce zhoršovala.⁶⁹

Poměry v Říši se v průběhu jednání postupně měnily ve prospěch národních socialistů až potud, že se 5. července strana Centrum oficiálně zrušila. Tak dosáhl Hitler jednoho ze svých cílů, jež si sliboval od uzavření konkordátu, i bez něj. Tím se výrazně zlepšila jeho vyjednávací pozice vůči kurii, které nezbývala jiná cesta, než pokud možno rychle jednání uzavřít s již dosaženými pozitivními výsledky. Konkordát se tím stával v průběhu jednání, a po 5. červenci tím více, čím dál více obrannou linií, než pozitivní smlouvou.

Až do samotného konce jednání zůstával sporný článek 31. Neměl předlohu v dřívějších konkordátech a církve jej vzhledem k situaci považovala za mimořádně důležitý. Jednalo se o ochranu katolických organizací a svazů proti povinnému začlenění do svazů státních. Vzhledem k množství těchto organizací předpokládal konkordát dohodu na regionální úrovni. Kde k dohodě nedošlo, přenechalo se určení organizací a svazů, které měly pod tento článek spadat, dohadovacím jednáním Říšské vlády a německého episkopátu.

Konkordát byl 8. července parafován, 20. července podepsán a konečně 10. září ratifikován.

⁶⁸ CORNWELL John: Pius XII., Der Papst, der geschwiegen hat, München 1999, s. 207

⁶⁹ Srov.: BESIER Gerhard: Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland. Die Faszination des Totalitären, München 2004, s. 193

4.3. Obsah a problémy konkordátu

Konkordát mezi jiným obsahoval následující garance, které považovala katolická církev za důležité, nebo které se vbrzku důležitými stát měly.

Čl. 1) Svoboda vyznání a veřejného vyznávání katolického náboženství

Čl. 2) Zemské konkordáty s Bavorskem, Pruskem a Bádenskem zůstávají v platnosti

Čl. 4) Svobodné kontakty Svatého stolce s příslušníky katolické církve v Německu. Právo vydávat tiskoviny církevních úřadů jako pokyny, vyhlášky, pastýřské listy, a ostatní nařízení duchovního vedení věřícím

Čl.21) Záruka výuky katolického náboženství v obecných školách, měšťanských školách, středních školách a vyšších učilištích v souladu se zásadami katolické církve

Čl. 23) Záruka zachování práva na zřizování katolických škol

Čl. 31) Ochrana katolických organizací a svazů v jejich zařízeních a jejich činnostech. Katolické organizace, které slouží také v sociálních a profesních oborech požívají stejné ochrany, aniž by musely být vřazeny do státních svazů, pokud zajistí, že jejich činnost bude apolitická. Státní mládežnické organizace zajistí, že jejich členům bude umožněno plnění jejich pravidelných náboženských povinností o nedělích a svátcích a nebude jim ukládáno nic, co by odporovalo jejich náboženskému přesvědčení a nebylo slučitelné s náboženskými povinnostmi.⁷⁰

Dalekosáhlé záruky, které tak katolická církev získala však bylo nutné důsledně střežit a stále znova, často bez odezvy, upozorňovat na jejich porušování. Avšak důležitější než zmíněné záruky, které beztak nacistický stát průběžně porušoval, byl fakt, že německá vláda oficiální mezinárodně platnou smlouvou uznala za legitimní zájmy katolické církve a Svatého stolce ve své zemi. Proto pak nemohly být protesty Svatého stolce označovány za vměšování do vnitřních záležitostí státu. Kromě toho Hitler každým drobným porušením některého z mnoha článků konkordátu de facto porušoval platnou mezinárodní dohodu a tím ztrácel na své mezinárodní politické důvěryhodnosti. Tato skutečnost jej opravdu do jisté míry a do určité doby zdržovala od otevřeného boje s církví.

⁷⁰Srov.: DENZLER Georg, FABRICIUS Volker, Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main 1984, s. 61 - 74

4.4 Zisk Říše

Co na druhé straně konkordátem získal Hitler? Formálně jen článek 32, který zajišťoval definitivní odstranění přímého církevního vlivu na politiku. Ten však byl již beztak takřka ochromen zrušením klerikalizované strany Centrum krátce před podpisem konkordátu. Podařilo se mu však propagandisticky využít fakt, že Svatý stolec s Říší uzavřel mezinárodní dohodu, a prezentoval ji jako důkaz, že Vatikán nový stát respektuje. Německými katolíky byl konkordát přesto - nebo právě proto – přijat s takřka jednohlasným nadšením.

5 Likvidace politického katolicismu

Národní socialismus, jako každá jiná totalitní ideologie, si osoboval právo zasahovat do lidských životů do té míry, aby pronikl až do nejzazších koutů lidského konání ba myšlení. Logickou překážkou v uskutečnění tohoto cíle byl vliv katolické církve. Pokud tak chtěl národně socialistický stát zpřetrhat staleté svazky svých vlastních občanů s církví a náboženstvím, musel postupovat velice systematicky a důsledně a postupně plánovitě vytlačovat církev a její organizace z veřejného života.

Až se podaří odstranit vliv církve na společenský život Německa, může přijít na řadu druhá fáze, totiž úplné potlačení křesťanství německého národa. To bude teprve správný okamžik do uvolněného prostoru implantovat národně socialistické myšleny a celou společnost pak formovat dle vlastních představ.

Prvním krokem byla likvidace politického katolicismu. Tím měl být z rukou katolíků odstraněn nástroj, jímž mohli doposud přímo ovlivňovat politiku státu, a tím měli být v této oblasti umlčeni.

5.1 Význam německého politického katolicismu

V době existence Výmarské republiky, v letech 1918 až 1933, byl katolicismus na politické úrovni zastupován dvěma subjekty. Byla to zejména v roce 1871 založená Německá strana Centrum (Deutsche Zentrumspartei) a vedle ní Bavorská lidová strana (Bayerische Volkspartei, BVP), která vznikla odštěpením od první v roce 1918, kdy se oddělili bavorští členové strany Centrum, neboť již nemohli souhlasit s kompromisní středovou politikou.⁷¹ Bavorská lidová strana vytvořila svůj stranický program na katolických základech, ve srovnání s politickým programem strany Centrum s výraznějšími konzervativními a federalistickými prvky. Obě strany považovaly za svůj úkol zastupovat a ochraňovat zájmy katolické části občanů a katolické církve.

Od listopadu 1928, devět let od odštěpení BVP, lze na říšské úrovni opět mluvit o sjednoceném politickém katolicismu. Po fázi chladných vztahů mezi oběma stranami v první polovině dvacátých let, vytvořili zástupci obou stran v parlamentu společnou parlamentní frakci (podobně jako CDU/CSU dnes). Vedení této katolické parlamentní frakce připadlo straně Centrum, která byla se svými 12 až 13% oproti 3% lokálně omezené BVP celoříšsky významnější. Také z toho důvodu bude těžiště zájmu na straně Centrum.

⁷¹ Srov. SENNIGER Gerhard: Glaubenszeugen oder Versager? Katholische Kirche und Nationalsozialismus, St. Ottilien 2003, s. 22

5.1.1 Strana Centrum

Strana Centrum, která byla přirozeně vstřícná vůči každému voliči, byla však také fakticky politickou organizací Církvi věrných katolíků⁷², měla své voliče a příznivce napříč všem vrstvám obyvatelstva. Lze ji považovat proto za svým způsobem první německou lidovou stranu. Tento stav bude později hrát pro Adolfa Hitlera významnou roli.

Z mnohostrannosti voličů logicky vyplývá politická šíře, již Centrum zastávala, od levicově liberálních až po národně konzervativní. Tato šíře poskytovala straně Centrum báze, na nichž se mohla shodnout s takřka všemi současnými politickými stranami, a dávala jí tak obrovský koaliční potenciál, že se mohla podílet na mnoha koaličních vládách Výmarské republiky⁷³. To, že se stala klíčovým hráčem politického spektra Výmarské republiky a současně, že měla pozitivní vztah k republice jako státnímu zřízení, ji postavilo do pozice úhelného kamene první německé demokracie. To je také vidět na statistice účasti ve vládách. Čtyři ze dvanácti kancléřů v letech 1919 až 1933 byli za stranu Centrum a s výjimkou dvou posledních kabinetů byla strana centrum vždy u vládní zodpovědnosti.⁷⁴

S postupně se zvyšující aktivitou kléru v řadách této strany, počínaje počátkem dvacátých let, se prohlubovala v Centru tendence být zejména záštitou práv Církve, spíše než politickou stranou, která si klade za cíl bránit právo a demokracii. Tím se stala strana Centrum až do svého seberození 5. července 1933 nástrojem bezprostředního vlivu katolické Církve na německý stát. Zástupce církevních zájmů na politické úrovni.

5.3 Důvody pro potlačení politického katolicismu

„Likvidace politického katolicismu byla předpokladem pro dokončení utváření státu jedné strany, proto byla pojistkou politické moci.“⁷⁵ To je velmi lapidární vyjádření celé složité situace postoje německého státu k aktivitám katolických stran.

⁷² Srov. Hürten, Heinz: Gewissen im Konflikt. Zur Situation des Gläubigen im nationalsozialistischen Staat, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, s. 103

⁷³ Srov. Morsey, Rudolf: Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumsparterie zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung“ 1932/33, Stuttgart 1977, s. 13

⁷⁴ Srov. Hürten, Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s.88

⁷⁵ Scholder, Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Band 1: Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918-1934, Frankfurt / Main 1977, s. 482

„Die Vernichtung des politischen Katholizismus war die Voraussetzung für die Vollendung des inparteiensstaates und damit für die Sicherung der politischen Macht“

Národní socialisté měli za cíl budovat a ovládat „nový stát“ všech občanů, veškerá společnost se měla účastnit v jedné ideologii na nacistických cílech. To však bylo obtížné, pokud se takřka 23 milionů osob (k roku 1930), což představovalo bezmála 35% obyvatelstva Německé říše, hlásilo ke katolickému vyznání.⁷⁶

Aby Hitler dosáhl vlivu na tuto část obyvatelstva, respektive snížil vliv Církve na ni a v důsledku také vliv Církve na státní politiku, musel postupovat dvěma cestami. Zaprvé omezit vliv Církve ve společnosti a uzavřít ji do kostelů a za druhé zlikvidovat nástroj, jímž mohla Církev do politiky zasahovat, tedy stranu Centrum. Přičemž nejprve bylo třeba odstranit politický vliv a druhým krokem odstranit Církev jako takovou, jako společenskou sílu.

Se záměrem realizovat první krok, svolal Hitler na 7. března 1933 jednání kabinetu, kde došel k závěru, že obě katolické politické strany bude možno zlikvidovat tehdy, nechá-li je padnout sama kurie.⁷⁷ Celé Hitlerovo další počínání je možno chápat na základě tohoto jeho předpokladu.

5.3 Průběh likvidace politického katolicismu

Katolické politické strany byly zcela záměrně a cíleně směřovány k jejich vlastnímu zániku. „Politický katolicismus již koncem ledna 1933 v Hitlerově diktatuře nastoupil jednosměrnou cestu, kterou jí od počátku „rezervoval“.“⁷⁸

5.3.1 Volby do Říšského sněmu 5. března 1933

Velmi záhy po převzetí moci národními socialisty 30. ledna 1933 měla strana Centrum pocítit nátlak. Ve volební kampani pro volby do říšského sněmu 5. března 1933 se zvedla „proti straně Centrum koncentrovaná vlna národně socialistického teroru.“⁷⁹ Mnohé volební materiály strany Centrum byly zakázány, státní úředníci s legitimací strany Centrum byli propouštěni, často byla zakazována shromáždění a vystupování představitelů

⁷⁶ Srov. COMWELL, John: Pius XII.. Der Papst, der geschwiegen hat, München 1999, s.156

⁷⁷ Srov. ADOLPH Walter: Die katholische Kirche im Deutschland Adolf Hitlers, Berlin 1974, s. 16

⁷⁸ MORSEY Rudolf: Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumspartei zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung“ 1932/33, Stuttgart 1977, s. 95

„Der politische Katholizismus betrat bereits Ende Januar 1933 [...] die Diktatur Hitlers auf jener Einbahnstraße, die dieser ihm von Anfang an ‘reserviert’ hatte“ (překl. aut)

⁷⁹ MORSEY Rudolf: Die Deutsche Zentrumspartei, in: Matthias, Erich / Morsey, Rudolf (Hg.): Das Ende der Parteien 1933, Bonn 1960, s. 348

„konzentrische Welle des NS-Terrors über die Zentrumspartei“ (překl. aut)

strany Centrum. Jen velmi těžko tak lze mluvit o svobodné a poctivé volební kampani. To vyvolalo v katolickém obyvatelstvu velkou nervozitu.⁸⁰

Společné provolání katolických organizací na podporu strany Centrum ze 17. února 1933 je ve svém postoji k novým mocipánům zcela jednoznačné: „... zmatený národ, otřesené právní vědomí, prohlubující se trhlina mezi sociálními vrstvami, manipulace, nepřátelství a všudypřítomné násilí – to je nynější situace.“⁸¹ A dále konstatuje: „zjišťujeme: bolševismus lze také označit za národní.“⁸²

Rovněž němečtí biskupové vyslovili svůj postoj k březnovým volbám, když doporučili volit takové poslance, jejichž „charakter a vyzkoušené postoje svědčí o jejich vystupování za mír a sociální blahobyt národa, za ochranu církevního školství, křesťanské víry a katolické církve. Varujte se před agitátory a stranami, kteří nejsou důvěry katolického národa hodni.“⁸³

Semknutá katolická fronta proti národnímu socialismu, která v té době existovala⁸⁴, se brzo střetala s vládním terorem. Prvním projevem byl zákaz asi dvaceti novinových titulů, které byly Centru nakloněny. Tento zákaz přišel jen několik málo dnů před samotnými volbami. Poslední dny před volbami byly zastíněny požárem říšského sněmu a 28. února vyhlášeným výjimečným stavem, následkem čehož mohli národní socialisté nerespektovat nejdůležitější ustanovení ústavy.

Přesto, že národní socialisté postupovali ve volební kampani s plánovitou brutalitou a zneužívali i státní moc, nedokázali uštvět katolickým stranám zdrcující přesvědčivou porážku.⁸⁵ Strana Centrum získala 11,2% hlasů, bohužel o 0,7% méně ve srovnání se svobodnými volbami v listopadu 1932, ale v absolutních číslech dokonce získala o 200 000

⁸⁰ MORSEY Rudolf: Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumsparterie zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung“ 1932/33, Stuttgart 1977, s. 105

⁸¹ Wahlaufufruf katholischer Organisationen vom 17. Februar 1933, in: Stasiewski, Bernhard: Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Bd. I: 1933-1934, S.3

„Das Volk verwirrt, das Rechtsbewusstsein erschüttert, die Kluft zwischen den sozialen Schichten vertieft, Haß, Feindschaft und Gewalttat überall – das ist die Lage“ (překl. aut)

⁸² Wahlaufufruf katholischer Organisationen vom 17. Februar 1933, in: Stasiewski, Bernhard: Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Bd. I: 1933-1934, s. 4

„Wir erfahren es: Bolschewismus kann auch werden unter nationalem Vorzeichen“ (překl. aut)

⁸³ Kundgebung der Fuldaer Bischofskonferenz vom 20. Februar 1933, in: Stasiewski, Bernhard: Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Bd. I: 1933-1934, s.6

„deren Charakter und erprobte Haltung Zeugnis gibt von ihrem Eintreten für Frieden und soziale Wohlfahrt des Volkes, für den Schutz der konfessionellen Schulen, der christlichen Religion und der katholischen Kirche. Hütet euch vor Agitatoren und Parteien, die des Vertrauens des katholischen Volkes nicht würdig sind“ (překl. aut)

⁸⁴ srov. SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Band 1: Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918-1934, Frankfurt / Main 1977, s. 303

⁸⁵ Srov. MORSEY Rudolf: Die katholische Volksminderheit und der Aufstieg des Nationalsozialismus 1930-1933, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, s. 51

hlasů více.⁸⁶ Také BVP zaznamenala jen mírný propad. V březnu 1933 získala 2,7%, zatímco ještě v listopadu 1932 si připsala 3,1%. To také vedlo k tomu, že nadále zůstala zachována obě křídla katolické parlamentní frakce.⁸⁷

Navzdory tomuto relativnímu úspěchu politického katolicismu a demonstraci pevnosti katolické obce, museli se katolíci smířit s porážkou. Obě strany pravého křídla, NSDAP a DNVP, získaly dohromady absolutní většinu se zhruba 52% hlasů. Tím byla strana Centrum definitivně odsunuta do opozice. Hitler se v následujícím čase snažil odloučit Centru voliče a přivábit je k „novému státu“, aby mohl hovořit o vládě „národní obrody“.

I mezi katolíky však docházelo k odpadlictví a narůstající tlak je měl posílit. Jedním z prostředků, jak tento tlak po uzavření pravicové koalice zesílit, bylo propouštění státních zaměstnanců, kteří byli členy křesťanských stran.⁸⁸

Takové aktivity dosáhly úspěchu. Mnoho katolíků vystoupilo ze strany Centrum a přihlásilo se k „novému státu“, částečně z ekonomických důvodů, částečně z oportunistu, ale nutno také přiznat, že někteří tak patrně učinili i ze skutečného přesvědčení. Také díky tomuto vnitřnímu rozkladu ztrácela strana Centrum v obyvatelstvu na věrohodnosti a dostávala se pod stále větší tlak. Postupně ustupovala ze svých pozic ve veřejném životě,⁸⁹ a její vlastní členstvo tlačilo na vedení strany, aby se pokusila nalézt s vládou alespoň nějaký *modus vivendi*.⁹⁰ Hitler důsledně využíval toto oslabení k tomu, aby stranu Centrum posunul do bezvýznamné role v připravovaném převzetí moci a donutil ji k jejímu souhlasu.

To byl nakonec cíl Hitlerovy vnitřní politiky, aby tak své vládě dodal lesk legality.⁹¹ Klíčová pozice katolických stran tkvěla v tom, že kancléř potřeboval ku přijetí „Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich“, zákona k odstranění bídy národa a říše, dvoutřetinovou většinu v říšském sněmu. Souhlas křesťanských stran a jejich zástupců

⁸⁶ Srov. MORSEY Rudolf: Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumsparterie zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung“ 1932/33, Stuttgart 1977, s. 15

⁸⁷ Srov. SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Band 1: Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918-1934, Frankfurt / Main 1977, s. 303

⁸⁸ Srov. LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 45

⁸⁹ Srov. MORSEY Rudolf: Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumsparterie zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung“ 1932/33, Stuttgart 1977, 117

⁹⁰ Srov. Tamtéž, s. 120

⁹¹ Srov. SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Band 1: Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918-1934, Frankfurt / Main 1977, s. 304

ve sněmu tak byl nutný k vytvoření vnitřně stabilního, nenapadnutelného prostředí, k legální instalaci diktatury.⁹²

5.4 Zmocňovací zákon

Jeden den před tím, kdy byl zmocňovací zákon předložen sněmu, 20. března 1933, se sešel kancléř Hitler, říšský ministr vnitra Wilhelm Frick na straně jedné a zástupci vedení strany Centrum prelát Ludwig Kaas, Adam Stegerwald a Albert Hackelsberger na straně druhé, aby projednali otázku, za jakých okolností je strana Centrum se zmocňovacím zákonem ochotna souhlasit.⁹³ Ve své zprávě z jednání, kterou Kaas přednesl v předsednictvu frakce, konstatuje, že Hitler je připraven prosadit zmocňovací zákon ať s nebo bez souhlasu stany Centrum.⁹⁴ Tak měla být snaha poslanců směřována nikoli k zabránění přijetí tohoto zákona, nýbrž alespoň k jeho omezení, což bylo považováno za úspěch. Hitler se stavěl vstřícně, přislíbil splnit takřka všechny požadavky Centra. Ujišťoval, že zachová zemské zřízení, že se nebude pokoušet o změnu ústavy, že propuštění úředníci se budou moci vrátit do státní správy. Rovněž tak že se bude zasazovat o zachování církevního školství a bude dodržovat konkordáty, které již byly s některými zeměmi, totiž s Bavorskem, Bádenskem a Pruskem, dříve podepsány.⁹⁵ Tyto své přislíby měl Hitler oficiálně dokumentovat ještě před přijetím zmocňovacího zákona ve svém vládním prohlášení.

Přestože byl text kancléřovy řeči politikům Centra přislíben v předstihu, nestalo se tak a poslanci tuto více než hodinovou řeč slyšeli teprve v plénu. Ve vládním prohlášení Hitler skutečně zopakoval všechny přislíby, které představitelům strany Centrum dal. Řekl doslova: „Národní vláda vidí v obou křesťanských konfesích nejdůležitější faktory udržení naší národnosti. Bude respektovat smlouvy uzavřené mezi nimi a jednotlivými zeměmi. Jejich práva nebudou dotčena Národní vláda bude ve školách a výchově zaručovat vliv křesťanských konfesí. Její starost směřuje zejména k dobrému soužití státu a církví.

Boj proti materialistickému světovému názoru a budování opravdového národního společenství slouží právě tak zájmům německého národa jako naší křesťanské

⁹² Srov. BÖCKENFÖRDE Ernst-Wolfgang: Der deutsche Katholizismus im Jahre 1933, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, s. 174

⁹³ Srov. LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 47

⁹⁴ Srov. MORSEY Rudolf: Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumsparterie zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung“ 1932/33, Stuttgart 1977, 127

⁹⁵ Srov. LEWY, Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 47

víře.⁹⁶ A dále: „velkou váhu (přikládám) péči a prohlubování vztahů se Svatým stolcem“⁹⁷ Toto jednoznačné vyjádření rozešlo pochyby o připravenosti německé vlády jednat o uzavření konkordátu platného pro celou Říši.⁹⁸ Na druhé straně si jistě poslanci Centra nedělali iluze o tom, jaké následky by jejich nesouhlas přinesl.

V diskusi, která se po kancléřově řeči rozproutila v křesťanské frakci, se vytvořily dvě skupiny. Skupina politiků vedená bývalým kancléřem Heinrichem Brüningem, kteří se zmocňovacím zákonem nebyli ochotni souhlasit, a mnohem větší skupina okolo předsedy strany Ludwiga Kaase, kteří neviděli jinou alternativu, než se zmocňovacím zákonem souhlasit, neboť se obávali následků.

Frakce pak provedla vnitřní zkoušku hlasování, při níž se 14 z celkových 73 poslanců postavilo proti zmocňovacímu zákonu. Taková situace byla pro předsedu Kaase značně neuspokojivá, protože vrhala na Centrum nedobré politické světlo. Proto usiloval o to, aby o zákonu plénum hlasovalo tajně. Tento úhybný manévr však neprosadil. Jednal tedy tak dlouho s jednotlivými poslanci, dokud nedosáhl toho, že se poslanci jeho frakce podrobili disciplíně a udělili mu jako předsedovi plnou moc, aby vyjádřil jménem všech zastupitelů Centra souhlas se zmocňovacím zákonem.⁹⁹ To také během své řeči učinil: „Tváří v tvář palčivé nouzi, v níž se v současnosti národ a stát nachází, my všichni ze strany Centrum, i dřívější odpůrci, nabízíme své ruce pro zajištění pokračování prací pro záchranu národa.“¹⁰⁰

⁹⁶ DENZLER Georg / FABRICIUS Volker, Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main 1984, s. 41
„Die nationale Regierung sieht in den beiden christlichen Konfessionen wichtigste Faktoren der Erhaltung unseres Volkstums. Sie wird die zwischen ihnen und den Ländern abgeschlossenen Verträge respektieren; ihre Rechte sollen nicht angetastet werden. [...] Die nationale Regierung wird in Schule und Erziehung den christlichen Konfessionen den ihnen zukommenden Einfluß einräumen und sicherstellen. Ihre Sorge gilt dem aufrichtigen Zusammenleben zwischen Kirche und Staat. Der Kampf gegen eine materialistische Weltauffassung und für die Herstellung einer wirklichen Volksgemeinschaft dient ebenso sehr den Interessen der deutschen Nation wie denen unseres christlichen Glaubens.“ (překl. aut)

⁹⁷ Auszug aus der Regierungserklärung Hitlers vom 23. März 1933, in: Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches. Band I: Das Jahr 1933, bearb. v. Carsten Nicolaisen (Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches, hg. von Georg Kretschmar), München 1971, S.24

„den größten Wert darauf [lege], die freundschaftlichen Beziehungen zum Heiligen Stuhle weiter zu pflegen und zu vertiefen“ (překl. aut)

⁹⁸ Srov. MORSEY Rudolf: Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumsparterie zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung“ 1932/33, Stuttgart 1977, s. 137

⁹⁹ Srov. Tamtéž, s. 141

¹⁰⁰ SENNINGER Gerhard: Glaubenszeugen oder Versager? Katholische Kirche und Nationalsozialismus, St. Ottilien 2003, s. 44

„Im Angesicht der brennenden Not, in der gegenwärtig Volk und Staat stehen, reichen wir von der deutschen Zentrumsparterie allen, auch früheren Gegnern die Hände, um die Fortführung des nationalen Rettungswerkes zu sichern“ (překl. aut)

V navazujícím hlasování o zákonu „Gesetz der Behebung der Not von Volk und Reich“¹⁰¹ bylo celkem 441 poslanců pro, 94 proti tomuto zákonu. Strana Centrum hlasovala jednotně.

Naděje představitelů Centra, že loajální spoluprací bude možno prosazovat zájmy katolického voličstva se brzo ukázaly jako naivní. Po odsouhlasení zmocňovacího zákona mohli národní socialisté teprve důrazně a plánovitě postupovat v definitivní likvidaci politické síly katolíků, neboť jim již nebyla k zachování zdání demokratičnosti zapotřebí.¹⁰²

Dříve, než dala strana Centrum svůj souhlas ke zmocňovacímu zákonu vydali němečtí biskupové prohlášení, v němž v podstatě brali zpět svá dřívější varování a zákazy směřem k národnímu socialismu.¹⁰³ Biskupové ve svém listu uvádějí „biskupové věří, že je možné mít důvěru, že výše uvedené všeobecné zákazy a varování není již více třeba brát na zřetel“¹⁰⁴

Takové prohlášení přirozeně pozici strany Centrum nevylepšilo, naopak dalo argumenty těm členům strany, kteří byli ochotni ke kompromisu a loajální spolupráci s novou mocí.

5.5 Zánik katolických politických stran

Již na počátku dubna, 7. dubna 1933, odcestoval předseda Centra do Říma, kde vedl tajná jednání se Svatým stolicem o naději na uzavření konkordátu. Jeho pobyt v Římě,

¹⁰¹ Gesetz der Behebung der Not von Volk und Reich - „Ermächtigungsgesetz“

Der Reichstag hat das folgende Gesetz beschlossen, das mit Zustimmung des Reichsrats hiermit verkündet wird, nachdem festgestellt ist, dass die Erfordernisse verfassungsändernder Gesetzgebung erfüllt sind:

Art. 1. Reichsgesetze können außer in dem in der Reichsverfassung vorgesehenen Verfahren auch durch die Reichsregierung beschlossen werden. Dies gilt auch für die in den Artikeln 85 Abs. 2 und 87 der Reichsverfassung bezeichneten Gesetze.

Art. 2. Die von der Reichsregierung beschlossenen Reichsgesetze können von der Reichsverfassung abweichen, soweit sie nicht die Einrichtung des Reichstags und des Reichsrats als solche zum Gegenstand haben. Die Rechte des Reichspräsidenten bleiben unberührt.

Art. 3. Die von der Reichsregierung beschlossenen Reichsgesetze werden vom Reichskanzler ausgefertigt und im Reichsgesetzblatt verkündet. Sie treten, soweit sie nichts anderes bestimmen, mit dem auf die Verkündung folgenden Tage in Kraft. [...]

Art. 4. Verträge des Reichs mit fremden Staaten, die sich auf Gegenstände der Reichsgesetzgebung beziehen, bedürfen nicht der Zustimmung der an der Gesetzgebung beteiligten Körperschaften. Die Reichsregierung erlässt die zur Durchführung dieser Verträge erforderlichen Vorschriften.

¹⁰² Srov. MORSEY Rudolf: Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumsparterie zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung“ 1932/33, Stuttgart 1977, s. 143

¹⁰³ GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s. 39, Kundgebung der deutschen Bischöfe vom 28. März 1933

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 40

„... glaubt... der Episkopat das Vertrauen hegen zu können, dass die vorbezeichneten allgemeinen Verbote und Warnungen nicht mehr als notwendig betrachtet zu werden brauchen.“ (překl. aut)

kdy přerušil kontakty se svými stranickými kolegy, měl za následek spekulace o skutečném důvodu jeho odjezdu a tím další oslabení strany.¹⁰⁵ Tato znepokojivá situace vedla uvnitř strany vedlo tak daleko, že 6. května 1933 zvolila strana Centrum nového předsedu, Kaasova vnitrostranického odpůrce a bývalého říšského kancléře Heinricha Brüninga. Ten však mohl již jen přihlížet, jak pod vedením NSDAP nezadržitelně pokračuje zglajchšaltování německé politické i společenské scény. „Ve vedení stany Centrum rostl nenadálý poznotek, že další existence strany je ohrožena“.¹⁰⁶

Jen o dva měsíce později, 4.července 1933, se oficielně zrušila BVP a hned příští den ji následovala poslední svobodná strana z časů Výmarské republiky, strana Centrum, která vlastním seberozpuštěním už jen předešla zákazu, jenž by bezpochyby přišel. „V bouři nového času“¹⁰⁷, jak zní v závěrečném prohlášení strany, končí na počátku července 1933 éra politického katolicismu v Německé říši.

Říšský konkordát, uzavřený ještě v témže měsíci, měl v očích katolické církve převzít ochrannou funkci vůči státu, jíž doposud zastávaly katolické politické strany. Zdálo se, že mezinárodní smlouva by mohla mít silnější politický vliv než vnitrostátní, mezipartjaní možnosti. Avšak následným otevřeným bojem strany a německého státu proti katolické Církvi byla i tato naděje brzo zklamána.

5.6 Pád politického katolicismu

Likvidace politického katolicismu tedy probíhala v několika fázích. V prvopočátku stál Hitlerův záměr přitáhnout katolíky, nepřehlédnutelnou část německé veřejnosti, ke svému novému národně socialistickému státu, tak aby většině obyvatelstva nevadil totalitní charakter jeho vlády. Proto musel být politický katolicismus, tento garant politické plurality, odstraněn. Když se pak přes všechna omezení, jichž tehdejší demokracie doznala, po volbách 5. března 1933 ukázalo, že katolické politické strany navzdory masivní ideologické kampani NSDAP, mají obdivuhodně stabilní voličskou základnu, bylo jasné, že porazit tyto strany ve volbách by bylo možné jen tehdy, pokud je nechá padnout kurie.

¹⁰⁵ Srov. MORSEY Rudolf: Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumsparlei zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung“ 1932/33, Stuttgart 1977, s. 172

¹⁰⁶ MORSEY, Rudolf: Die Deutsche Zentrumsparlei, in: Matthias, Erich / Morsey, Rudolf (Hg.): Das Ende der Parteien 1933, Bonn 1960, s. 377

„In der Zentrumsführung wuchs allmählich die Erkenntnis, daß die Existenz der Partei gefährdet war“

¹⁰⁷ MORSEY Rudolf: Die katholische Volksminderheit und der Aufstieg des Nationalsozialismus 1930-1933, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, s. 53
„Unter der Strömen einer neuen Zeit“ (překl. aut)

Proto prosazoval Hitler v Říšském sněmu přijetí takzvaného zmocňovacího zákona, které umožňovala ústava Výmarské republiky, jenž by mu dovolil vládnout v podstatě nezávisle na vůli parlamentu. Aby získal sílu dvou třetin hlasů poslanců, dal straně Centrum politické záruky, za něž zástupci Centra se zákonem souhlasili. Tím byla definitivně nastoupena cesta k likvidaci demokracie.

Stále silnější tlak ze strany státu na Církev a malá politická síla katolických stran vedly kurii k tomu, aby v dubnu 1933 přistoupila k jednáním o uzavření konkordátu s Říší. Kurie měla v úmyslu zajistit práva Církve v Německu mezinárodní smlouvou.

Pod stále větším politickým tlakem se počátkem května obě katolické strany zrušily. Jen několik dní poté byl parafován říšský konkordát upravující vztahy církve v Německé říši vůči státu i vztahy Říše vůči svatému stolci. Tato časová blízkost mezi oběma událostmi vede ke spekulacím, že Vatikán s výhledem na konkordát s Říší prosadil ve straně Centrum souhlas se zmocňovacím zákonem a je tak zodpovědný za logicky následující likvidaci politického katolicismu v zemi.

Alternativní spekulace zvažuje, že v zásadě nebyla jednání o konkordátu politickým důvodem oslabení politického katolicismu, ale mohla a jistě i byla tak některými současníky chápána. Politický katolicismus by byl tak jako tak zlikvidován bez ohledu na Hitlerovo opakované ujišťování o zájmu na dobrých vztazích se Svatým stolicem.

Poslední úvaha propojuje obě předchozí a lze se snad domnívat, že je nejsprávnější. Hitler by bez nejmenší pochyby nepřipustil další existenci katolických stran, ať už by je zlikvidoval jakýmkoli způsobem. Vnitropoliticky pro něj představovaly ne-li hrozbu, pak alespoň překážku na cestě k dosažení absolutní moci. Nelze předpokládat, že by Svatý stolec si nebyl této skutečnosti vědom, proto započal a nakonec i úspěšně dokončil jednání o konkordátu. To že časově proběhly obě záležitosti takřka současně, lze považovat i za náhodu. Bez nejmenší pochyby se však obě záležitosti vzájemně ovlivňovaly. Jednání o konkordátu přinejmenším navenek oslabovala pozici katolických stran, stejně jako slábnoucí politická pozice katolických stran nutila kurii k hledání a nalezení alespoň nějakého východiska, které by bylo ukotveno mimo nevypočitatelnou Říši, totiž v mezinárodním právu.

6 Snahy nacistického státu o likvidaci církevních spolků, sdružení a zařízení

Nacistické vládě se podařilo v relativně krátké době ochromit nejsilnější páku církve na společenský život, katolické politické strany. Po jejich likvidaci mohli národní socialisté přistoupit k postupné likvidaci i jiných projevů katolicismu v občanské společnosti. Tímto druhým krokem bylo potlačování a postupně i zákaz katolických spolků a konfesního tisku. Poté co by katolíci ztratili politický vliv, bylo důležité, aby ztratili vliv i na občanskou společnost.

Další, třetí krok, který měl bezprostředně následovat bylo přerušení vazeb mezi Církví a mládeží. Prostřednictvím národně socialistické výchovy měla být německá mládež vymaněna z vlivů Církve a co možná v nejnižším věku prodchnuta národně socialistickou ideologií.

Jako poslední, čtvrtý krok mělo být prosazeno náhradní nacistické pseudonáboženství krve, které by nasýtilo přirozený hlad člověka po transcendentnu. Tím by bylo dosaženo cíle obsáhnout a ovlivňovat vlastní národ nejen v činech, ale zejména v myslích a duši.

6.1 Potlačování a zákaz katolických spolků a tisku

Kromě likvidace rivalů na politickém kolbišti je přirozeností totalitních režimů, jimž národní socialismus v této době již jednoznačně byl, také zničit veškeré projevy občanské společnosti, ať již to jsou různé sociální, kulturní, náboženské či profesní spolky, či tyto projevy nějakým způsobem začlenit do své partajní struktury a tak nad nimi získat kontrolu.¹⁰⁸ Tak může být dosaženo toho, že je veřejný i soukromý život ovlivňován jedinou ideologií.

Poté, co se obě strany, strana Centrum a BVP, které pomáhaly katolické Církvi udržet si v Říši vliv,¹⁰⁹ na začátku července 1933 samy zrušily a nechaly tak zaniknout poslední stopy partajního systému Výmarské republiky, nastal pro národní socialisty čas přistoupit také k odstranění vlivu Církve na německou společnost jako takovou. V tehdejší společnosti existovalo velké množství katolických spolků a jednot, které velmi pevně udržovaly katolické prostředí a tradice. Tyto spolky a jednoty nyní měly být státní mocí oslabovány a pokud možno zlikvidovány.

¹⁰⁸ Srov. LEVY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 133

¹⁰⁹ Srov. HÜRTEN Heinz: Gewissen im Konflikt. Zur Situation des Gläubigen im nationalsozialistischen Staat, in: BENDEL Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, s. 103

6.1.1 Konec katolických spolků

Konkordát uzavřený mezi Vatikánem a Říší 20. července 1933 smluvně definoval nejen vztahy mezi oběma státními suverény, ale také postavení Církve v Německu. V článku 31 této mezinárodní smlouvy se definovala a garantovala další existence katolických svazů a jednot: „Ty katolické organizace s svazy, které slouží výhradně náboženským, čistě kulturním a charitativním účelům a jako takové jsou podřízeny církevním úřadům, budou ve svých zřízeních a svých činnostech chráněny.“¹¹⁰

Právě tak měl odstavec 2 tohoto článku chránit církevní organizace, které měly jiný charakter, například sociální, charitativní či profesní, pokud nebyly propojeny s politikou. Ale důležité omezení tohoto článku se nacházelo v odstavci 3. Zde se píše: „Určení pozice organizací a svazů, které pod tento článek spadají, zůstává na společném rozhodnutí mezi říšskou vládou a německým episkopátem“¹¹¹

V nadcházejícím čase se ukázalo, že bylo „zcela neblahé, že se v Římě ponechali jednání na říšské vládě a německém episkopátu, a nesjednotili se ještě před ratifikací konkordátu na návrhu seznamu.“¹¹² Již velmi brzy poznali němečtí katolíci, že samotná práva garantovaná v konkordátu jsou proti totalitní moci jen malou ochranou.¹¹³

Ve svém dopise svým kolegům v úřadě upozorňoval již 1. srpna 1933 kardinál Bertram, předseda Fuldské biskupské konference, na zesilující tak na katolické svazy a vyzýval ordináře k tomu, aby se snažili tyto svazy udržet nezávislými na státní moci. „Dle článku 31 říšského konkordátu a odpovídajícím zásadám, na nichž se dohodlo říšské

¹¹⁰ Konkordat zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich, in: Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches. Band I: Das Jahr 1933, bearb. v. CARSTEN Nicolaisen (Dokumente zur irchenpolitik des Dritten Reiches, hg. von Georg Kretschmar), München 1971, s. 197

„Diejenigen katholischen Organisationen und Verbände, die ausschließlich religiösen, reinkulturellen und karitativen Zwecken dienen und als solche der kirchlichen Behörde unterstellt sind, werden in ihren Einrichtungen und in ihrer Tätigkeit geschützt.“ (překl. aut)

¹¹¹ Konkordat zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich, in: Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches. Band I: Das Jahr 1933, bearb. v. CARSTEN Nicolaisen (Dokumente zur irchenpolitik des Dritten Reiches, hg. von Georg Kretschmar), München 1971, s. 197

„Die Feststellung der Organisationen und Verbände, die unter die Bestimmungen diese Artikels fallen, bleibt vereinbarlicher Abmachung zwischen der Reichsregierung und dem deutschen Episkopat vorbehalten“ (překl. aut)

¹¹² SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Band 1: Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918-1934, Frankfurt / Main 1977, s. 629

„schlechthin verhängnisvoll [war], daß man sich in Rom auf eine spätere Abmachung zwischen der Reichsregierung und dem deutschen Episkopat eingelassen und nicht vor der Ratifizierung [am 10. September 1933] auf einer Vorlage der Listen bestanden hatte“ (překl. aut)

¹¹³ Srov. HÜRTEN Heinz: Gewissen im Konflikt. Zur Situation des Gläubigen im nationalsozialistischen Staat, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, str. 106

ministerstvo vnitra a episkopát, zůstávají stávající katolické organizace v současném stavu.“¹¹⁴ Míněno tedy pod řízením jednotlivých biskupů.

Ale již několik týdnů po podpisu konkordátu, během srpna 1933, se pod vzrůstajícím tlakem národních socialistů zrušil první velký katolický svaz, Katholische Lehrerverband. A nemalé množství katolických studentských spolků jej vzápětí následovalo.¹¹⁵

V době, kdy probíhalo jednání mezi státem a episkopátem, tedy od 23. do 28. října 1933, které mělo za cíl sestavit seznam katolických jednot a svazů na něž se vztahovala konkordátní ujednání, se nepodařilo dojít k cíli.

Pro katolické organizace bylo také velice nemilé rozhodnutí Raichsjugendführera¹¹⁶ Baldura von Schiracha¹¹⁷ ze dne 29. července 1933, které zakazovalo členství jak v Hitlerjugend, tak i v některém z konfesijních spolků. Snaha národních socialistů obrovské množství katolických svazů zlikvidovat a ponechat čtyři až pět větších skupin narazilo nakonec v prosinci 1933 na odpor Svatého stolce. V některých částech říše zakázala státní správa členům katolických organizací nosit uniformy, dělat výlety či pěstovat sport. To mělo za následek, že katolické organizace ztrácely na atraktivnosti a mnozí mladí, kteří vyhledávali takové aktivity raději vstupovali do Hitlerjugend.¹¹⁸ „Potlačení svazů mládeže byly zřetelně součástí celkového plánu ovládnutí veřejnosti nacismem, „získat katolické spoluobčany“ pro stranu a svou strukturu.“¹¹⁹

Dalším krokem národně socialistických vládců vedoucím k plnému ovládnutí německé společnosti se stal 27.duben 1934, kdy Robert Ley, vůdce DAF, Deutsche

¹¹⁴ Bertram an die Mitglieder der Fuldaer Bischofskonferenz vom 01. August 1933, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. STASIEWSKI Bernhard, Mainz 1968, s.273

„Nach Artikel 31 des Reichskonkordates und gemäß den Grundsätzen, die zwischen dem Reichsinnenministerium und dem Episkopate vereinbart sind, [sind] die bestehenden katholischen Organisationen in ihrem Bestande zu erhalten“ (překl. aut)

¹¹⁵ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 134

¹¹⁶ Reichsjugendführung, čili vedení říšské mládeže, bylo založeno po převzetí moci Hitlerem, s cílem garantovat světonázorové směřování německé mládeže a tím podporovat vládu NSDAP. Reichsjugendführer, neboli vůdce říšské mládeže, stál v čele Hitlerjugend, Jungvolk a Bund der Deutschen Mädchen a současně byl Jugendführer Německé říše a Reichsjugendführer NSDAP.

¹¹⁷ Baldur von Schirach (1907 – 1974) byl NSDAP politika v době národního socialismu Reichsjugendführer. Jako osmnáctiletý vstoupil do NSDAP, jako student germanistiky a dějin umění se r. 1928 stal vůdcem Nationalsozialistischen Studentebund, národněsocialistického studentského svazu. 1931 byl jmenován Reichsjugendführer a obdržel hodnost Gruppenführer v SA. Po převzetí moci jej Hitler jmenoval Jugendführer des Deutschen Reiches. 1936 se stal státním sekretářem a zřídil členství v HJ jako povinné, čímž počet členů Hitlerjugend stoupl na 6 milionů.

¹¹⁸ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 137

¹¹⁹ HÜRTEHN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 280

Arbeitsfront,¹²⁰ vydal zákaz současného členství v DAF a jakémkoli katolickém oborovém spolku či jednotě pracujících. Tím byly katolické oborové svazy výrazně poškozeny, protože osoba, která nebyla členem DAF, měla na pracovním trhu omezené možnosti. Tím byl na katolíky činěn i ekonomický nátlak opustit tyto katolické svazy.

Tento nátlak na katolické svazy a poškozování jejich členů vyvolalo znepokojení, které vedlo německé biskupy k tomu, aby v rámci plenárního jednání fuldské biskupské konference, 5. – 7. července 1934, vydali pastýřský list v němž uvádějí: „naším katolickým organizacím a spolkům je různými ustanoveními znesnadňována služba církvi a vlasti. [...] Když hrozí takové nebezpečí, my biskupové nesmíme mlčet.“¹²¹

Dále v listu zdůrazňují, že katolické svazy nejsou a nehodlají být jakkoli politickými organizacemi, nýbrž organizacemi, které podporují činnost Církve ve státu. Odmítají také, že jsou katolické organizace představovány národně socialistickou propagandou jako nepřátelé státu.¹²²

Na straně katolické Církve byl nyní velký zájem znovuotevřít jednání o realizaci článku 31 říšského konkordátu, proto se znovu v té věci obrátila na stát a jednání v červenci 1934 vyvolala.¹²³ Na straně Církve jednání vedli arcibiskup Konrád Gruber a biskupové Wilhelm Berning a Nikolaus Bares. Cílem jednání se zástupci vlády bylo vytvořit seznam církevních organizací chráněných zmíněným článkem.

Tato jednání byla zakončena 29. července 1934 kompromisem, v němž katoličtí vyjednávači učinili velmi rozsáhlé ústupky.¹²⁴ Tato velmi opatrná pozice však nenalezla pochopení ani mezi většinou německých biskupů, ale ani ve Vatikánu a již v září téhož roku zaslala kurie informaci, že výsledky jednání jsou neakceptovatelné. Ještě v září 1934 tedy neexistoval žádný seznam organizací, které by byla státní moc povinna respektovat.

Obnovená jednání v září, listopadu a prosinci rovněž nevedla k žádnému výsledku a nakonec byla v lednu 1935 také formálně ukončena. Kardinál Faulhaber v té souvislosti

¹²⁰ Deutsche Arbeitsfront (DAF) se představovala jako národně socialistický svaz dělníků a zaměstnavatelů. Byla založena 10.května 1933. Ačkoli členství nebylo povinné, organizace měla v době své největší síly na 22 milionů členů. Byla přísně hierarchicky organizována po vzoru NSDAP. Jejím vůdcem byl Robert Ley. Organizace existovala do roku 1945. Nejznámější součástí DAF byl Kraft durch Freude.

Více in: Ronald SMELSER, Robert Ley, Paderborn/ New York 1989

¹²¹ Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski, Mainz 1968, s.709, Hirtenbrief des deutschen Episkopats vom 07. Juli 1934

„Unseren katholischen Organisationen und Vereinen wird durch einengende Bestimmungen die Arbeit im Dienste der Kirche und des Vaterland erschwert. [...] Wenn solche Gefahren drohen, dürfen wir Bischöfe nicht schweigen“ (překl. aut)

¹²² Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. STASIEWSKI Bernhard, Mainz 1968, s. 713, Hirtenbrief des deutschen Episkopats vom 07. Juli 1934

¹²³ Srov.: ADOLPH Walter: Die katholische Kirche im Deutschland Adolf Hitlers, Berlin 1974, s. 59

¹²⁴ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 141

vyslovil obavu, že pokud nevznikne nějaká dohoda, jsou katolické svazy odsouzeny k pomalé smrti.¹²⁵ Hlubokou pravdu tohoto odhadu dokladovaly další zesílené represe, které postihovaly zůstávající členy katolických sdružení.

Říšský ministr vnitra shrnul národně socialistický pohled na situaci německé Církve ve své řeči ze 7. července 1935, kterou pronesl v Münsteru, následovně: „Strana Centrum jako politická strana přestala existovat. Duch centra ale straší dál. [...] Jsou rozličné organizace, údajně nepolitického charakteru, které se ale zadními dveřmi, oklikou nebo zneužitím náboženství stále ještě pokoušejí získat politický vliv a vzdálit národ národně socialistickému státu. [...] My národní socialisté požadujeme úplné zesvětštění veškerého společenského života. [...] Musím také ještě říct, že katolické stavovské spolky stejně jako občanská sdružení a také konfesijní mládežnické organizace již nepatří do naší doby.“¹²⁶

Z tohoto prohlášení lze vyčíst postoj národních socialistů k tehdejší situaci – politický katolicismus byl úspěšně zničen, zůstávají však stále katolické společenské organizace, které stojí národnímu socialismu v cestě k totálnímu ovládnutí státu a národa, musí být proto zlikvidovány. Jsou představovány jako přežití, již nevyhovující organizace, které má nahradit jediná správná, organizace národně socialistická.

Již několik dní po tomto projevu přišel další krok k potlačení katolických organizací. Zbývajícím katolickým spolkům bylo na území celé Říše zakázány všechny aktivity s výjimkou čistě náboženských. Zákazem nošení spolkových uniforem a jiných znaků příslušníků svazů bylo dílo dovršeno.¹²⁷

Další jednání biskupské konference ze dne 20. srpna 1935 mělo situaci katolických organizací jako své hlavní téma. Předseda svazu katolických organizací Ludvig Wolker si ordinářům stěžoval na národně socialistické útoky a žádal je o podporu. Tato žádost byla výsledkem hlubokého pocitu osamocení, který prožívala řada organizací. Wolker v té

¹²⁵ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 145

¹²⁶ Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches. Band II: 1934/35. Vom Beginn des Jahres 1934 bis zur Errichtung des Reichsministeriums für die kirchlichen Angelegenheiten am 16. Juli 1935, bearb. v. Carsten Nicolaisen, München 1975, s.331

Rede des Reichsinnenministers auf dem Gautag Westfalen-Nord in Münster (Auszug) vom 07. Juli 1935
„Das Zentrum als politische Partei hat aufgehört, zu sein. Der Zentrumsgeist spukt aber noch immer. [...] Es sind mannigfache Organisationen vorhanden, angeblich unpolitischer Art, die aber auf Hintertreppen und Umwegen oder unter Missbrauch der Religion immer noch versuchen, politischen Einfluß in Deutschland auszuüben und das Volk dem nationalsozialistischen Staat zu entfremden. [...] Wir Nationalsozialisten verlangen eine völlige Entkonfessionalisierung des gesamten öffentlichen Lebens. [...] Ich muß noch sagen, daß die katholischen berufsständischen Vereine wie die Gesellenvereine und auch die konfessionellen Jugendorganisationen nicht mehr in unsere Zeit passen“ (překl. aut)

¹²⁷ Srov.: FELDKAMP Michael F.: Mitläufer, Feiglinge, Antisemiten? Katholische Kirche und Nationalsozialismus, Augsburg 2009, s. 104

souvislosti mluvil o nesnázích, které stát katolickým svazům činí, jako o „utrpení beze smyslu.“¹²⁸

Výsledkem jednání konference bylo zveřejnění dalšího pastýřského listu německých biskupů dne 20. srpna 1935, v němž biskupové ujišťují katolické organizace o své podpoře, věřící posilují v základech víry a vyzývají k odvaze.

V souvislosti s touto plenární konferencí sepsal 23. srpna 1935 kardinál Faulhaber memorandum adresované Hitlerovi, v němž kancléře vyzýval k zrušení zákazu dvojího členství v organizacích katolických a státních, neboť tento zákaz vede k postupné likvidaci katolických svazů.¹²⁹

Zdá se, jako by biskupové nedohlédli totalitní ambice národního socialismu, či jako by si uchovávali naději v totalitním státě udržet alespoň nějakou autonomii. Obé by byl tragický omyl. Ve své závěrečné řeči na Říšském sjezdu strany 16. září 1935 formuloval Adolf Hitler jednotnost a uzavřenost systému zcela jednoznačně: „Národní nacistická idea [by musela] proniknout a vychovávat národ ve všech oblastech života.“¹³⁰

V témže měsíci proběhl ještě jeden pokus obnovit jednání o prováděcím předpisu článku 31 konkordátu, totiž o seznamu organizací, které by měl tento článek chránit. Ale i tentokrát skončilo jednání s říšským ministrem pro církevní záležitosti Hannsem Kerlem bezvýsledně.¹³¹

Následující rok 1936 byl ve znamení zápasu o výchovu německé mládeže. Toto téma bude obsahem následující kapitoly, nebudeme se jím tedy nyní zabývat. Nicméně výsledek tohoto zápasu měl dopady na náboženské svazy, protože 1. prosince 1936 se Hitlerjugend stala oficiální státní organizací. Tím se na jaře 1937 konec katolických spolků přiblížil na dosah.¹³²

¹²⁸Denkschrift Wolkers betr. kirchliche Verbände im August 1935, in.: Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches. Band II: 1934/35. Vom Beginn des Jahres 1934 bis zur Errichtung des Reichsministeriums für die kirchlichen Angelegenheiten am 16. Juli 1935, bearb. v. CARSTEN Nicolaisen (Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches, hg. von Georg Kretschmar), München 1975, s. 247

„Martyrium ohne Auftrag“ (překl. aut)

¹²⁹ Srov.: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band II: 1934-1935, bearb. v. STASIEWSKI Bernhard (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, hg. von MORSEY Rudolf), Mainz 1976, s. 374 - 378

Faulhaber an Hitler vom 23. August 1935

¹³⁰ REICHHOLD Anselm: Die deutsche katholische Kirche zur Zeit des Nationalsozialismus (1933-1945) unter besonderer Berücksichtigung der Hirtenbriefe, Denkschriften, Predigten und sonstigen Kundgebungen der deutschen katholischen Bischöfe, St. Ottilien 1992, s. 69

„Die völkische und Nationalsozialistische Idee [müsse] das Volk in allen seinen Lebensgebieten durchdringen und erziehen“ (překl. aut)

¹³¹ LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 149

¹³² Tamtéž

Určitý pokus zachránit alespoň některé katolické svazy a spolky můžeme spatřovat ze strany Svatého stolce v některých encyklykly „Mit brennender Sorge“ ze 14. března 1937, kde byla státní moc vyzývána k rozumnému postupu. Avšak potvrzením onoho zákazu dvojitého členství v HJ a náboženské organizaci uštědřil Reichsjugendführer von Siroch katolickým svazům definitivní smrtelnou ránu.¹³³

Od této chvíle vzaly náboženské svazy rychlý konec. V průběhu roku 1937 se zrušilo velké množství katolických svazů na lokální a regionální úrovni. V roce 1938 je následovaly studentské katolické svazy a říšský ministr vnitra vydal zákaz pro učitele a státní úředníky být členy náboženských organizací. 6 února 1939 byl zrušen Jungmännerverband, takže se katolická mládež definitivně stala pouhým objektem duchovní péče.¹³⁴

Tedy ještě před vypuknutím války se podařilo Hitlerovu státu zcela zničit kdysi tak silné katolické organizace.¹³⁵ Tím zakončili národní socialisté nerovný boj o existenci. Využili všechny nástroje, které jim totalitní stát poskytoval, aby se jim podařilo strukturu a nakonec i samotné katolické organizace zničit.

Článek 31 říšského konkordátu nemohl nic změnit na likvidační taktice zavražďování, ekonomického poškozování i otevřeného násilí. Zvláště pak u vědomí toho, že národní socialisté neměli nikdy v úmyslu jakékoli katolické organizaci ve svém totalitním státu vyvíjet činnost.¹³⁶

Pro katolíky, kteří byli organizováni v náboženských spolcích byly tyto obtíže působené státem otázkou každodenního života. Generální tajemník katolického Jugendmännerbund, Jakob Clemens již v roce 1935 načrtl situaci katolíků v zemi slovy: „Velká část našich členů stojí před otázkou: Svaz nebo chléb?“¹³⁷ Při zvažování, zda udržet vyhlídky na snesitelnou budoucnost, neohrozit vlastní děti či na druhé straně zůstat věrný katolickému svazu, mnoho katolíků neváhalo dlouho. Členství v katolické organizaci přece nebylo podpořeno žádným církevním, natož božským příkazem.

¹³³ LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 150

¹³⁴ HÜRTEN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 281

¹³⁵ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 151

¹³⁶ Srov.: ADOLPH Walter: Die katholische Kirche im Deutschland Adolf Hitlers, Berlin 1974, 58

¹³⁷ Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches. Band II: 1934/35. Vom Beginn des Jahres 1934 bis zur Errichtung des Reichsministeriums für die kirchlichen Angelegenheiten am 16. Juli 1935, bearb. v. CARSTEN Nicolaisen, München 1975, s. 400

Clemens an Berning, Schulte und Bornwasser vom 23. September 1935

„Ein großer Teil unserer Mitglieder steht vor der Frage: Verband oder Brot?“ (překl. aut)

6.1.2 Likvidace katolického tisku

Vedle náboženských svazů měla Církev v katolickém Německu ještě jeden pilíř společnosti, totiž katolický tisk. Ten se přirozeně světonázorově stavěl po bok katolických politických stran a tím se stal nacistickým vládcům stejným trnem v oku jako tyto demokratické strany Výmarské republiky. Byl proto pochopitelně totalitní mocí ohrožen ve své existenci. Vždyť nové Německo mělo mít jednu ideologii a té podřízený tisk jako důležitý nástroj státní moci. „Cílem bylo sjednocení všech publicistických prostředků do služeb národně socialistických vládců.“¹³⁸

Vzhledem k tomu, že osud katolických deníků se poněkud lišil od osudu časopisů, budu se jimi zabývat odděleně.

V Německu existovalo na konci dvacátých let na čtyři sta katolických deníků, což odpovídá zhruba 15% všech listů vydávaných v Říši.¹³⁹ Tento náboženský tisk však nebyl přímým orgánem Círky. Naopak byly v držení nakladatelských domů případně společností a k náboženství se vyjadřovaly zejména z politického úhlu než z náboženského. Ale s likvidací politického katolicismu ztratily svou oporu a kontury.¹⁴⁰

Již vyhlášením mimořádného stavu 28. února 1933 a zejména pak vyhlášením mimořádného stavu „na obranu národa a státu“ byla omezena svoboda projevu a tím i podstatným způsobem omezena i svoboda tisku. Ale po 23. březnu 1933, kdy byl schválen zmocňovací zákon si národní socialisté vytvořili podmínky pro ovládnutí politického a sociálního života občanů. Jedna z prvních institucí, která následným opatřením padla za oběť byl svobodný tisk.

Již před volbami do Říšského sněmu 5. března 1933 byl na katolický tisk činěn nátlak. V předvolebním boji bylo dokonce mnohým katolickým deníkům zakázáno několik dnů po sobě vyjít, na jiné byl vyvíjen nátlak, aby podpořili linii národních socialistů.¹⁴¹

Často se nakladatelství pod ekonomickým tlakem raději přizpůsobila, přestože bylo zjevné, že politicky jsou nuceni „řídít se vládním kurzem.“¹⁴² Ty deníky, které se nebyly ochotny přizpůsobit, byly systematicky ekonomicky omezovány.

¹³⁸ ABEL Karl-Dietrich: Presselenkung im NS-Staat. Eine Studie zur Geschichte der Publizistik in der nationalsozialistischen Zeit, Berlin 1968, s. 28

„Das Ziel war die einheitliche Zusammenfassung aller publizistischer Wirkungsmittel im Dienste der nationalsozialistischen Herrscher“ (překl. aut)

¹³⁹ Srov.: CORNWELL John: Pius XII., Der Papst, der geschwiegen hat, München 1999, s. 156

¹⁴⁰ HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 282

¹⁴¹ LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, 152

¹⁴² ALTMAYER Karl Aloys: Katholische Presse unter NS-Diktatur. Die katholischen Zeitungen und Zeitschriften Deutschlands in den Jahren 1933 bis 1945, Berlin 1962, s. 13

Němečtí biskupové reagovali na potlačování katolického tisku pastýřským listem ze 3. června 1933, v němž uvedli: „Církev se tohoto nejmodernějšího prostředku duchovní péče v žádném případě nezřekne a musí pro ně žádat takovou míru svobody, které jeho blahodárné působení umožňuje.“¹⁴³

Když na konci července 1933 katolické politické strany vyklidily pole, byla situace katolického tisku ještě tíživější.¹⁴⁴ V zápětí následoval zákaz, aby se ta která tiskovina sama označovala jako „náboženská“. Národní socialisté hodlali mít tisk v jednom šiku.

Biskupové k tomu na plenární konferenci 29. – 30. srpna 1933 poznamenali: „pokud bude pronásledování a útisk katolického tisku pokračovat v takové míře jako v posledních týdnech, brzy žádný německý katolický tisk nebude.“¹⁴⁵

Schválením dvou zákonů, Reichskulturkammergesetzes ze dne 22. září 1933 a Schriftleitergesetz ze 4. října 1933, zavedli národní socialisté povinné členství ve stavovské organizaci novinářů. To byl pro stát vhodný donucovací prostředek na osoby, které se v prostředí tisku chtěly pohybovat. Tím byly dokonány rozhodující kroky na cestě k ovládnutí celého německého tisku.

Na základě Reichskulturkammergesetz mohla Reichspressekammer (říšská tisková komora), přímo podřízená říšskému ministerstvu propagandy, udělit či odmítnout členství v profesní organizaci Reichsverband der deutschen Presse, Svazu německého tisku, a tím určovat kdo smí či nesmí v tisku publikovat. Tak převzala de facto vedení všeho německého tisku.¹⁴⁶

Pro vládu byl ještě důležitější Schriftleitergesetz, který zavazoval novináře k zastávání národně socialistické státní ideje a jeho nedodržování se trestalo zákazem výkonu povolání. Stát si tak vytvořil prostředí, v němž mohl jednoduchou cestou odstraňovat nepohodlné redaktory.

¹⁴³ Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. STASIEWSKI Bernhard, Mainz 1968, s. 246

Hirtenbrief des deutschen Episkopats vom 03. Juni 1933,

„Die Kirche kann auf dieses modernste Seelsorgemittel auf keinen Fall verzichten und muß für sie jenes Maß an Freiheit verlangen, das ihre segensreiche Wirksamkeit ermöglicht“ (překl. aut)

¹⁴⁴ ALTMAYER Karl Aloys: Katholische Presse unter NS-Diktatur. Die katholischen Zeitungen und Zeitschriften Deutschlands in den Jahren 1933 bis 1945, Berlin 1962, s. 14

¹⁴⁵ Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. STASIEWSKI Bernhard, Mainz 1968, s. 332

Protokoll der 2. Plenarsitzung des deutschen Episkopates vom 29. bis 31. August 1933

„Wenn die Verfolgung und Unterdrückung der katholischen Presse in dem Maße wie in den letzten Wochen ungehindert fortgesetzt wird, gibt es bald keine katholische deutsche Presse mehr“ (překl. aut)

¹⁴⁶ ABEL Karl-Dietrich: Presselenkung im NS-Staat. Eine Studie zur Geschichte der Publizistik in der nationalsozialistischen Zeit, Berlin 1968, s. 29

Ministerstvo propagandy tak již nemuselo užívat standardních postupů cenzury, ale mohl žurnalistickou práci „uchopit a ovlivnit již u zdroje.“¹⁴⁷ „Schriftleitergesetz se stal konstrukcí a nejdůležitějším nástrojem totalitního řízení tisku.“¹⁴⁸

Aplikace obou výše popsaných zákonů narušila spojení katolického tisku s Církví a znamenala de facto konec nezávislosti.¹⁴⁹ Ani protestní nóta Svatého stolce, která volala po svobodě tisku, neměla na národně socialistický totalitní přístup žádný vliv.¹⁵⁰

Poslední kapkou, která přispěla ke konci zbytků živořícího katolického tisku, bylo nařízení Maxe Amanna, prezidenta říšské tiskové komory, vydané 24. dubna 1935. Dle tohoto výnosu nesměly deníky tisknout žádné články s náboženskou tematikou. „Noviny se nesmějí co se týče jejich obsahu omezovat jen na určité okruhy osob, nábožensky, odborně či zájmově.“¹⁵¹ Dále konstatoval Amann, že katolická církev nepotřebuje žádný tisk, který by hájil její zájmy, protože tuto úlohu převzal stát.¹⁵²

Tak nacistický stát ovládl jak politický tak i publicistickou část tisku.¹⁵³ Němečtí biskupové viděli, že následkem oněch nařízení stojí náboženský tisk zcela bez ochrany proti protikřesťanským útokům. Ale ani protest, který kardinál Bertrám zveřejnil v pastýřském listu ze 20. srpna 1935, nepřinesl sebemenší změnu.

Na konci roku 1935 bylo možné konstatovat, že německé katolické deníky přestaly existovat. Bez svého náboženského charakteru, který jim byl oficielními úřady zakázán, se katolické deníky nemohly prosadit proti konkurenci. Katolický nakladatel, který nechtěl být zbaven svobody, se musel vzdát.¹⁵⁴

¹⁴⁷ ABEL Karl-Dietrich: Presselenkung im NS-Staat. Eine Studie zur Geschichte der Publizistik in der nationalsozialistischen Zeit, Berlin 1968, s. 30

„bereits an der Quelle erfasst und reguliert“ (překl. aut)

¹⁴⁸ Tamtéž

„Das Schriftleitergesetz wurde so zum Gerüst und wichtigsten Instrument der totalitären Presselenkung“ (překl. aut)

¹⁴⁹ ALTMAYER Karl Aloys: Katholische Presse unter NS-Diktatur. Die katholischen Zeitungen und Zeitschriften Deutschlands in den Jahren 1933 bis 1945, Berlin 1962, s. 30

¹⁵⁰ Srov.: HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, 283

¹⁵¹ ALTMAYER Karl Aloys: Katholische Presse unter NS-Diktatur. Die katholischen Zeitungen und Zeitschriften Deutschlands in den Jahren 1933 bis 1945, Berlin 1962, s. 55

Anordnung zur Wahrung der Unabhängigkeit des Zeitungsverlagswesens vom 24. April 1935

„Zeitungen dürfen nach ihrer inhaltlichen Gestaltung nicht auf einen konfessionell, beruflich oder interessenmäßig bestimmbar Personenkreis abgestellt sein“ (překl. aut)

¹⁵² LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 154

¹⁵³ ALTMAYER Karl Aloys: Katholische Presse unter NS-Diktatur. Die katholischen Zeitungen und Zeitschriften Deutschlands in den Jahren 1933 bis 1945, Berlin 1962, s. 48

¹⁵⁴ Srov.: VOLK Ludwig: Nationalsozialistischer Kirchenkampf und deutscher Episkopat, in: Gotto, Klaus / Repgen, Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich, Mainz 1990, s. 66.

V Německu v roce 1933 existovalo okolo 420 náboženských či kulturních katolických časopisů, z toho 30 s nákladem nad 100 000 exemplářů.¹⁵⁵ Tyto publikace dle jednání mezi církví a ministerstvem propagandy z podzimu 1933 nespádaly pod Schriftleitergesetz a na základě jejich zvláštního postavení byl pro ně zřízen v rámci Reichspressekammer zvláštní odbor.¹⁵⁶

Co se obsahu týče, respektovaly časopisy biskupské směrnice, jež je vedly k oslovení co nejširších mas katolického obyvatelstva.¹⁵⁷ Do doby, než si národní socialisté uvědomili jejich vliv, zůstaly časopisy v podstatě svobodné. Ale vzestup jejich celkového nákladu mezi lety 1933 – 1935 z asi 9,5 milionu na 11,5 milionu, kdy samotné církevní listy měly na 3 miliony abonentů, nezůstal říšské vládě dlouho utajen a stal se velmi rychle politickým problémem.¹⁵⁸

První krok k odstranění tohoto problému byl výnos předsedy Reichspressekammer Maxe Amanna ze dne 12. července 1935, který odstraňoval dosavadní zvláštní postavení náboženských časopisů v rámci Reichspressekammer. Tím se na časopisy vztáhl stejný Schriftleitergesetz, jako na deníky, který zakazoval články politického typu, lokální zpravodajství a náboženské články. „touto regulací byl vytvořen nástroj, který ještě vycházející katolický tisk odsoudil k politické bezzubosti.“¹⁵⁹ Tento výnos dostal zvláštní důraz, když bylo na základě nedostatečného pronacistického smýšlení v lednu 1936 zakázán časopis katolického Mládežnického hnutí Michael, dříve Junge Front.¹⁶⁰

Následovala další nařízení, která měla za úkol katolické časopisy zlikvidovat. Například v červenci 1936 byl dosavadní vedoucí katolického odboru Walter Adolph nahrazen Antonem Willim, který neprodleně nařídil, že každá diecéze smí mít jen jeden oficiální biskupský list, který smí být rozšiřován pouze na území tohoto biskupství. Přes ostré protesty biskupů vstoupilo toto nařízení v platnost a více než dvě třetiny katolických týdeníků musely být zastaveny.¹⁶¹

Další omezení následovala a byla prezentována Amannem v řeči pronesené 17. února 1937. Zde vyjádřil postoj, že považuje „jakoukoli část obsahu [časopisů] která

¹⁵⁵ Srov.: CORNWELL John: Pius XII., Der Papst, der geschwiegen hat, München 1999, s. 156

¹⁵⁶ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 155

¹⁵⁷ Srov.: HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 224

¹⁵⁸ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 156

¹⁵⁹ HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 284

„Mit dieser Regelung war das Instrument geschaffen, um die noch erscheinende katholische Presse zur politischen Harmlosigkeit zu verurteilen“ (překl. aut.)

¹⁶⁰ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 157

¹⁶¹ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 158

vychází z náboženství“¹⁶² za přesah do oboru katolickému tisku zapovězeného. To byl přirozeně důvod k zákazu vydávání. Národní socialisté se také zaměřili na omezení biskupů rozšiřovat v tisku své pokyny. Uveřejnění pastýřského listu bylo v budoucnu možné jen v úředních listech.¹⁶³

V pozadí těchto opatření byla skutečnost, že se národní socialisté za všech okolností snažili vyhnout výhrůžkám proti konkrétní skupině obyvatel a tím také nepřátelským náladám proti straně a vládě. Přísná omezení poskytovala možnost zbylé katolické časopisy kontrolovat a krátkodobě či časově neomezeně je pozastavit. Prostor vzniklý po zániku katolických časopisů měl být zaplněn časopisy s loajálním postojem k národnímu socialismu.

Kardinál Bertram, předseda Fuldské biskupské konference, viděl v zásazích státu a Reichspressekammer nebezpečí, že budou katolické listy zcela zničeny. Episkopát diskutoval, zda se mají výzvy národních socialistů ke změně obsahu časopisů respektovat, či zda by bylo rozumné na další vydávání časopisů rezignovat. Ale úvahy biskupů, že katolický tisk bude vnášet do obyvatelstva neklid, se nikdy nerealizovaly.¹⁶⁴

Od ledna 1934 do října 1939 klesl počet katolických týdeníků a časopisů z 435 na pouhých 124. Dá se považovat za jisté, že ještě před vypuknutím druhé světové války, dříve než měl ministr propagandy Goebbels příležitost je zcela odstranit, ztratily katolické časopisy pro veřejnost svůj význam.¹⁶⁵

Lze shrnout, že nacisté si již v okamžiku převzetí moci v roce 1933 byli vědomi síly svobodného tisku a vnímali jej jako svého nepřítele. Aby omezili vnitrostátní opozici, svobodný tisk důsledně likvidovali. V rámci toho byly do roku 1935 zlikvidovány katolické deníky, dosavadní hlásná trouba politického katolicismu, a do začátku druhé světové války byly také katolické časopisy odsunuty do bezvýznamnosti. Tím ztratili biskupové důležitý kanál k předávání informací, rad a směrnic katolickému obyvatelstvu.

6.2 Zápas o školství

„Místo, kde v Německu stále ještě existovalo institucionální spojení státu a Církve zcela očividně a kde Církev mohla působit daleko za okruh návštěvníků kostela, bylo

¹⁶² HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 284

„jeder einzelne Teil des [Zeitschriften-]Inhalts seinen Ausgangspunkt vom Religiösen“ (překl. aut.)

¹⁶³ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 159

¹⁶⁴ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 169

¹⁶⁵ Srov.: HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 285

školství.¹⁶⁶ Školství mělo nesmírný význam v celé německé společnosti. Tradiční německá škola nebylo jen vzdělávací zařízení, ale také důležitý společenský bod, kolem něhož se mnohé otáčelo. To byl jistě důvod, proč totalitní nacistický systém „viděl v konfesních školách poklad duševní svobody“¹⁶⁷, který pochopitelně nemohl být trpěn.

V době Výmarské republiky byla povinná školní docházka konána zpravidla ve školách pro děti stejného vyznání, kde byli žáci odborně nábožensky vzděláváni duchovními. Do doby uchopení moci ponechali národní socialisté tento pořádek daný ústavou nedotčený.¹⁶⁸ Avšak již v zápětí po převzetí moci si museli němečtí biskupové začít o církevní školství dělat starosti.

Proto ve svém pastýřském listu ze 3. června 1933 píše : „protože pro nás křesťanská výchova znamená tolik co zprostředkování křesťanských zásad a sil, považujeme oddělení náboženské výchovy za zásadní. [...] proto je také v zájmu státu chránit církevní školy a náboženské vzdělávání učitelů“¹⁶⁹ Díky uzavření říšského konkordátu dne 20. července 1933 získala Církev alespoň do jisté míry ochranu poskytovanou jí články 23 a 24 konkordátu, kde jsou dány záruky školám pro děti stejného vyznání a kde se doslova píše: „Uchování a nové zakládání katolických škol pro děti stejného vyznání zůstane zajištěno. [...] na všech obecných katolických školách budou pracovat pouze taková učitelé, kteří přísluší do katolické Církve a nabízejí jistotu, která odpovídá zvláštním potřebám katolických škol pro děti stejného vyznání.“¹⁷⁰

Ale ani toto ustanovení nemohlo zastavit proces postupného vytlačování Církve z výchovného sektoru. Likvidace katolického spolku učitelů a povinné členství všech říšských učitelů v nacistickém učitelském spolku byl jen další krok ke všudypřítomné

¹⁶⁶ HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 285

„Der Ort, an dem für jedermann in Deutschland die immer noch bestehende institutionelle Verbindung von Staat und Kirche am deutlichsten vor Augen trat und wo die Kirche weit über den Kreis der Kirchgänger hinaus wirksam werden konnte, war die Schule“ (překl. aut.)

¹⁶⁷ ADOLPH Walter: Die katholische Kirche im Deutschland Adolf Hitlers, Berlin 1974, s.:169

„in der konfessionellen Schule einen Hort der geistigen Freiheit sehen“ (překl. aut.)

¹⁶⁸ Srov.: HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 285

¹⁶⁹ Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, hg. von Rudolf Morsey), Mainz 1968, s 244

Hirtenbrief des deutschen Episkopats vom 03. Juni 1933,

„Da Verchristlichung für uns aber soviel bedeutet als Vermittlung von christlichen Grundsätzen und Kräften, scheidet die interkonfessionelle Erziehung grundsätzlich aus. [...] Es ist deswegen auch im Interesse des Staates gelegen, die konfessionelle Schule und konfessionelle Lehrerbildung zu schützen“ (překl. aut.)

¹⁷⁰ Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches. Band I: Das Jahr 1933, bearb. v. Carsten Nicolaisen (Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches, hg. von Georg Kretschmar), München 1971, s. 195 Konkordat zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich

„Die Beibehaltung und Neueinrichtung katholischer Bekenntnisschulen bleibt gewährleistet. [...] An allen katholischen Volksschulen werden nur solche Lehrer angestellt, die der katholischen Kirche angehören und Gewähr bieten, den besonderen Erfordernissen der katholischen Bekenntnisschule zu entsprechen“ (překl. aut.)

nacistické výchově. Dalšími kroky byly zásahy do formy výuky a vydávání oprávnění k výuce pro učitele náboženství na regionální a zemské úrovni.¹⁷¹ Tato taktika drobných výpadů byla pro nacistické počínání v roce 1934 velmi typická.

V následujícím roce, kdy už si národní socialisté byli jistí svou mocenskou pozicí ve společnosti, mohli přejít do útoku proti vlivu Církve na výchovu mládeže. Tento útok provázela prohlášení říšského ministra výchovy Bernarda Rusta o tom, že existence škol pro děti stejného vyznání ohrožuje „vznik národní pospolitosti“ či že je „velice bolestné, že je mládež vychovávána ve dvojích školách.“¹⁷² Přestože Bernard Rust verbálně podtrhoval důležitost konkordátu: „My jsme v konkordátu církevní školy schválili; co jsme slíbili, také dodržíme,“¹⁷³ boj o školství se neodvolatelně rozběhl.

V různých částech říše rozdílně a s různou intenzitou, ale vždy pod rouškou legality vyvolávali národní socialisté hlasování rodičů o školách stejného vyznání. Cílem bylo všemi prostředky agitace dosáhnout toho, aby se školy na základě vůle rodičů měnily na „Deutsche Gemeinschaftschulen“ německé společné školy. To mělo vyvolat dojem, že německý národ si neřádá žádné konfesní školy a tím měla být dána legitimní záminka pro jejich likvidaci.

Národní socialisté argumentovali tím, že konfesní školství je pozůstatek starých časů, který v nové nacistickém národním státu nemá místo.¹⁷⁴ Pro německý episkopát byla ztráta církevního školství zjevnou katastrofou, ordináři si byli vědomi toho, že by ztratili důležitou baštu společenského vlivu.

V průběhu roku 1936 doposud zdrženlivý říšský ministr výchovy Rust ukázal jinou tvář a v jednom svých výnosů přikázal nahradit kříže ve třídách „obrazy odpovídajícími době“, totiž portréty Adolfa Hitlera.¹⁷⁵ A na začátku roku 1937 již zcela srozumitelně vyjadřoval, že konfesní školy brzo skončí a že „německá škola se za určitý čas stane

¹⁷¹ VOLK Ludwig: Nationalsozialistischer Kirchenkampf und deutscher Episkopat, in: Gotto, Klaus / Repgen, Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich, Mainz 1990, s. 70

¹⁷² HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 286

„Werden der Volksgemeinschaft“, „tiefen Schmerz darüber [gebe], daß in zweierlei Schulen die Jugend erzogen wird“ (překl. aut.)

¹⁷³ REICHHOLD Anselm: Die deutsche katholische Kirche zur Zeit des Nationalsozialismus (1933-1945) unter besonderer Berücksichtigung der Hirtenbriefe, Denkschriften, Predigten und sonstigen Kundgebungen der deutschen katholischen Bischöfe, St. Ottilien 1992, s. 80

„Wir haben in einem Konkordat die konfessionelle Schule gebilligt; was wir versprochen haben, das halten wir auch“ (překl. aut.)

¹⁷⁴ ADOLPH Walter: Die katholische Kirche im Deutschland Adolf Hitlers, Berlin 1974, s. 66

¹⁷⁵ Srov.: FELDKAMP Michael F.: Mitläufer, Feiglinge, Antisemiten? Katholische Kirche und Nationalsozialismus, Augsburg 2009, s. 110

základním výchovně vzdělávacím místem národního socialismu.“¹⁷⁶ Z tohoto výroku lze abstrahovat základní pohnutku k boji o školství: „Kinder für den Führer!“, děti pro vůdce!

Během roku 1937 přibývalo manipulací s hlasováním o povaze škol, které vedly k likvidaci stávajících konfesních škol a v jejich přeměnu na německé společné školy – deutsche Gemeinschaftsschulen.¹⁷⁷ Přesto národní socialisté nepřistoupili k vytvoření říšského zákona, který by reguloval školství v nacistickém smyslu. Z toho se dá usoudit, že nechtěli takto zjevně porušit konkordát a nést negativní následky takového kroku.

A tak se snaha o ovlivnění církevních škol koncentrovala na opatření proti jednotlivcům, zejména proti duchovním, kteří v pedagogických funkcích působili.¹⁷⁸

Na základě těchto kroků byla značně narušena úzká vazba mezi Církví a školami. Určitý vliv si ještě Církev udržela na obsah výuky náboženství, které však bylo od roku 1937 vyučováno pouze laiky. A i tento vliv pomalu slábl, stejně jako se snižovala časová subvence hodin náboženství a zvyšoval tlak na jeho úplné rušení.

Se ztrátou vlivu na školství a tím ztrátou možnosti podílet se na institucionální výchově ztratila církev svou až dosud nejstabilnější a nejvlivnější pozici v národě. Stala se takřka výhradně církví sakristie.

Národní socialismus naproti tomu překotně naplňoval prostor, který si prostřednictvím zneužití státní moci ve výchovných institucích bezkonkurenčně vytvořil.¹⁷⁹ Namísto křesťanského charakteru vyučování však nyní zavládl protikřesťanský „Weltanschauungsunterricht“¹⁸⁰

6.3 Hitlerjugend

Na konci Výmarské republiky byla úspěšná práce s mládeží nedílnou součástí katolické Církve. V katolických mládežnických svazech bylo sdruženo na 1,5 milionu mladých lidí. Naproti tomu národně socialistická organizace Hitlerjugend měla na počátku roku 1933 v celé Říši pouze zhruba 100 000 členů ve věku mezi 14 a 18 lety.¹⁸¹

¹⁷⁶ HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 287

„die deutsche Schule nach einer gewissen Zeit von Grund auf zu einer Bildungs- und Erziehungsstätte des Nationalsozialismus“ (překl. aut.)

¹⁷⁷ VOLK Ludwig: Nationalsozialistischer Kirchenkampf und deutscher Episkopat, in: Gotto, Klaus / Repgen, Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich, Mainz 1990, s. 71

¹⁷⁸ HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992, s. 289

¹⁷⁹ Tamtéž

¹⁸⁰ VOLK Ludwig: Nationalsozialistischer Kirchenkampf und deutscher Episkopat, in: Gotto, Klaus / Repgen, Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich, Mainz 1990, s. 71

¹⁸¹ Srov.: SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Band 2: Das Jahr der Ernüchterung 1934, Berlin 1985, 647

Katolická církev si byla v té době velmi dobře vědoma, jak velký význam pro ni katolické organizace mají. Byl to další pilíř společnosti, jehož prostřednictvím mohla církev na národ působit a jehož prostřednictvím mohla zejména předávat svou víru dalším generacím. „Pro katolickou církev znamenala práce s dětmi a mládeží misii.“¹⁸²

Národní socialisté měli již od roku 1922 své mládežnické organizace různých jmen a po uchopení moci 30. ledna 1933 považovali svazy mládeže za jeden z nejdůležitějších nástrojů jak proniknout do společnosti a národně socialistickou ideologii v ní etablovat. Viděli ve svazech mládeže mimořádně vhodný nástroj k totálnímu ovládnutí a řízení německých mladých lidí, tedy prostředek k ovládnutí společnosti a nastolení nového režimu.¹⁸³ Považovali je za jakýsi typ „výchovné exekutivy“¹⁸⁴ nových vládců.

Katolická církev sledovala toto úsilí s velkou pozorností a vzrůstajícími obavami. I kdyby představitelé kurie neprohlédli nacistickou ideologii jako totalitní, nebo ji jako takovou nedokázali správně odhadnout, nemohli nerozpoznat, že v brzkém čase dojde k zápasu o vliv na německé mladé lidi. Neboť „nikde nedal národní socialismus tak zřetelně najevo, že vidí v katolické církvi v nejširším smyslu konkurenční podnik, jako v boji o mládež.“¹⁸⁵

Vzhledem k počínajícímu tlaku národních socialistů na ovládnutí mládežnickýchnutí vyvstala počátkem jara otázka, zda včlenit či nevčlenit katolické mládežnické organizace do Hitlerjugend. Podobný způsob byl včlenění katolických organizací do organizací státních totiž proběhl s požehnáním Vatikánu ve fašistické Itálii.

V této otázce nebyli katoličtí biskupové a představitelé katolických mládežnických organizací jednotní.¹⁸⁶ Někteří ordináři připouštěli možnost začlenění do HJ za předpokladu, že bude zajištěna duchovní péče. Ale tato skupina v čele s freiburským biskupem Konrádem Gröberem fuldskou biskupskou konferenci nepřesvědčila.¹⁸⁷ Naopak přijala fuldská biskupská konference 1. června 1933 závěr: „protože církevní organizace

¹⁸² WEIS Roland: Würden und Bürden. Katholische Kirche im Nationalsozialismus, Freiburg im Breisgau 1994, s. 93

„Für die katholische Kirche bedeutete die Jugendarbeit Mission“ (překl. aut.)

¹⁸³ Srov.: KLÖNNE Arno: Jugend im Dritten Reich. Die Hitler-Jugend und ihre Gegner, Dokumente und Analysen, Düsseldorf 1982, s. 122

¹⁸⁴ KLÖNNE Arno: Jugend im Dritten Reich. Die Hitler-Jugend und ihre Gegner, Dokumente und Analysen, Düsseldorf 1982, s. 122

¹⁸⁵ WEIS Roland: Würden und Bürden. Katholische Kirche im Nationalsozialismus, Freiburg im Breisgau 1994, s. 96

„nirgendwo gab der Nationalsozialismus so deutlich zu erkennen, daß er in der katholischen Kirche im weitesten Sinne ein Konkurrenzunternehmen sah, wie beim Kampf um die Jugend“ (překl. aut.)

¹⁸⁶ Srov.: KÖHLER Joachim: Der deutsche Katholizismus zwischen Widerspruch zur nationalsozialistischen Ideologie und nationaler Loyalität, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand, Münster 2002, s. 130

¹⁸⁷ LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 136

mládeže mají pro společenství církve životně důležitý význam, proto považuje církev za nezadatelné právo vytvářet společenství a právo na výchovu katolické mládeže a v církevních mládežnických organizacích vidí srdce svého společenství.¹⁸⁸

Tyto výroky se staly zřetelnějšími po podpisu říšského konkordátu 20. července 1933. Zde měly být katolické mládežnické organizace zahrnuty mezi organizace chráněné článkem 31. Z toho je zjevné, že se římská kurie snažila prostřednictvím této mezinárodní smlouvy katolické mládežnické organizace před vlivem národních socialistů uchránit.

Ale rychlost, s níž národní socialisté prosazovali své totalitní nároky ve společnosti, se promítla i ve vztahu k mládežnickým organizacím. Nový systém „opustil pomalé získávání mládeže, ale přikročil k rychlému etablování se totalitní výchovy mladých lidí.“¹⁸⁹

První kroky na této cestě učinil již krátce po uzavření konkordátu Reichjugendführer Baldur von Sirach, když 29. července 1933 zakázal souběžné členství v katolické organizaci a Hitlerjugend. Toto rozhodnutí odůvodňoval tím, že by „bylo neúnosné, kdyby se náboženské organizace neomezily na jejich okruh církevních zájmů.“¹⁹⁰

Cílem tohoto zákazu bylo zatlačit katolické organizace pouze do okruhu církevních zájmů a uvolněný prostor zaplnit Hitlerjugend jako jedinou celoněmeckou a celospolečenskou mládežnickou organizací. To se v názorné zkratce v celé nahotě promítlo do hesla „Heraus aus den konfessionellen Sonderverbänden“ - Ven ze zvláštních náboženských svazů!, s nímž zvali národní socialisté mladé lidi do Hitlerjugend a představovali tak HJ jako společensky žádoucí normalitu.¹⁹¹

¹⁸⁸ Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933 - 1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, hg. von Rudolf Morsey), Mainz 1968, s. 206

Protokoll der 1. Plenarsitzung des deutschen Episkopates vom 30. Mai bis 01. Juni 1933, „Weil aber die kirchliche Jugendorganisation für die Gemeinschaft der Kirche von lebenswichtiger Bedeutung ist, darum hält die Kirche unverrückbar an ihrem Gemeinschaftsrecht und Erziehungsrecht für die katholische Jugend fest und sieht in der kirchlichen Jugendorganisation ein Herzstück ihrer Gemeinschaft“ (překl. aut.)

¹⁸⁹ Srov.: KLÖNNE Arno: Jugend im Dritten Reich. Die Hitler-Jugend und ihre Gegner, Dokumente und Analysen, Düsseldorf 1982, s. 127

¹⁹⁰ Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches. Band I: Das Jahr 1933, bearb. v. Carsten Nicolaisen (Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches, hg. von Georg Kretschmar), München 1971, s. 122
Verbot der gleichzeitigen Mitgliedschaft in nationalsozialistischen und konfessionellen Jugendorganisationen vom 29. Juli 1933

„zu ständigen Unzuträglichkeiten [führe], da sich die konfessionellen Organisationen nicht auf ihren eigentlichen kirchlichen Aufgabenkreis beschränken“ (překl. aut.)

¹⁹¹ Srov.: SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Band 1: Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918-1934, Frankfurt / Main 1977, s. 651

Již na konci roku 1933 však problémy s agresivním chováním ze strany HJ a ze strany oficiálních míst stále častější zákazy veřejných akcí nenechávaly katolické organizace na pochybách, že případné spojení se s Hitlerjugend byla jen iluze.¹⁹²

Těžká situace německých katolických mládežnických svazů navzdory jejich zdánlivé ochraně ustanoveními říšského konkordátu, vedla papeže Pia XI. na jaře 1934 k sepsání velikonočního pozdravu na jejich adresu. V něm dodává německé mládeži odvalu: „Přes všechny těžkosti, přes které vás Prozřetelnost převádí, a navzdory lákavému zvaní i tlaku propagandy k novému chápání života, které vede od Krista k pohanství, dodržte Spasiteli a jeho církvi danou přísahu a zůstaňte právě proto tak připoutáni k národu a domovu, jemuž tak jako v dobách minulých stejně i nyní chcete v úzké sounáležitosti nezištně sloužit.“¹⁹³

Ve stejném roce dále stupňovaly státní úřady tlak na rodiče, školy a vzdělávací společnosti. Cílem bylo hrozícím ekonomickým postihem přimět mladé lidi opustit katolické organizace a vstoupit do Hitlerjugend. V průběhu roku 1935 se konflikt mezi katolickými organizacemi a Hitlerjugend přišťřil. Neboť dokud existovaly náboženské mládežnické svazy, nebyl naplněn národně socialistický totalitní nárok na monopolní výchovu v jedné ideologii.

Orgány státní moci dále posilovaly tlak na katolické rodiče, aby hlásili své děti do nacistických, nikoli katolických svazů, například úředník, který si chtěl své místo podržet, musel své dítě poslat do stranické organizace. Dále státní úřady zakázaly náboženským organizacím jakoukoli jinou než náboženskou činnost, čímž se výrazně snížila jejich atraktivita pro mladé lidi, kteří vyhledávali přístup ke sportu turistice a podobně.¹⁹⁴

Biskupové mohli zatím jen beznadějně sledovat, jak se snižuje počet členů i samotných svazů katolické mládeže. Proto zveřejnili v dubnu 1936 nové „Směrnice pro duchovní péči o mládež“, v nichž přesunuli těžiště práce s mládeží a mládežnickými

¹⁹² Srov.: KLÖNNE Arno: Jugend im Dritten Reich. Die Hitler-Jugend und ihre Gegner, Dokumente und Analysen, Düsseldorf 1982, s. 181

¹⁹³ Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, hg. von Rudolf Morsey), Mainz 1968, s. 657

Pius XI. an die katholischen Jugendverbände vom 01. April 1934,

„Trotz alles Schweren, durch das euch die Vorsehung hindurchleitet und entgegen einer mit Lockrufen und mit Druck arbeitenden Propaganda für eine neue Lebensauffassung, die von Christus weg ins Heidentum zurückführt, habt ihr dem Heiland und seiner Kirche den Schwur der Liebe und Treue gehalten und bleibt gerade deshalb um so gefestigter in der Hingabe an Volk und Heimat, denen ihr wie in vergangenen Zeiten auch jetzt in enger Verbundenheit selbstlos dienen wollt“ (překl. aut.)

¹⁹⁴ Srov.: KLÖNNE Arno: Jugend im Dritten Reich. Die Hitler-Jugend und ihre Gegner, Dokumente und Analysen, Düsseldorf 1982, s. 187

organizacemi především do farních obcí.¹⁹⁵ V této době byla již příslušnost mladých lidí k Hitlerjugend de facto, i když zatím nikoli podle zákona, povinná.¹⁹⁶

V květnu se biskupové ještě jednou obrátili na katolickou mládež pastýřským listem. V něm vyzvali mládež, aby vystoupila z organizací, které ohrožují její víru.¹⁹⁷ Ale ani tato výzva nezadržela proces rozpadu katolických organizací. Katolické mládežnické hnutí bylo tou dobou již příliš oslabeno. Během téhož roku pak ještě přišel zákaz důležitého tiskového orgánu „Michael“, dříve „Junge Front“, čímž byl rozklad dovršen.

Poslední kapkou byl 1. prosince 1936 schválený „Gesetz über die Hitlejugend“, zákon o Hitlerově mládeži. To byl pro katolické svazy definitivní konec. Hitlerjugend tak byla povýšena ze stranického svazu na státní svaz mládeže a tím se národně socialistická výchova ve společnosti pevně ukotvila. V zápětí následovala vlna zákazů jednotlivých katolických svazů, které ještě zbyly, takže v roce 1938 byly veškeré katolické svazy v celé říši zlikvidovány.¹⁹⁸

Od tohoto momentu byla Hitlerjugend a jí podřízené organizace jediným svazem mládeže v Německé říši. Hitlerjugend tak mohla nyní převzít úkol, který jí byl národně socialistickými vládci určen, a věnovat se mimoškolní výchově včetně „ideologického školení“ a sportovní výchovy.¹⁹⁹

Přesto však nedosáhli „vzniku široké vrstvy fanatických národních socialistů, ale drezúrou k integraci do systému dosáhli toho, že se mládež zřekla spontaneity a politické a společenské ochoty se vzdělávat, tak i samotného utopického vzdělání společnosti.“²⁰⁰

¹⁹⁵ Srov.: KLÖNNE Arno: Jugend im Dritten Reich. Die Hitler-Jugend und ihre Gegner, Dokumente und Analysen, Düsseldorf 1982, s. 188

¹⁹⁶ LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 150

¹⁹⁷ Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band III: 1935-1936, bearb. v. Bernhard Stasiewski (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, hg. von Rudolf Morsey), Mainz 1979, s. 190

Hirtenwort des deutschen Episkopats vom 05. Mai 1936

¹⁹⁸ KLÖNNE Arno: Jugend im Dritten Reich. Die Hitler-Jugend und ihre Gegner, Dokumente und Analysen, Düsseldorf 1982, s. 190

¹⁹⁹ KOCH Hannsjoachim W.: Geschichte der Hitlerjugend. Ihre Ursprünge und ihre Entwicklung 1922-1945, Percha am Starnberger See 1975, 251

²⁰⁰ KLÖNNE Arno: Jugend im Dritten Reich. Die Hitler-Jugend und ihre Gegner, Dokumente und Analysen, Düsseldorf 1982, s. 190

weniger in der Herausbildung einer breiteren Schicht von fanatisch-aktiven Nationalsozialisten, als vielmehr in der Dressur der Jugendlichen zur Systemanpassung, zum Verzicht auf politische und gesellschaftliche Willensbildung und Spontaneität, in der Verhinderung sowohl der eigentlichen politischen Erfahrung, als auch der gesellschaftlichen Utopiebildung“ (překl. aut.)

7 Poškození kreditu církve

V Německu Výmarské republiky hrála církev důležitou roli nejen jako nositel evropské křesťanské ideologie a jako důležitý sociální pilíř společnosti, byla také vnímána jako silná součást státu jako takového. I přes kirchenkampf, jemuž byla vystavena, zůstala německá církev ke státu loajální a své věřící vedla k občanským činnostem.

Její společenský význam se projevil i v její účasti na politickém životě Výmarské republiky, kdy byly katolické strany ve většině vlád té doby a jejich prostřednictvím mohla církev přímo zasahovat do parlamentního života. Ačkoli byla tohoto nástroje v zápětí po převzetí moci Hitlerem zbavena, zůstala jí ve společnosti důležitá pozice jakéhosi neformálního arbitra mravnosti. Pozice právě tak silná, jak silné byly pocity sounáležitosti německého národa k ní.

A právě to se stalo novým národně socialistickým vládcům trnem v oku. Jejich totalitní požadavek na ovládnutí celé společnosti vylučoval jakoukoli jinou autoritu, která mohla ovlivňovat myšlení občanů jejich státu. Cesta, jak zbavit církev jejího charismatu, byla nasnadě. Znevážit její představitele, její členy, ukázat je jako zrádce národa a nemravné osoby. A to všechno z pozice státu, ochránce národa. Byl tedy zneužit právní systém a proti církevním osobám byly uměle vytvářeny kriminální kauzy.

Proti kléru bylo zahájeno množství opatření, z nichž nejhorší bylo umístění do koncentračního tábora, které postihlo do konce roku 1936 dvanáct katolických kněží. Během let 1935-6 proběhlo na šedesát procesů s duchovními či církevními pracovníky, kteří byli viněni z přestupování krajně komplikovaných německých daňových předpisů. Tyto procesy byly, podobně jako procesy let 1936-7, v nichž se jednalo převážně o mravnostní delikty, důsledně využity k nacionálně socialistické propagandě.²⁰¹

7.1 Devisové procesy

Takzvané devizové procesy byly velmi šikovně připravované a propagandou zneužitě kriminální kauzy v letech 1935 – 1936. Měly za úkol ukázat církevní a řádové představitele jako osoby s korupčním chováním. Sloužily rovněž k eskalaci proticírkevního boje a skandalizaci katolické církve.

Devizové předpisy Německa té doby byly nesmírně komplikované a měly za cíl znesnadnit a omezit odliv peněz z Říše. Proto nejčastějším proviněním, z něhož byli

²⁰¹ Srov.: KEMPNER Benedicta Maria, *Priester vor Hitlers Tribunalen*, Leipzig 1967, s. 9

církevní představitelé žalování, bylo právě nakládání s penězi. Základem byla povinnost církve či řádů podporovat své členy a své aktivity v zahraničí, jak logicky vyplývá z univerzality církevního díla.

Avšak tato vysoce morální činnost při procesech nebyla zohledňována, naopak, propaganda označovala tyto prostředky za zneužité ve prospěch cizích států. Cílem bylo znevážit církve a otrástit její důvěryhodnost. Do procesů byly vtahovány stále další církevní osoby ale i někteří laici, ačkoli se neprokázalo, že by se na nezákonném jednání podíleli.²⁰²

Již v březnu 1935 došlo ke spektakulárnímu zatýkání řádových sester a kněží, ale i řádových představených a biskupů, kteří bez oficiálního pověření z darů platili zahraniční kredity. Z pouhé naivity ve správě financí byly konstruovány zločiny.²⁰³ Dokonce nuncius v Mnichově, arcibiskup Vassallo di Torregrossa, byl postižen. Při prohlídce nunciatury, kterou provedlo gestapo, byl zástupce papeže obžalován, že vyvezl z Říše na 100 000 říšských marek. Nunciatura byla uzavřena.²⁰⁴

Jiným mimořádným z procesů byl proces proti míšeňskému biskupovi Petru Legge, který byl žalován za nedovolené platby z Holandska, které použil na financování biskupských organizací. Byl zatčen 23. listopadu 1935 za nedovolené nakládání s devizami, „fahrlässige Devisenverschiebung“, a odsouzen k pokutě 100 000 říšských marek. Teprve v březnu 1937 se mohl vrátit do svého úřadu. Po celou dobu nacistické vlády pak na něj bylo propagandou poukazováno jako na biskupa – „škůdce národa“, ba dokonce – později v průběhu války – na „zrádce národa“.²⁰⁵

Procesy měly dva cíle. Jednak měly omezit misionářské aktivity německé církve a tím narušit její mezinárodní kontakty, jednak měl být klérus kriminalizován a znevážen. Oba záměry se však více méně minuly účinkem, protože věřící lid tyto akce nijak neovlivnily a počet skutečně odsouzených byl malý. Kromě toho, i pro zkušené nacistické demagogy bylo propagandisticky obtížně uchopitelné, proč kněz nemůže vydat při mši vybranou oběť do ciziny na bohu libé účely, věřící lid proto nepřesvědčili. Ve skutečnosti bylo zhruba jen 60 případů, které byly v letech 1935 a 1936 vedeny jako skutečné trestní

²⁰² Srov.: FELDKAMP Michael F.: *Mitläufer, Feiglinge, Antisemiten? Katholische Kirche und Nationalsozialismus*, Augsburg 2009, s. 104

²⁰³ HESEMANN Michael: *Der Papst, der Hitler trotzte, Die Wahrheit über Pius XII.*, Augsburg 2008, s. 116

²⁰⁴ Tamtéž, s. 117

²⁰⁵ Srov.: FELDKAMP Michael F.: *Mitläufer, Feiglinge, Antisemiten? Katholische Kirche und Nationalsozialismus*, Augsburg 2009, s. 106

procesy,²⁰⁶ v nichž došlo skutečně k vynesení rozsudku, a které byly propagandou využívány jako příklady běžně rozšířené církevní praxe.²⁰⁷

Systematický mocenský, ideologický i ekonomický tlak na církve, který vrcholil hospodářskými a mravnostními procesy zejména v roce 1935, poněkud zmírnil v průběhu letních olympijských her v roce 1936. Nacisté nemohli postupovat tímto způsobem před zraky světové veřejnosti, která se o dění v Německu v souvislosti s olympijskými hrami živě zajímala. I z toho je zjevné, že církevní politika německého státu, přestože jasně směřovala k likvidaci církví, se v této době stále ještě dala ovlivňovat prostřednictvím světového veřejného mínění.

Americký zahraniční zpravodaj William L. Shirer zmiňuje ve svých denících, jakou nechuť vzbuzovaly otázky zahraničních novinářů na situaci církve v Německu. V jednom z rozhovorů se zahraničními redaktory měl údajně Hermann Göring pronést: „na tom, co vy píšete o náboženství není ani trocha pravdy.“²⁰⁸ Rovněž vzpomíná na to, jak bylo obtížné se o situaci v církvi něco dozvědět, neboť byli často zatýkáni kněží a evangeličtí pastoremové, kteří se zahraničními žurnalisty spolupracovali a stýkat se s nimi znamenalo uvádět je v nebezpečí.²⁰⁹

7.2 Mravnostní procesy

Propaganda nezaznamenala s devizovými procesy takový úspěch, jaký si od nich slibovala, proto v zápětí přišla ke slovu jiná strategie. Strategie narušení mravního kreditu církve, takzvané mravnostní procesy, Sittlichkeitsprozesse. V průběhu let 1936 a 1937 došlo ke dvěma vlnám procesů proti členům katolických řádů a proti kněžím. V těchto mravnostních procesech se jednalo o trestní stíhání homosexuálních mravnostních deliktů, neboť v této době bylo praktikování homosexuálních vztahů zákonem zakázáno.

Během prohlídek v souvislosti s devizovými delikty byl údajně v šesti tisících případech nalezen přitěžující materiál, na jehož základech měly být mravnostní procesy zahájeny.²¹⁰ Na počátku stály události jedné františkánské laické kongregace, které vedly k zahájení trestního procesu právě na základě zákazu homosexuálních praktik. Nacistická propaganda využila tohoto procesu aby vyvolala dojem, že se nejedná o pochybení

²⁰⁶ Srov.: FELDKAMP Michael F.: Mitläufer, Feiglinge, Antisemiten? Katholische Kirche und Nationalsozialismus, Augsburg 2009, s. 106

²⁰⁷ HESEMANN Michael: Der Papst, der Hitler trotzte, Die Wahrheit über Pius XII., Augsburg 2008, s. 117

²⁰⁸ SHIRER William L.: Berlínský deník, Zápisník zahraničního zpravodaje 1934 – 1941, Chomutov 2007 s.50

²⁰⁹ Srov.: Tamtéž, s. 57

²¹⁰ HESEMANN Michael: Der Papst, der Hitler trotzte, Die Wahrheit über Pius XII., Augsburg 2008, s.117

jednotlivce, ale že je to typické jednání katolického kléru. Uměle vytvořené a propagandou živené veřejné pohoršení vyvolané tímto procesem pak vyvolalo řadu udavačských afér, v nichž byli mnozí bezúhonní kněží nařčeni z sexuálních deliktů jen proto, že byli neoblíbení a někdo si s nimi chtěl vyrovnat účty.²¹¹

Ani Řím nezůstal bez informací o této cílené snaze národních socialistů církev zdiskreditovat. Papežský nuncius Cesare Orsenigo ve své zprávě ze 6.června 1936 píše: „vážnost katolické církve je poškozována.“²¹² Ba dokonce papežský nuncius ve Vídni Cicognani považoval za nutné kurii informovat o rozhovoru Hitlera s rakouským ministrem vnitra a sympatizantem nacismu Edmundem Gleise-Horstenau ze dne 24. dubna.

Při něm měl Hitler prohlásit, že má v úmyslu zničit morální kredit církve u veřejnosti.²¹³ Měl říci doslova: „Neuvrhnou žádného biskupa do vězení [...] ale zahrnu katolickou církev hanbou a potupou, tím že nechám otevřít neznámé klášterní archivy a nechám zveřejnit věci, které obsahují.“²¹⁴

Celé období procesů provázela intenzivní propagandistická proticírkevní kampaň. Jejím vrcholem byla řeč Josepha Göbbelse ze 28. května 1937, v níž nevybíravými slovy církev napadá: „Na jiném listu jsou napsány sexuální procesy, které jsou v posledních týdnech a měsících vedeny v mnoha městech Říše proti bezpočtu členů katolického kléru a které vedou takřka bez výjimky k odsouzení obžalovaných k těžkému žaláři či káznici. [...] Nejedná se při tom [...] o politováníhodné jednotlivé případy, ale o všeobecný úpadek mravů, jaký se sotva v takovém šokujícím a pohoršlivém rozměru najde v celých kulturních dějinách lidstva. [...]

Katolická církev útočí již léta na národně socialistický stát svými pastýřskými listy, v nichž pružně žaluje údajný úpadek mravů naší doby. [...] Jaké pokrytectví tváří v tvář donebevolajícímu mravnímu zdivočení, které se, jak procesy dokládají, v katolických klášterích a v širokých kruzích katolického kléru rozšířilo.“²¹⁵

²¹¹ Srov.: FELDKAMP Michael F.: *Mitläufer, Feiglinge, Antisemiten? Katholische Kirche und Nationalsozialismus*, Augsburg 2009, s. 107

²¹² GODMAN Peter: *Der Vatikan und Hitler. Die geheime Archive*, München 2005, s. 166

„Das Ansehen der katholischen Kirche ist beschädigt.“ (překl. aut.)

²¹³ KÜHLWEIN Klaus: *Warum der Papst schweigt, Pius XII. und der Holocaust*, Düsseldorf 2008, s. 148

²¹⁴ GODMAN Peter: *Der Vatikan und Hitler. Die geheime Archive*, München 2005, s. 218

„Ich werde keinen Bischof ins Gefängnis werfen [...] doch ich werde die katholische Kirche mit Schimpf und Schande überhäufen, indem ich unbekannte Klosterarchive öffnen und das darin enthaltene Zeug veröffentlichen lasse...“ (překl. aut.)

²¹⁵ Srov.: FELDKAMP Michael F.: *Mitläufer, Feiglinge, Antisemiten? Katholische Kirche und Nationalsozialismus*, Augsburg 2009, s. 108

„Auf einem ganz anderen Blatt allerdings stehen die Sextualprozesse geschrieben, die in diesen Wochen und Monaten in vielen Städten des Reiches gegen Unzahl von Mitgliedern des katholischen Klerus durchgeführt werden und fast ausnahmslos für die angeklagten zu schweren Gefängnis- und Zuchthausstrafen geführt haben. [...] Es handelt sich dabei auch nicht [...] um bedauerliche Einzelercheinungen, sonder um einen

V průběhu mravnostních procesů byl klérus vystaven nepřestávajícímu očerňování a údajná mravní zpustlost byla nepřáteli církve hojně využívána. Avšak ani nejintenzivnější propaganda nevedla ke krizi loajality katolických věřících.

allgemeinen Sittenverfall, wie er in diesem erschreckenden und empörenden Ausmaß kaum einmal in der gesamten Kulturgeschichte der Menschheit festzustellen ist. [...] Die Katholische Kirche attackiert schon Jahren den nationalsozialistischen Staat mit Hirtenbriefen, in denen sie beweglich Klage über den angeblichen Sittenverfall unserer Zeit führt. [...] Welch eine Heuchelei angesichts der himmelschreienden sittlichen verwildung, die sich, wie die Prozesse es dartun, in den katholischen Klöstern und in weiten Kreisen des katholischen Klerus breitgemacht haben.“ (překl. aut.)

8 Němečtí pastýři – postoj německých biskupů k národnímu socialismu

V počátcích bylo nacistické hnutí v podstatě marginální politickou silou. Až do roku 1930 je církev sice pozorně sledovala, ale k žádné podstatné konfrontaci nedošlo²¹⁶. Ještě v říšských volbách 20. května 1928 získala tato strana pouhých 2,6% hlasů. Teprve když národní socialisté oslavili ve volbách 14. září 1930 obrovský úspěch a díky němu zvýšili počet svých mandátů oproti roku 1928 devítinásobně, začal se německý episkopát nečekaně získanému vlivu NSDAP věnovat.

8.1 Léta do říšských voleb 5. března 1933

K první větší konfrontaci mezi církví a národními socialisty dalo podnět kázání jednoho hesenského kněze několik málo dní po zářijových volbách. Tento kněz prohlásil během mše, že věřící katolík se nesmí stát členem NSDAP a to z věroučných důvodů. Z těchto důvodů také dovozoval, že straničtí členové se nesmí jako organizované skupiny účastnit pohřbů ani jiných církevních úkonů. A závěrem prohlásil, že katolík, který se hlásí k učení této strany nebude do budoucna připuštěn ke přijímání svátostí²¹⁷.

Ihned, jak byl nacistický Gauleitung (župní velitelství) informován o obsahu tohoto kázání, obrátil se 27.9. 1930 na biskupství v Mohuči (Mainz) dopisem, v němž se dotazuje, zda se jedná o ojedinělý, osobní postoj tohoto kněze, či zda jde o oficiální postoj biskupů²¹⁸.

V odpovědi na tento dopis prohlásil generální vikář v Mohuči, Dr. Philipp Jakob Mayer, že zmíněný místní duchovní je ve svých vyjádřeních v souladu s postojem diecéze a vychází z církevních směrnic proti nacismu.²¹⁹ Tento postoj zdůvodňuje generální vikář takto: „Museli jsme dát takové pokyny, neboť program NSDAP obsahuje věty, které se nedají uvést v soulad s katolickým učením a zásadami. Jmenovitě je to §24 Programu, který katolík nemůže přijmout, aniž by nezdřadil svou víru“.²²⁰

Tato směrnice mohučské diecéze byla základem pro kontroverzní, na veřejnosti vedenou diskusi. Dokonce mezi samotnými biskupy byly rozdíly v hodnocení mohučských

²¹⁶ Srov.: MORSEY Rudolf: Die katholische Volksminderheit und der Aufstieg des Nationalsozialismus 1930-1933, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, s.45

²¹⁷ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s.21

²¹⁸ Srov.: GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s.1

²¹⁹ Srov.: CORNWELL John: Pius XII., Der Papst, der geschwiegen hat, München 1999, s.159

²²⁰ LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s.21

„Wir mußten diese Anweisungen geben, da das Programm der NSDAP Sätze enthält, die sich mit katholischen Lehren und Grundsätzen nicht vereinigen lassen. Namentlich ist es der § 24 des Programms, den kein Katholik annehmen kann, ohne seinen Glauben zu verleugnen.“ (překlad aut.)

pokynů. Například berlínský biskup Christian Schreiber byl toho názoru, že se katolíkům nemá zakazovat a nemělo by jim být bráněno stát se členy NSDAP.²²¹ Rozdílné postoje jednotlivých biskupů k této otázce neumožnilo v následující době vznik společného dokumentu. To také vedlo k rozdílnému přístupu v jednotlivých diecézích.²²²

8.1.1 Fuldská biskupská konference a silvestrovský pozdrav kardinála Bertrama

Kardinál Adolf Bertram, předseda Fuldské biskupské konference, se na počátku prosince 1930 pokusil prosadit, aby německý episkopát zaujal jednotné stanovisko, které by končilo slovy: „pokud ten, kdo vstoupí do strany, podporuje celý její program a podporuje práci v jejím duchu, v takovém případě je členství v NSDAP pro katolické křesťany zjevně nedovolené.“²²³

Tento jednoznačný postoj však nebyl vlastní všem zúčastněným biskupům, oficiální dokument biskupské konference v tomto smyslu tedy nebyl schválen a nebyl ani neoficiálně prezentován.

Protože nedošlo k otevřenému prohlášení biskupské konference tak, jak její předseda chtěl, odsoudil kardinál Bertram fanatický nacismus ve svém silvestrovském pozdravu „Ein offenes Wort in ernster Stunde am Jahresabschluss 1930“.

V něm označil národní socialismus za „pramen vzájemného opovržení a nenávisti mezi národy.“²²⁴ Dále řekl že „jednostranné oslavování rasy vede k opovrhování božím zjevením“²²⁵ a vyzval německé biskupy, aby se jednoznačně vyslovili k omylům vzniklým špatným chápáním nacionalismu.²²⁶ Přímé odsouzení národního socialismu však ani v tomto prohlášení nebylo.

²²¹ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s.21

²²² Srov.: MORSEY Rudolf: Die katholische Volksminderheit und der Aufstieg des Nationalsozialismus 1930-1933, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, s.46

²²³ Entwurf Bertrams für eine Stellungnahme der Fuldaer Bischofskonferenz vom 02. Dezember 1930, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski, Mainz 1968, s.789

da jemand der einer Partei beitrifft, das ganze Programm der Partei und ihre Arbeit in ihrem Geiste unterstützt, so ist für katholische Christen die Zugehörigkeit zur NSDAP offensichtlich unerlaubt“ (překl.aut.)

²²⁴ Kundgebung Bertrams vom 31. Dezember 1930, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski, Mainz 1968, s.801

„Quelle gegenseitiger Verachtung und des Völkerhasses“ (překl. aut.)

²²⁵ Kundgebung Bertrams vom 31. Dezember 1930, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski, Mainz 1968, s.803

„die einseitige Verherrlichung der Rasse zur Verachtung der göttlichen Offenbarung führe“ (překl. aut.)

²²⁶ Kundgebung Bertrams vom 31. Dezember 1930, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski, Mainz 1968, s.803

8.1.2 Freisinská biskupská konference

Jinak než biskupové Fuldské biskupské konference jednalo osm biskupů Bavorské (Freisinské) biskupské konference pod vedením Michaela kardinála Faulhabera, arcibiskupa mnichovského a freisinského. Ti vydali 10.2. 1931 společný dokument s tematikou národního socialismu, který nesl název „Nationalsozialismus und Seelsorge – Pastore Anweisung für den Klerus bestimmt.“²²⁷ V úvodu biskupové prohlašují, že se jim nejedná o státněpolitické cíle národního socialismu, nýbrž pouze o vztah ke katolickému křesťanství.²²⁸ Dále dovozují, že se v tom „co národní socialismus označuje za křesťanství ... se již nejedná o křesťanství Kristovo.“²²⁹

Dokud tento stav trvá, není národní socialismus slučitelný s církevní naukou a katoličtí biskupové před ním musejí varovat. Dále obsahuje bavorské prohlášení aspekt individuálního posuzování, podle něž má konkrétní kněz obeznámený s konkrétní situací rozhodnout o tom, kdy smí konkrétní národní socialista přistoupit ke svátostem a kdy nikoli. Rozhodující má být skutečnost, zda se jedná o neaktivního, prostého člena, nebo o národněsocialistického aktivistu.

Podobný individuální přístup zavedli v následujícím měsíci ve svých diecézích také biskupové kolínský, paderbornský a hornorýnská církevní provincie, tedy diecéze freiburská, mohučská a rottenburská.²³⁰

Půl roku poté, co bavorští biskupové zaujali své stanovisko, 5.srpna 1931, připravila Fuldská biskupská konference nový návrh „Winke betr. Aufgaben der Seelsorger gegenüber glaubensfeindlichen Vereinigungen“ (Pokyny pro úkoly duchovní proti víře nepřátelským organizacím).²³¹ Tato novelizace předcházejících směrnic pocházejících z roku 1921 zařazuje národní socialismus mezi socialismus, komunismus či svobodné zednářství a výslovně zakazuje katolíkům členství v těchto organizacích.

Ale ani tentokrát se biskupové nemohli shodnout na společném textu, opět tedy nevznikl tedy žádný oficiální dokument, který by se zabýval postojem katolické církve k národnímu socialismu a který by byl platný pro celou Říši.²³²

²²⁷ Srov. GRUBER Hubert: *Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945*, Paderborn 2006, s.6

²²⁸ Srov.: ZIMMERMANN-BUHR Bernhard: *Die katholische Kirche und der Nationalsozialismus in den Jahren 1930-1933 (=Campus Forschung, Band 256)*, Frankfurt / Main 1982, s.12

²²⁹ Pastore Anweisung des bayerischen Episkopats vom 10. Februar 1930, in: *Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934*, bearb. v. Bernhard Stasiewski, Mainz 1968, s.807 „was der Nationalsozialismus Christentum nennt, nicht mehr [um] das Christentum Christi [handle]“ (překl. aut.)

²³⁰ Srov.: GRUBER Hubert: *Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945*, Paderborn 2006, s.9

²³¹ Srov.: Tamtéž, s.12

²³² Srov.: LEWY Guenter: *Die katholische Kirche und das Dritte Reich*, München 1965, s.25

8.1.3 Jednoznačné slovo

Teprve 17.srpna 1932, jen několik dní poté, co se v říšských volbách stala NSDAP nejsilnější politickou stranou v zemi, a jeden a půl roku po bavorské biskupské konferenci, zveřejnila Fuldská biskupská konference první společný „Stellungnahme der deutschen Bischöfe zur nationalsozialistischen Partei“ (Postoj německých biskupů k národně socialistické straně). V něm němečtí ordináři sdělují, že některé části oficiálního stranického programu obsahují bludné učení a pokud tato strana převezme v zemi vládu, přinese to „církevním zájmům katolíků ty nejtemnější vyhlídky“.²³³

Tento dokument také pro celou Říši doporučil praxi již prováděnou v Bavorsku a diecézích kolínské, paderbornské, freiburské, mohučské a rottenburské, totiž praxi individuálního přístupu k osobám přistupujícím ke svátostem. Toto stanovisko z léta 1932 zůstalo až do převzetí moci Hitlerem 30.1. 1933 posledním společným oficiálně vyjádřeným postojem.

Je na místě zodpovědět otázku, proč trvalo takřka dva roky, než zaujal německý episkopát k národnímu socialismu společné, otevřené stanovisko.

Tvrzení, že někteří němečtí biskupové s nacismem sympatizovali, a proto vznik takového stanoviska bojkotovali, lze považovat z věroučných důvodů za nesmyslné. Většina německých ordinářů nebyla žádnými demokraty, bylo je možné považovat za konzervativce s afinitou k monarchismu, kteří hleděli na hrubý národní socialismus s krajní nedůvěrou.²³⁴ Mnohem spíše stála za 23 měsíční prodlevou nejednotnost episkopátu v názoru na způsob a opatření jak se národnímu socialismu postavit.

Po převzetí moci Hitlerem 30.1. 1933 se němečtí biskupové dostali kvůli svému dosavadnímu odsuzování národně socialistického světonázoru do svízelné situace. Na jedné straně se nacházeli s novou vládou ve světonázorovém střetu, na druhé straně demokratické volby a zákonný postup daly říšskému kancléři Hitlerovi nárok na loajalitu ke svěřené moci, jak se odvozuje z Bible.²³⁵

Toto dilema je pro tuto dobu příznačné. Přesto i po změně vlády zůstalo odsouzení nacismu v platnosti. Také výzvy před volbami do říšského sněmu 5.3. 1933 obsažené v pastýřském listu vyzývají katolíky k volbě takových poslanců, jejichž „charakter a

²³³ Protokoll der Fuldaer Bischofskonferenz betr. Stellungnahme zur NSDAP vom 17. August 1932, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski, Mainz 1968, s.844

„für die kirchlichen Interessen der Katholiken die dunkelsten Aussichten“ (překl. aut.)

²³⁴ Srov. : LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s.25

²³⁵ Srov. Mt 22,21 a Řím 13,1-2

osvědčené postoje zaučují jejich práci pro mír, sociální blahobyt národa, ochranu církevního školství, křesťanského náboženství a katolické církve.²³⁶ To bylo jasné vodítko biskupů k volbě strany Centrum. Příliš se nelišilo od podobné výzvy z července roku 1932.

Celkově lze říci, že katolická církev se v této době až do voleb do říšského sněmu 5.3. 1933 vůči národnímu socialismu vyhranila proti „vnitřní politické nejistotě, uzavřenosti navenek a světonázorovému odpůrci.“²³⁷ Stav, který se měl po volbách v březnu 1933 změnit.

8.2 Volby do Říšského sněmu v březnu 1933

Při volbách do Říšského sněmu 5. Března 1933 získala NSDAP společně s DNVP²³⁸ absolutní většinu. Pravicová koalice obsadila 340 z celkových 647 sněmovních křesel. Pro obě katolické politické strany, Centrum a BVP byly výsledky voleb skličující. Bylo možné ještě zvýšit počet mandátů ze 70 na 72, ale pravice již mohla suverénně vládnout, aniž by byla nucena přibrat k vládě dalšího koaličního partnera.

Tato situace přinesla do katolického prostředí neklid, vyvolávaný pocitem vyřazenosti ze společenskopolitického života a posilovaný aktivitou národně socialistického vedení. Katolíci, sympatizující s národními socialisty, prosazovali, aby biskupové svůj zákaz spolupráce při budování nového státu odvolali.²³⁹ Ale předseda Fuldské biskupské konference, kardinál Bertram se nenechal „pohnout k tomu, aby své dřívější odmítnutí světonázorových bludů NSDAP zmírnil“²⁴⁰. V dopise ostatním

²³⁶ Kundgebung der Fuldaer Bischofskonferenz vom 20. Februar 1933, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski, Mainz 1968, s.6 „deren Charakter und erprobte Haltung Zeugnis gibt von ihrem Eintreten für Frieden und sozialen Wohlfahrt des Volkes, für den Schutz der konfessionellen Schulen, der christlichen Religion und der katholischen Kirche“ (překl. aut.)

²³⁷ HUMMEL Karl-Joseph: Kirche und Katholiken im Dritten Reich, in: zur Debatte 2 (2004), s.16 „von innerer politischer Unsicherheit, äußerer Geschlossenheit und weltanschaulicher Gegnerschaft.“ (překl. aut.)

²³⁸ Deutschnationale Volkspartei (DNVP) byla pravicová konzervativní strana období Výmarské republiky. Její program obsahoval nacionalismus, antisemitismus a monarchismus. Ve svých počátcích byla tato strana republice nepřátelská, od poloviny 20. let se podílela na vládách zemských i říšských. Po prohře ve volbách roku 1928 se obrátila strana ostře doprava. Kvůli spolupráci s NSDAP postupně ztrácela na významu, až se nakonec po volbách r. 1933 zrušila a splýnula s NSDAP zcela.

Srov.: RUGE Wolfgang: Deutschnationale Volkspartei (DNVP) 1918–1933, in: Dieter Fricke u. a. (Hrsg.); Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland (1789–1945), sv. 2, Köln 1984, s. 476–528

²³⁹ Srov.: Volk, Ludwig: Die Fuldaer Bischofskonferenz von Hitlers Machtergreifung bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“, in: Albrecht, Dieter (Hg.): Katholische Kirche im Dritten Reich. Eine Aufsatzsammlung zum Verhältnis von Papsttum, Episkopat und deutschen Katholiken zum Nationalsozialismus 1933-1945, Mainz 1976, s.36

²⁴⁰ Tamtéž

„noch nicht dazu bewegen, die frühere Absage an die weltanschaulichen Irrtümer der NSDAP zu mildern“ (překlad aut.)

biskupům z 19. března 1933 píše: „Změny v politickomocenské situaci se nemohou stát podnětem k tomu, aby byly ovlivňovány postoje schválené na církevních základech“²⁴¹.

Mnohem spíše Bertram viděl, jak píše v dopise říšskému prezidentu Paulu von Hindenburg, že přišel čas, „kdy se musíme obracet na hlavu Říše s naléhavými prosbami o ochranu pro církve a církevní život a působení“²⁴². Z těchto vyjádření lze soudit, že se předseda Fuldské biskupské konference v této době s národním socialismem neshodl. Poměr k nacismu byl ze všeho nejspíše plný nejistoty a odstupu.

8.3 Říšský konkordát

Změna ve vládě Německé říše přinesla Vatikánu vítanou a dlouho očekávanou možnost s tímto důležitým hráčem na evropské politické scéně uzavřít konkordát. Jednání o něm, otevřené dokonce z německé strany, probíhala neočekávaně rychle a velmi rychle také dospěla k podpisu této mezinárodní smlouvy. Konkordát byl 8. července parafován, 20. července podepsán a 10. září ratifikován.

Tím získala církve záruky státu ke svobodě vyznání, možnost svobodných kontaktů svatého stolce s biskupy, právo církve vydávat tiskoviny, právo zřizovat konfesní školy a vyučovat v nich a také ochranu církevních sdružení a spolků. Pro církve to byla alespoň malá jistota v jinak nejistých dobách a současně prostor pro diplomatické manévrování v případě nedodržování smlouvy. Říše naproti tomu získala podpisem takové smlouvy punc uznávané mezinárodní veličiny a současně tak národní socialisté získali u svého katolického obyvatelstva určitou důvěru.

Ke konkordátu se však také pojila Pandořina skříňka prováděcích předpisů, které měly být teprve dojednány a které se měly detailně zabývat ochranou organizací zřizovaných církví, jak popsáno výše.²⁴³ Jak závažný nedostatek to byl, měli pocítit němečtí katolíci vzápětí.

²⁴¹ Bertram an die Mitglieder der Fuldaer Bischofskonferenz vom 19. März 1933, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski, Mainz 1968, s.11

„Die Veränderungen in den politischen Machtverhältnissen kann nicht Anlaß sein, die aus kirchlichen Gründen beschlossene Stellungnahme zu beeinflussen“ (překlad aut.)

²⁴² Bertram an Hindenburg vom 10. März 1933, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band I: 1933-1934, bearb. v. Bernhard Stasiewski, Mainz 1968, s.8

„wo wir uns an das Reichsoberhaupt wenden müssen mit der dringenden Bitte um Schutz für Kirche und kirchliches Leben und Wirken“ (překlad aut.)

²⁴³ Viz kapitola 4 Říšský konkordát

8.3.1 Konkordát v každodenní praxi

Říšská vláda neměla od samého počátku ani vůli ani úmysl konkordátní závazky dodržovat. Přímo na zasedání kabinetu 14. června 1933 prohlásil Hitler, že uzavření smlouvy má být chápáno jako velký úspěch, ale „další závady na konkordátu se mohou zlepšit později, až bude lepší zahraničněpolitická situace“.²⁴⁴

Svatá stolice, která o takových úmyslech nemohla vědět, nahlížela tuto dohodu jako standardní seriózní zahraničněpolitický dokument. Avšak již velmi záhy měla pocit, že si smluvní partner přizpůsobuje skutečnosti libovolně tak, aby vyhovovaly jeho vlastním pravidlům a nijak nepovažuje za nesprávné porušovat vlastní ujednání.

Jako zástupce seriózní zahraniční politiky se Vatikán přirozeně proti takovým praktikám bránil, avšak opět využíval pouze standardní diplomatické cesty. Celé stohy diplomatických nót tak brzo stály proti nespočetným porušením snad všech článků smlouvy.²⁴⁵

Římská kurie musela jistě brzo poznat, že za porušováním ustanovení konkordátu různými málo významnými místy se skrývá plánovitě počínání, které má za cíl obsah konkordátu systematicky podryvat. Vážně míněné ohrazení na mezinárodní úrovni je pro „marginalitu“ odmítáno jako nepodložené.

Zejména ve vztahu k článku 31 konkordátu stát a vláda Německa neměla žádnou vůli k jednotnému výkladu, pokud by se nejednalo o porušení na území celého státu.²⁴⁶ Proti takovým způsobům byly prostředky konvenční diplomacie zcela bezzubé. Pro Vatikán bylo zvláště urážlivé, že říšská vláda nejevila ani formální ochotu brát na vědomí postoje a představy kurie. Vědomým arogantním ignorováním cíleného poškozování církve se Říše stavěla proti všem diplomatickým zvyklostem.

²⁴⁴ KUPPER Alfons: Staatliche Akten über die Reichskonkordatsverhandlungen 1933 (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bd. 27). Mainz 1969, s. 236

„Etwaige Mängel des Konkordats könnten später, bei besserer außenpolitischer Lage verbessert werden“ (překl. aut.)

²⁴⁵ srov. ALBRECHT Dieter: Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung. Bd. I: Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“. (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bde. 1 und 10). Mainz 1965

²⁴⁶ srov. SEEGRÜN Wolfgang: Bischof Berning von Osnabrück und die katholischen Laienverbände in den Verhandlungen um Artikel 31 des Reichskonkordats 1933-1939. In: Osnabrücker Mitteilungen, Bd. 80, 1973, s. 150-182

8.3.2 Politická podpora z Vatikánu

Vatikán se sice v tradici slušných diplomatických vztahů nadále pokoušel různými oficiálními i méně oficiálními cestami přimět vládu Německé říše k dodržování jejich vlastních smluvních závazků, využíval k tomu zejména mírných prostředků zahraničních úřadů, ale i opakovaná hrozba zveřejnění dosavadních diplomatických nót a z toho vyplývající mezinárodní ostuda, se minula účinkem.

Svatý stolec se tím dostal do diplomaticky vysoce nepříjemné situace. Na jedné straně by dle diplomatických zvyklostí mohl považovat stálým porušováním konkordátní smlouvu za vypovězenou²⁴⁷, takový krok by v jeho diplomatické tradici nebyl protimluvem,²⁴⁸ ale tím by v podstatě vyhověl protivné straně.

Praxe německé státní správy mířila k tomu, aby byly jednotlivé články konkordátu postupně zneváženy tak, aby bylo možné nadále prosazovat své vlastní představy o (proti)církevní politice. Stávající smlouva však tvořila poměrně významnou překážku, neboť Svatá stolice tak měla k dispozici celou řadu důkazů o jejím porušování a mohla tak kdykoli na mezinárodním fóru poukázat na to, jak věrolomný německý stát je.

Starost o dobro věřícího lidu byla nejvyšší prioritou vatikánské politiky. Proto bylo s rozvahou využíváno všech diplomatických cest, které byly mezi dvěma subjekty mezinárodního práva k dispozici. Roztržení diplomatických vztahů ze strany Církve by bylo vzhledem k ideologické nekoherentnosti zcela logické a vzhledem k reálné praxi v Říši i zcela pochopitelné, ale pastorační hledisko bylo jiné.

Udržení právního statutu papežské nunciatury poskytovalo nedocenitelný informační kanál mezi Římem a jeho biskupy. Proces zveřejnění pozdější encykliky *Mit brennender Sorge* je toho jasným důkazem, jak dokládá sám Pius XII, při jednom z rozhovorů se zástupci německého episkopátu: „Kurýrní služba byla jediná možnost, ... jak udržet korespondenci. To je také důvod, proč je nunciatura v Berlíně tak důležitá. Pius XI byl jednou velmi popuzený situací v Berlíně. Řekl: Jak tam může Svatá stolice ještě mít nuncia? To je proti naší cti. Já jsem odpověděl: Svatosti, co uděláme potom? Jak můžeme pak s biskupy udržovat kontakt? Porozuměl a uklidnil se. Svátý otec se obával, že svět nepochopí, jak je možné udržovat diplomatické styky s vládou, která s církví tak zachází..

²⁴⁷ srov. HOLLERBACH Alexander: *Verträge zwischen Staat und Kirche in der Bundesrepublik Deutschland*. Frankfurt 1965, s. 277

²⁴⁸ Srov.: JESTAEDT Rudolf: *Das Reichskonkordat vom 20. Juli 1933 in der nationalsozialistischen Staats- und Verwaltungspraxis unter besonderer Berücksichtigung des Artikels 1*. In: *Archiv für katholisches Kirchenrecht mit besonderer Rücksicht auf die Länder deutscher Zunge*, hrsg. v. Nikolaus Hilling, 124. Bd., Mainz 1950, s. 358

Myslím si ale, že nejlepší bude, když to zůstane tak, jak to je. Pokud vláda přeruší styky, dobře – ale nebylo by chytré je přerušit z naší stany.²⁴⁹

8.3.3 Otevřené protesty

Otevřený protest tak zůstal jedním z mála prostředků, které mohl Vatikán využít. Přitom však bylo potřeba tuto zbraň používat opatrně a s rozvahou, aby přílišným nadužíváním neztratila svou sílu.

Zvyšování intenzity naznačovala oficiální politicko – naučná vyjádření. Papežské proslovy poutníkům z Říše, v nichž nejvyšší pontifik upozorňoval na nezdravé jevy vnitrostátní církevní politiky, byly prvním a z hlediska politického také nejslabším způsobem vyjádření. Naopak poloúřední prohlášení a komentáře v oficiálním listu Svaté stolice *Osservatore Romano* se obracely na zahraniční publikum a byly zdrojem pro tehdejší světová média.

Teprve v roce 1935 přikročila kurie k ostřejším krokům, když nechala dvě z nót směřovaných říšské vládě otisknout a prostřednictvím diplomatických cest je také prosadila do říšských novin. *Osservatore Romano* konstatoval, že je „nanejvýš zarmucující zjišťovat, že zatímco se nechává tisku úplná svoboda ... napadat katolickou církev, současně jsou pokusy ... katolický tisk buď potlačit, nebo odsoudit k nečinnosti“²⁵⁰

Ve druhém článku se píše, že právě onen „inspirátor a vůdce boje proti církvi ... byl jmenován nejvyšším vedoucím kultury a výchovy lidu“²⁵¹, přičemž tím míněný Rosenberg užívá „nerušeně svou úřední moc, aby vzbudil dojem, že jeho vlastní

²⁴⁹ SCHNEIDER Burkhard (Hrsg.) in Zusammenarbeit mit Biet, Pierre — Martini, Angela: Die »Briefe Pius' XII. an die deutschen Bischöfe 1939-1944 (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bd. 4). Mainz 1966, S. 331 n.

„der Kurierdienst [sei] die einzige Möglichkeit..., um die Korrespondenz aufrecht zu erhalten. Da liegt auch der Grund, warum die Nuntiatur in Berlin so wichtig ist. Pius XI. war einmal so sehr ungehalten wegen des Vorgehens in Deutschland. Er äußerte: Wie kann der Hl. Stuhl dort noch einen Nuntius halten? Das geht gegen Unsere Ehre. Ich habe geantwortet: Heiligkeit, was machen wir hernach? Wie können wir dann die Verbindung mit den Bischöfen noch aufrecht halten? Er hat verstanden und sich beruhigt. Der Heilige Vater hatte befürchtet, daß die Welt nicht verstehen könnte, wie man diplomatische Beziehungen zu einer Regierung unterhalten könne, die die Kirche so behandelt. Ich glaube aber, es bleibt am besten, wie es ist. Wenn die Regierung die Beziehungen abbricht, gut— es wäre aber nicht klug, wenn wir von unserer Seite abbrechen“ (Překl. aut.)

²⁵⁰ CORSTEN Wilhelm (Hrsg.): Kölner Aktenstücke zur Lage der katholischen Kirche in Deutschland 1933-1945. Köln 1949, s. 69

„die katholische Kirche auf jede Weise anzugreifen, man gleichzeitig versucht, ... [die] katholische Presse ... entweder zu unterdrücken oder zur Untätigkeit zu verurteilen“ (Překl. aut.)

²⁵¹ CORSTEN Wilhelm (Hrsg.): Kölner Aktenstücke zur Lage der katholischen Kirche in Deutschland 1933-1945. Köln 1949, s. 81

„Inspirator und Anführer dieses Kampfes gegen die Kirche ... zum obersten Leiter der Kultur und Volksbildung ernannt“ (Překl. aut.)

protikřesťanské ideje jsou nedílnou součástí nacistického programu."²⁵² Lze se snad domnívat, že tato prohlášení o situaci Církve svou formou i obsahem předjímalá pozdější encykliku *Mit brennender Sorge*.²⁵³

Na tuto aktivitu Vatikánu odpověděla Říše v říjnu 1936 výnosem v němž se církevnímu tisku výslovně zakazovalo přetiskovat a zveřejňovat zprávy z *Osservatore Romano*.²⁵⁴ Tímto jednoduchým, hrubě se vměšujícím způsobem chtěla říšská vláda předejít podobným problémům a ještě více omezit již tak dost okleštěný církevní tisk.

Postupně se zhoršující situace nutila k úvahám o použití i jiných, ostřejších prostředků k obraně církevních pozic. Když čtyři roky po uzavření konkordátu vznikla encyklika *Mit brennender Sorge*, byla situace Církve v Říši zcela jiná, než jakou konkordát předpokládal. Jestliže si biskupové ještě v roce 1933 mohli myslet, že porušování konkordátu je záležitostí nižších úředních míst, v průběhu oněch čtyř let se mohli velmi trpce přesvědčit, že stát míní Církev zcela potlačit a odstranit ji z veřejného života.

8.3.4 Cíl německé vnitrostátní církevní politiky

Tak se postupně vyjevil cíl nacistické vnitrostátní politiky – absolutní vliv a vláda nad všemi oblastmi společenského života. Strana NSDAP měla být nositelkou nového životního řádu. To si vyžadovalo rozklad a likvidaci stávajících poměrů a jejich nahrazení novými, národně socialistickými. Avšak nově prosazované poměry logicky narážely na stávající, stále ještě relativně demokratický právní systém.

Princip „prospěchu lidu“ byl povýšen na nejvyšší zákon a na národně socialistickou stanu se mělo pohlížet jako na jeho nedotknutelnou nositelku. Všechny jiné síly, které společnosti doposud garantovaly pluralitu, musely být na této cestě k totalitě buď ovládnuty nebo zničeny. Dá se tedy snad soudit, že pokud Hitler bojoval proti Církvi, nečinil tak pro konkrétní odpor ke katolické ideologii, ale proto, že katolickou církev nebylo možno ovlivnit v dostatečné míře národně socialistickou ideologií. Katolická církev byla nekontrolovatelným územím a jako taková se musela stát logickým cílem.

²⁵²CORSTEN Wilhelm (Hrsg.): *Kölner Aktenstücke zur Lage der katholischen Kirche in Deutschland 1933-1945*. Köln 1949, s. 81

„ungestört seine amtliche Macht, um die Meinung zu erwecken, daß seine eigenen antichristlichen Ideen ein unveräußerlicher Bestandteil des nationalsozialistischen Programms" (Překl. aut.)

²⁵³ Srov. VOLK Ludwig: *Die Enzyklika „Mit brennender Sorge“*. Zum Hundertsten Geburtstag Kardinal Michael v. Faulhabers am 5. März 1969. In: *Stimmen der Zeit*, Bd. 183, Freiburg 1969, s. 175

²⁵⁴ Srov. ZIPFEL, Friedrich: *Kirchenkampf in Deutschland 1933-1945. Religionsverfolgung und Selbstbehauptung der Kirchen in der nationalsozialistischen Zeit*. Mit einer Einleitung von Hans Herzfeld (Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin beim Friedrich-Meinecke-Institut der Freien Universität Berlin). Bd. 11, Publikation der Forschungsgruppe Berliner Widerstand beim Senator für Inneres von Berlin, Bd. 1, Berlin 1965., s. 73

Odpovídajícím způsobem bylo pod tlakem svobodné veřejné mínění, svoboda slova, a to nejen v rámci Církve, ale ve všech společenských skupinách. Byl postižen tisk, mládežnické organizace, společenské organizace a spolky, které v době Výmarské republiky představovaly NSDAP konkurenci.

8.4 Němečtí pastýři tváří v tvář vlku

Omezování svobody církevního života nutilo církevní představitele hledat nové cesty a možnosti, jak se úspěšně bránit. Již na zasedání biskupské konference v lednu 1936 vyloučil biskup Wilhelm Berning možnost aktivního útoku, ačkoli si sám ještě nebyl jistý „jaké prostředky jsou k dispozici nebo proti čemu má (útok) směřovat, zda proti státu, straně či novopohanství.“²⁵⁵

8.4.1 Situace roku 1936

V průběhu roku se mnoha státními opatřeními situace Církve ještě zhoršila. Proběhla první vlna mravnostních procesů od 26.5. do 17.7. 1936,²⁵⁶ které stavěly církev do složité situace. Státně řízená média referovala o případech nikoli jako o ojedinělých záležitostech, nýbrž jako o tendenci implicitně v Církvi obsažené, což mohlo být následně použito k proticírkevní propagandě. V otevřeném Aide – Memoire vytýkala Svatá Stolica říšské vládě, že státem kontrolovaný tisk mravnostní delikty „zneužívá tendenčně proti Církvi a řádovým společenstvím.“²⁵⁷ S poukazem na podobné případy ve vnitrostranických kruzích kritizoval nerovné posuzování této „politováníhodné skutečnosti“.²⁵⁸ Postoj říšské

²⁵⁵ SEEGRÜN, Wolfgang: Bischof Berning von Osnabrück und die katholischen Laienverbände in den Verhandlungen um Artikel 31 des Reichskonkordats 1933-1939. In: Osnabrücker Mitteilungen, Bd. 80, 1973, s. 176.

„welche Kampfmittel dafür zur Verfügung stehen oder wogegen sie [= die Offensive] sich richten soll, ob gegen Staat, Partei oder Neuheidentum“ (překl. aut.)

²⁵⁶ srov HOCKERTS, Hans Günter: Die Sittlichkeitsprozesse gegen katholische Ordensangehörige und Priester 1936/37. Eine Studie zur nationalsozialistischen Herrschaftstechnik und zur Kirchenkampf (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen, Bd. 6). Mainz 1971, s. 65

²⁵⁷ ALBRECHT Dieter: Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung. Bd. II: 1937-1945 (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bde. 1 und 10). Mainz, 1969, s. 330

„in tendenziöser weise gegen die Kirche und die Ordensgenossenschaften“ (překl. aut.)

²⁵⁸ Tamtéž, s. 333

„auf einer bedauerlichen Wirklichkeit“ (překl. aut.)

vlády k vatikánským stížnostem ukazoval, že „elementární rovnost před zákonem a pravdomluvnost (obětoval) holé užitečnosti a bojovým úmyslům.“²⁵⁹

V této době státní sekretariát Vatikánu bombardoval každý měsíc říšskou vládu z různých podnětů vážnými výtkami za nedostatečné dodržování konkordátu. Celkem třináctkrát se Vatikán obracel jen v prvním půl roce na zástupce Říše. Výtky se týkaly zejména konkordátního článku o školství, protest proti snížení státní podpory škol v Bavorsku, přesouvání bohoslovců k Reichsarbeitsdienst, zatčení mládežnických vedoucích Clemense a Wolкера a rušení filosoficko-teologických fakult v Bavorsku.²⁶⁰

V souvislosti se státními přehmaty, hovořili západoněmečtí biskupové 8.6. 1936 ve své analýze současné situace o „duchovním boji proti Církvi a křesťanství“²⁶¹ a o „vnějším nátlaku, který se užívá stále silněji a ostřeji k oddělení věřících od Církve a křesťanství.“²⁶²

Tváří v tvář bezúspěšnosti dosavadních snah došla Svatá stolice k přesvědčení, že bude nutné užít i jiného prostředku než tajné diplomacie. Přitom kurie věděla na základě zkušeností z roku 1935 zcela jistě, že druhou stranu nic neovlivní tak, jako přímý apel na věřící. Proto se státní sekretariát rozhodl učinit kroky, veřejně a se vší vážností, aby druhou stranu donutil alespoň k nějaké zdrženlivosti. To přirozeně nemohlo proběhnout bez předchozí dohody s německým episkopátem. Proto, když se v červenci 1936 v Římě zdržoval biskup Trevířský (Trier), sdělil mu kardinál státní sekretář Pacelli, že „Řím by byl potěšen, pokud by jej episkopát seznámil se všemi porušeními konkordátu. Pak by Řím napsal pastýřský list.“²⁶³

Bylo by jistě nesprávné interpretovat toto prohlášení tak, že Řím neměl o německé praxi dodržování konkordátu dostatečné informace. Právě naopak, pravidelným kontaktem s jednotlivými biskupy, systematickým monitoringem německého i mezinárodního tisku,

²⁵⁹ ALBRECHT Dieter: Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung. Bd. II: 1937-1945 (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bde. 1 und 10). Mainz, 1969, s. 333

„elementare Forderungen der Rechtsgleichheit und Wahrhaftigkeit nackten Nützlichkeits- und Kampfabsichten“ (překl. aut.)

²⁶⁰ Tamtéž, ss. 288-336

²⁶¹ Srov RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s. 18

„geistigen Kampfe gegen Kirche und Christentum“ (překl. aut.)

²⁶² Tamtéž

„äußeren Druckmitteln, die zur Entkirchlichung und Entchristlichung der Gläubigen in immer größerer Zahl und Schärfe zur Anwendung kommen“ (překl. aut.)

²⁶³ STASIEWSKI Bernhard: Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Bd, III: 1935-1936 (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bd. 25). Mainz 1979, s. 468

„man wäre in Rom froh, wenn der Episkopat alle Verletzungen des Konkordates bekanntgäbe. Darauf würde Rom ein Pastorale schreiben“ (překl. aut.)

ale i důsledným využíváním jiných informačních kanálů, zejména z kruhů německé emigrace, si Vatikán vytvářel optimální, plastický přehled o celé skutečnosti.

Například Friedrich Muckermann podal zprávu: „...S tím souvisí, že stále ještě probíhá mezi německými katolíky a věčným městem komunikace nejrůznějšího typu a zprávy do Říma plynou v nepřetržitém toku. Biskupové se osobně snaží stále znovu se Svatým otcem situaci projednávat. Kde selhává oficiální cesta, pracují tajné služby. Především jsou to jednotliví členové katolických spolků, ženy a muži, kteří částečně přišli do Říma sami, od nichž se získávají jejich vyprávění, částečně neutrální cizina jejíž zprávy se dostaly k cíli. ... Ostatně byli všichni, které jsem já osobně směl v Římě jako hosty z domova pozdravit, udivení z toho, že jsou v hlavním městě křesťanstva tak dokonale v obraze, že se mnohem víc ví, než se jednotliví biskupové nebo také laici v jejich omezené oblasti mohli dozvědět.“²⁶⁴

Nikoli tedy projev nedostatku informací, mnohem spíše tím Svatá stolice vyjadřovala zájem o zesílení součinnosti, o udržování trvalých a nepřerušovaných kontaktů, do nichž se státní moc neměla vměšovat.

Úvahou o možném vzniku papežského pastýřského listu o postavení Církve v Německu nastartoval státní sekretář kardinál Pacelli diskusi, která v následujícím čase biskupy velmi zaměstnávala. Do plenární konference v srpnu 1936 se mezi biskupy utvořil obecný souhlasný konsensus.

Ve zdravici k Piu XI. biskupové myšlenku vydání papežského pastýřského listu uvítali s tím, že považují za mimořádně důležité, kdyby nejvyšší autorita vydala směrnice pro věřící.²⁶⁵

²⁶⁴ JUNK Nikolaus: Friedrich Muckermann im Kampf zwischen zwei Epochen- Lebenserinnerungen (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Queilen, Bd. 15) Mainz 1973, s. 637

Friedrich Muckermann berichtete: „Dazu kommt, daß bei dem immer noch regen Verkehr zwischen den deutschen Katholiken und der Ewigen Stadt Aufklärungen der verschiedensten Art in einem ununterbrochenen Strom nach Rom gelangten. Bischöfe stellten sich persönlich ein, um stets von neuem mit dem Heiligen Vater die Lage zu besprechen. Wo der offizielle Verkehr versagte, da hatte man Geheimdienste. Vor allem sind auch zu erwähnen einzelne Mitglieder katholischer Vereine, Frauen und Männer, die teils selbst nach Rom kamen, um von ihren Erfahrungen zu erzählen, teils über das neutrale Ausland ihre Berichte ans Ziel zu bringen wussten. ... Übrigens waren alle, die ich persönlich in Rom als Gäste aus der Heimat begrüßen durfte, erstaunt darüber, daß man in der Hauptstadt der Christenheit so vollkommen im Bilde war, daß man viel mehr wusste, als einzelne Bischöfe oder auch Laien in ihrem begrenzten Gebiet hatten in Erfahrung bringen können.“ (překl. aut.)

²⁶⁵ RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s.19

8.4.2 Plenární konference ve Fuldě v srpnu 1936

Konference, která se konala od 19. do 20. srpna 1936 nabídla příležitost k rozsáhlému diskutování situace a k zaujetí společného stanoviska. Biskupové tak museli konstatovat, že dosavadní snaha o dohodu se státem zůstala bez znatelného výsledku, zatímco státem podporované či dokonce řízené proticírkevní útoky nabírají na frekvenci a intenzitě.

Aby však skutečně využili všech možností, které dle jejich názoru mohly vést ke zmírnění proticírkevních postojů, sestavili biskupové oficiální dopis říšskému kancléři, v němž rozepsali všechny své nejpodstatnější stížnosti a současně požádali o audienci, aby své postoje mohli podpořit ještě při osobním setkání. Navzdory této své snaze si nedělali příliš velké naděje na úspěch. Biskup Ludiwig Sebastian ze Špýru (Speyer) si poznamenal ve svém komentáři k biskupské konferenci: „Dosavadní pokusy u vůdce byly zcela neúčinné, nový pokus bude také neúčinný.“²⁶⁶

Pro potřebu místní církve vydali biskupové plenární konference pastýřský list, ve kterém můžeme číst snahu biskupů projevit loajalitu, ale také pod pláštěm kritiky bolševismu prezentovat starosti vlastní země. Autoři na příkladu postoje vůči totalitnímu komunismu popsali svůj výklad fundamentálního sporu s nacismem: „bolševismu se naproti tomu staví každá novodobá světonázorová náhražka, která sice falešně a protiprávně užívá jména náboženství, ale nemá žádné světlo pro rozum a žádnou sílu motivovat mravní život.“²⁶⁷

Prohlášení plenární konference bylo formulováno takovým způsobem, aby druhé straně byla zjevná nabídka, že pokud se skutečně podaří narovnat vzájemné vztahy, Církev nasadí všechny síly ke společnému ideologickému boji proti bolševismu.

Jako nepominutelný předpoklad však biskupové požadovali plné a prakticky plněné odřeknutí se všech proticírkevních postojů a teorií: „Zde nemůže pomoci světonázor, který staví jen na krvi a na charakteru času, nýbrž jen přesvědčení, která přetrvávají i nepřítel, neboť v Bohu, svatém a věčném, jsou zakotveny a k němu se na věky váží.“²⁶⁸

²⁶⁶ STASIEWSKI Bernhard: Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945, Bd, III: 1935-1936 (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bd, 25). Mainz 1979, s. 468;

²⁶⁷ GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s. 279
„Dem Bolschewismus gegenüber versagt jeder neuzeitliche weltanschauliche Ersatz, der sich zwar fälschlich und widerrechtlich den Namen Religion anmaßt, aber keine Leuchtkraft für den Verstand und keine Motivstärke für das sittliche Leben besitzt“ (překl. aut)

²⁶⁸ CORSTEN Wilhelm (Hrsg.): Kölner Aktenstücke zur Lage der katholischen Kirche in Deutschland 1933-1945. Köln 1949 s. 132

V závěru pastýřského listu si biskupové postesklí: „S tímto nezvratným postojem nedokážeme my, němečtí biskupové, pochopit, že se v naší vlasti a národu vliv křesťanství a Církve stále více omezuje a stále více uzavírá do kostelů.“²⁶⁹

8.4.3 Poslední pokus o dohodu

I přes zákaz zveřejňování fuldského prohlášení nebyla říšská vláda zcela jednoznačně proti tomu, přistoupit na společnou protibolševickou bázi, již nabídl pastýřský list jako společnou platformu kooperace.

Říšský sjezd strany v roce 1936, který se tímto tématem také zabýval, rovněž nepovažoval za nevýhodné, vést protibolševickou kampaň na co nejširší frontě. Bylo příznačné pro další vývoj vzájemných vztahů, že právě na tomto fóru nepadlo žádné slovo proti Církvi, ačkoli jinak po celý rok bylo církevně politické klima charakterizováno neustávající sérií střetů. Adolf Hitler dokonce zdůraznil, že: „konec druhého tisíciletí našich křesťanských dějin“²⁷⁰ ohrožen bolševismem.

Také v následující době bylo ze strany státu udržováno zdání příměří. Ustaly mravnostní procesy, tisk dostal instrukce dále se církevně politickými záležitostmi nezabývat.²⁷¹

Za těchto okolností se setkal kardinál Faulhaber na tříhodinovém jednání s říšským kancléřem Hitlerem. Toto jednání zprostředkoval papežský nuncius Cesare Orsenigo a šéf říšské kanceláře, Hans-Heinrich Lammers.²⁷²

Nejprve zhruba hodinu držel řeč říšský kancléř, kdy nastínil své představy o společném postupu a společných východiscích v postoji k bolševismu. Kardinál ve své odpovědi využil stejně dlouhý čas, který mu byl poskytnut. V poslední třetině se jednalo o skutečný rozhovor, který se rozvinul v živý spor.

„Hier können nicht Weltanschauungen helfen, die sich lediglich aus dem Blute und dem Zeitcharakter ergeben, sondern nur Überzeugungen, die allen Wettern standhalten, weil sie in Gott, dem Heiligen und Ewigen, sich gründen und für alle Ewigkeit binden“ (překl. aut.)

²⁶⁹ GRUBER Hubert: *Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945*, Paderborn 2006, s. 279

„Von diesen unwiderleglichen Gedankengängen aus können wir deutschen Bischöfe es um so weniger begreifen, daß man auch in unserem Vaterland und Volke den Einflußkreis des Christentums und der Kirche immer mehr verengt und zuletzt nur noch auf den Kirchenraum beschränkt“ (překl. aut.)

²⁷⁰ Der Parteitag der Ehre, vom 8. bis 14. September 1936, *Offizieller Bericht über den Verlauf des Reichsparteitages mit sämtlichen Kongressreden*. München 1936, s. 44.

„zweiten Jahrtausends unserer christlichen Geschichte“ (překl. aut.)

²⁷¹ Srov HOCKERTS Hans Günter: *Die Sittlichkeitsprozesse gegen katholische Ordensangehörige und Priester 1936/37. Eine Studie zur nationalsozialistischen Herrschaftstechnik und zur Kirchenkampf* (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen, Bd. 6). Mainz 1971, s. 67.

²⁷² LEWY Guenter: *Die katholische Kirche und das Dritte Reich*, München 1965, s. 229.

Hitler zastával názor, že s odkazem na nebezpečí bolševismu dostane episkopát a německou církev do područí své politiky. Možnost vítězství komunismu ve Španělsku využil k argumentaci, proč svázat osud církve na národního socialismu: „katolická církev se v tom nesmí mýlit: pokud národní socialismus nezvítězí nad bolševismem, pak je také s křesťanstvím a církví v Evropě konec. Bolševismus je stejný úhlavní nepřítel Církve jako fašismu... Buď zvítězí národní socialismus a církev společně nebo společně zahynou.“²⁷³

Zvláštní váhu kladl Hitler na uznání rasových zákonů, přičemž se k postoji Církve v této věci stavěl „rozhořčeně“.²⁷⁴ Vyhrožoval dokonce ztroskotáním celých vztahů státu a Církve, pokud „se Církev nyní bude k národnímu socialismu chovat nepřátelsky a dál bude pokračovat v boji.“²⁷⁵

Z toho bylo zřejmé, že kancléř nenabízí smír v církevně politických vztazích za nic méně, než že se církev hlasem svých představitelů v Říši bezpodmínečně přihlásí k národně socialistickým ideovým základům. To byl bod vyhocení rozhovoru, neboť kardinál předložil kancléři zcela protikladné církevní postoje.

Adolf Hitler vytkl církvi, že vždy bojovala proti národnímu socialismu a „dodnes“²⁷⁶ tak činí. Nepochopil principiální postoj církve; „Kdyby církev alespoň z taktických úvah s bojem přestala!“²⁷⁷ Ve své řeči Hitler všechny přehmaty a nepřátelské akty vůči církvi bagatelizuje jako „malé a směšné“²⁷⁸ vzhledem k jeho velkému státnickému úkolu porazit bolševismus.

Bylo zřejmé, že se Hitler věnoval především otázkám světové perspektivy, jako by konkrétní věcné otázky byly pod jeho rozlišovací schopnost. Hitler dokonce prohlásil, že je připraven „udělat dělicí čáru za minulostí.“²⁷⁹ Avšak vyhnul se jakékoli přesné, obsahově nové představě o budoucích poměrech. Na místo toho předkládal mnichovskému kardinálu

²⁷³ LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 230

„Die katholische Kirche dürfe sich nicht darüber täuschen: Werde der Nationalsozialismus nicht Herr über den Bolschewismus, dann sei es auch mit dem Christentum und mit der Kirche in Europa vorbei. Der Bolschewismus sei ebenso der Todfeind der Kirche wie des Faschismus. ... Entweder siegen Nationalsozialismus und Kirche zusammen oder sie gehen beide zugrunde“ (překl. aut.)

²⁷⁴ Katholische Nachrichtenagentur, Bonn 1964, 18. 12. 1964

²⁷⁵ Tamtéž

„die Kirche sich jetzt gegen den Nationalsozialismus weiterhin feindlich verhalte und den Kampf fortsetze“ (překl. aut.)

²⁷⁶ ADOLPH Walter: Hirtenamt und Hitlerdiktatur, Berlin 1965, s. 51

²⁷⁷ Tamtéž

„Wenn doch die Kirche wenigstens aus taktischen Erwägungen den Kampf aufgäbe!“ (překl. aut.)

²⁷⁸ Tamtéž, s. 52

„klein und eine lächerliche“

²⁷⁹ HOCKERTS Hans Günter: Die Sittlichkeitsprozesse gegen katholische Ordensangehörige und Priester 1936/37. Eine Studie zur nationalsozialistischen Herrschaftstechnik und zur Kirchenkampf (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen, Bd. 6). Mainz 1971, s. 71

„einen Trennungsstrich unter die Vergangenheit zu machen“ (překl. aut.)

staré známé bezvýznamné sliby. „Já vám říkám, že všechno to malé, co kazí mírovou spolupráci, jako procesy s řády a Deutsche Glaubensbewegung, sprovodím ze světa.“²⁸⁰ Aby podtrhl svůj pozitivní postoj k církvi zdůraznil, že postup proti řádovým duchovním bude na jeho pokyn zastaven.²⁸¹ Právě tak sdělil, že hodlá odstranit „takticky (odstranit) věc vlastní strany proti církvi“²⁸²

Jednáním o konkordátu a praxi jeho naplňování se vyhýbal, dal však na mnoha místech najevo, že je pro něj tento dokument nepřesný a překonaný.²⁸³ Později na jednání biskupské konference ve Fuldě v lednu 1937 k tomu kardinál Faulhaber poznamená, že „vůdce byl toho názoru, že konkordát byl od počátku nejasný a nepřesný Nemohl tedy předpokládat bezvýhradný souhlas“²⁸⁴ Říšský kancléř si nenechal ujít příležitost, aby rozhovor nezakončil výhrůžkou: „já si nepřeji žádný čachr, vy víte, že jsem nepřítel kompromisů, ale toto má být poslední pokus.“²⁸⁵ Na kancléřův nátlak pak kardinál Faulhaber přislíbil, že na Vánoce vydá pastýřský list proti bolševismu.

Jediným výsledkem tohoto jednání se tak měla stát společná nerozdělená protibolševická fronta. Byl to však příliš malý a vratký základ na to, aby mohl potlačit či odstranit příčinu konfliktů mezi státem a církví. To ale kancléř odmítal vidět a jakémukoli podobnému tématu se důsledně vyhnul. „Hitler očekával od biskupů, že se bez výhrad postaví do antibolševické fronty a mlčky přijmou omezování církevního života.“²⁸⁶

Rozmluva se nadále dostala k tématům zcela neslučitelným a uvázla na mrtvém bodě. Bylo zřejmé, že by další jednání nevedlo k žádným konkrétním výsledkům. Naopak

²⁸⁰ ADOLPH Walter: Hirtenamt und Hitlerdiktatur, Berlin 1965, s. 51

„Ich sage Ihnen, ich werde all das Kleine, was die friedliche Zusammenarbeit stört, wie die Klosterprozesse und die Deutsche Glaubensbewegung, aus der Welt schaffen" (překl. aut.)

²⁸¹ Srov RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge" vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s. 20

²⁸² HOCKERTS Hans Günter: Die Sittlichkeitsprozesse gegen katholische Ordensangehörige und Priester 1936/37. Eine Studie zur nationalsozialistischen Herrschaftstechnik und zur Kirchenkampf (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen, Bd. 6). Mainz 1971, S. 71

„die Sache taktisch für die eigene Partei und gegen die Kirche" (překl. aut.)

²⁸³ srov. RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge" vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s. 20

²⁸⁴ GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s 301

„Der Führer hat die Auffassung, das RK sei von Anfang an nicht klar und bestimmt gewesen ..., könne also keine vorbehaltlose Zustimmung beanspruchen." (překl. aut.)

²⁸⁵ ADOLPH Walter: Hirtenamt und Hitlerdiktatur, Berlin 1965, S. 51

„Ich will keinen Kuhhandel schließen. Sie wissen, daß ich ein Feind von Kompromissen bin, aber es soll ein letzter Versuch sein" (překl. aut.)

²⁸⁶ Tamtéž

„Hitler erwartete von den Bischöfen, daß sie sich vorbehaltlos hinter das Banner des Antibolschewismus stellten und die Abdrosselung des kirchlichen Lebens schweigend hinnahmen"(překl. aut.)

se jasně projeví klíčové body, které vedly k pozdějšímu celkovému ztroskotání vztahů. Například požadavek státu na uznání rasistických zákonů církvemi byl už za hranicí možné církevní tolerance.

Ale rozhovor v sobě nesl také určitá nebezpečí pro vytváření postojů v církvi. Hitler byl bezesporu charismatická osobnost a zjevně na mnichovského kardinála silně zapůsobil. Faulhaber si dokonce poznamenal: „Vůdce ovládá diplomatické a společenské normy jako je ovládá rozený suverén.“²⁸⁷ Atmosféra jednání byla zpočátku velice napjatá, v jeho průběhu se však uvolnila. Můžeme zde shledávat zrnka postoje, s nimiž se setkáváme u některých představitelů církve v průběhu celého předválečného období. Totiž že Vůdce je v mnohém přístupný a ochotný ke kompromisu a tudíž ne tak špatný, ale mašinérie jeho strany a zlo její ideologie mu často brání v dobrých krocích.

Po svém návratu z Obersalzbergu vypracoval kardinál neprodleně o svém setkání zprávu, kterou rozeslal všem vůdčím osobnostem církevního života. Tím otevřel diskusi, která měla proběhnout na plenárním zasedání biskupské konference naplánované na leden 1937.

Svým optimistickým pohledem a nadějí na změnu poměrů však vyvolal u mnohých svých kolegů v úřadě ostrou kritiku. Dosavadní praxe politické moci vůči Církvi totiž přinesla biskupům takové rozčarování, že již odmítali věřit dalším vágním příslibům změn. A tak již na zasedání Bavorské biskupské konference 24. a 25. 11. 1936 bylo Faulhaberovo tříhodinové jednání s Hitlerem hlavním tématem diskuse.²⁸⁸

Adolf Bertram a von Preysing projeví nad návštěvou dokonce „zděšení“²⁸⁹. Berlínský biskup k věci poznamenal: „Ze zápisu jednoznačně vyplývá, že Hitler nemůže katolické církvi rozumět. On je státník, ovládá státnické myšlení, které mu zabraňuje pochopit nadpřirozené soužití, jak je představuje církev. Ale ani Faulhaber při rozhovoru s říšským kancléřem nepřistoupil k hlavnímu bodu církevně politického napětí.“²⁹⁰

²⁸⁷ LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 230.

„Der Führer beherrscht die diplomatischen und gesellschaftlichen Formen wie ein geborener Souverän sie beherrscht“ (překl. aut.)

²⁸⁸ Srov. RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s. 22

²⁸⁹ ADOLPH Walter: Hirtenamt und Hitlerdiktatur, Berlin 196, s. 52

²⁹⁰ ADOLPH Walter: Kardinal Preysing und zwei Diktaturen — Sein Widerstand gegen die totalitäre Macht, Berlin 1971, S. 72.

„Aus der Niederschrift ergibt sich klar, daß Hitler die katholische Kirche nicht verstehen kann. Er ist ein Staatsmann, dessen Denken von Grundsätzen beherrscht wird, die ihm notwendigerweise das Verständnis der übernatürlichen Lebensgemeinschaft, wie die Kirche sie darstellt, versperrt. Aber auch Faulhaber ist in der Aussprache mit dem Reichskanzler nicht zum zentralen Punkt der kirchenpolitischen Spannungen vorgestoßen“ (překl. aut)

Také římská kurie hodnotila jednání mírně pesimisticky. Pius XI. dal ústy svého státního sekretáře mnichovskému kardinálu na srozuměnou, že ne všechny podrobnosti jeho zprávy se setkaly s porozuměním, přičemž kardinál Pacelli zdůraznil, že považuje i pro budoucnost za nutné, „navzdory dobře znějícím slovům být stran dalšího vývoje obezřetný a zlepšení špatné situace v blízké době neočekávat.“²⁹¹ Vyjádřil především obavu, zda stát řízený touto stranou, má na porozumění zájem.

Naproti tomu se pokoušel kardinál Faulhaber objasnit svůj postoj, s nímž se obrátil na všechny ordináře: „Někteří páni biskupové mají málo důvěry, že ujištění daná za této podmínky budou skutečně dodržována, já říkám, i kdyby byla naděje malá jako doutnající knot, nemůžeme převzít tu zodpovědnost odmítnout nabízenou ruku.“²⁹²

Přitom však nemohl vědět, že Hitler nikdy neuvažoval o tom, že by dělal ze své pozice jakékoli ústupky. Ještě týž večer po jednání s Faulhaberem řekl Albertu Speerovi: „Mám jen dvě možnosti: mé plány zcela prosadit nebo ztroskotat. Zvítězím-li, budu jedním z největších v dějinách – ztroskotám-li, budu odsouzen, zneuctěn a zatracen.“²⁹³

Přestože rozmluva rozhodně nepřinesla do nacistické církevní politiky žádné změny, využila vláda této příležitosti k účelům propagandy. Byla prezentována jako důkaz harmonických vztahů mezi státem a Církví, vůdcem a katolickým klérem. 25.12. mohl velvyslanec von Bergen v jedné zprávě poznamenat, že rozhovor způsobil „uklidnění nejen mezi katolíky, nýbrž ... udělal velký dojem v celé veřejnosti.“²⁹⁴

Zvláště v italských vládních kruzích bylo jednání považováno za velmi uspokojivé. Považovali je za naději, že může dojít k definitivnímu uklidnění vztahů státu a Církve. Za této situace varuje von Bergen říšskou vládu před tím, aby v plné síle obnovila mravnostní

²⁹¹ VOLK Ludwig: Die Enzyklika „Mit brennender Sorge“. Zum Hundertsten Geburtstag Kardinal Michael v. Faulhabers am 5. März 1969. In: Stimmen der Zeit, Bd. 183, Freiburg 1969, S. 174-194, S. 176. „bezüglich der weiteren Entwicklung trotz mancher gut klingender Worte besorgt zu sein und eine Besserung der schweren Lage nicht als nahe zu betrachten“ (překl. aut)

²⁹² Srov. RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s. 23

„Einige Herren Bischöfe haben wenig Hoffnung, daß die unter dieser Bedingung gegebenen Zusicherungen wirklich gehalten werden; ich sage, auch wenn die Hoffnung nur klein wäre wie ein glimmender Docht, können wir die Verantwortung nicht übernehmen, eine dargebotene Hand zurückzustoßen“ (překl. aut)

²⁹³ SPEER Albert: Erinnerungen, Berlin 1969, s. 115

„Es gibt für mich zwei Möglichkeiten: Mit meinen Plänen ganz durchzukommen oder zu scheitern. Komme ich durch, dann werde ich einer der Größten der Geschichte -scheitere ich, werde ich verurteilt, verabscheut und verdammt werden“ (překl. aut)

²⁹⁴ RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s.23

„nicht nur unter Katholiken beruhigend gewirkt, sondern ... in der ganzen Weltöffentlichkeit großen Eindruck gemacht“ (překl. aut)

procesy, nebo porušovala článek 15. konkordátu o právním postavení řádů. „Opatření, která by působila jako jednostranná vypovězení konkordátu, by zpochybnila potěšující výsledky rozmluvy a také možnost jejího pokračování, ale měla by i nepodceňovatelně nepříznivé následky, zatímco přinejmenším celá světová katolická veřejnost by nás obvinila z jednostranného porušení smlouvy.“²⁹⁵ Do budoucna považoval von Bergen za vhodné v rozhovorech s Faulhaberem pokračovat „aby se připravila půda pro prosazení všeobecné nové úpravy vztahů mezi státem a Církví v Říši.“²⁹⁶

8.4.4 Vánoční pastýřský list

Na veřejnosti hájená naděje na konečně jasné zlepšení vztahů státu a Církve nezůstala dlouho nezkalená. Již v listopadu vydaný pastýřský list mnichovské biskupské konference obšírně zmiňoval trvajících starosti o vývoj vztahů státu k Církvi, neboť slibované změny ve vzájemných vztazích nenásledovaly činy. Tento pastýřský list vyvolal velice popuzenou reakci říšského ministra pro církevní záležitosti Hannse Kerrla, který v té věci odeslal kardinálu Faulhaberovi oficiální list, v němž jej nařkl, že se pokouší nepodloženou kritikou vnášet mezi lid neklid a podráždění.²⁹⁷

Proto byl říšskou vládou s napětím očekáván vánoční pastýřský list.²⁹⁸ Definitivní forma listu se neměla říšského kancléře žádným způsobem dotknout, ukázalo se zde takřka příkladně, že episkopát má pod loajální spoluprací poněkud ztratit ze zřetele vlastní úlohu. 23. prosince 1936 předložil Faulhaber svůj návrh, přičemž ordinářům zdůraznil, že cílem je „udržet základ pro nové jednání.“²⁹⁹ Kardinál záměrně zdůraznil, že předložený návrh je

²⁹⁵ RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s.23

„Maßnahmen wie die einseitige Kündigung einzelner Bestimmungen des Reichskonkordats würden nicht nur die erfreuliche Auswirkung der Unterredung und die Möglichkeit einer zum Ziel führenden Fortsetzung in Frage stellen, sondern außenpolitisch auch nicht zu unterschätzende ungünstige Rückwirkungen haben, indem zum mindesten die ganze katholische Weltöffentlichkeit uns des einseitigen Vertragsbruchs zeihen würde“ (překl. aut)

²⁹⁶ Tamtéž, s 24

„um den Boden für eine künftige allgemeine Neuregelung des Verhältnisses von Staat und Kirche im Reich zu schaffen“ (překl. aut)

²⁹⁷ Srov. GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s 292

„Offensichtlich versucht man damit Unruhe und Erregung in das Volk zu tragen.“

²⁹⁸ Počátkem prosince sdělil Kardinál Bertram svému mnichovskému kolegovi, že Hitler očekává vvyjádření biskupů se spontánně porjevovanou netrpělivostí " srov. VOLK Ludwig: Die Enzyklika „Mit brennender Sorge". Zum Hundertsten Geburtstag Kardinal Michael v. Faulhabers am 5. März 1969. In: Stimmen der Zeit, Bd. 183, Freiburg 1969, s. 176

²⁹⁹ Srov. RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde

„nyní asi takový, že nás na jedné straně usvědčuje z patolízalství a na straně druhé prokáže službu německému náboženskému hnutí a obnovení jednání v Berlíně.“³⁰⁰

Zhruba dvě třetiny textu se věnovaly vyrovnání s bolševismem, poslední část se věnovala církevnímu vývoji ve vlastní zemi. Obrazy hrůzy charakterizovaly vládu komunismu a daly fuldskému prohlášení příležitost porovnání s vlastní zemí kde „se stav (jeví) jako ještě závažnější.“³⁰¹

List měl naplnit očekávání říšské vlády, uvedl proto také: „Vůdce a říšský kancléř Adolf Hitler předvídal postup bolševismu a ve svých myšlenkách a starostech se připravil bránit před tímto hrozným nebezpečím náš německý národ i celý západ. Němečtí biskupové mají za svou povinnost hlavu Německé říše v tomto obranném boji podporovat.“³⁰²

Vcelku rozsáhlý historický exkurz, který list obsahoval, měl podtrhnout, že se Církev již dříve ideologicky s bolševickou teorií i praxí vypořádala. Navzdory vytrvalému opakování církevního protibolševického postoje se znovu tématu chopila státní propaganda a „nejprve šeptem, pak ve veřejných novinách rozšířila lež, že Církev má s bolševismem tajné svazky, katolické kruhy jsou mu otevřeny, papež dokonce uvažoval o uzavření konkordátu s Moskvou.“³⁰³

Pastýřský list ve zjevné paralele na stávající situaci v zemi upozorňuje, že bolševismus označuje Bibli za mýtus, vymazal kříž a jiné náboženské symboly z veřejného

der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s 25

³⁰⁰ RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s.26

„jetzt wohl so, daß sie uns einerseits nicht als Byzantinismus ausgelegt werden kann, und andererseits für die Abwehr der Deutschen Glaubensbewegung und für die Wiederaufnahme der Verhandlungen in Berlin einen Dienst leisten wird“ (překl. aut)

³⁰¹ CORSTEN Wilhelm (Hrsg.): Kölner Aktenstücke zur Lage der katholischen Kirche in Deutschland 1933-1945. Köln 1949, s. 156.

³⁰² Tamtéž, s. 157;

„Der Führer und Reichskanzler Adolf Hitler hat den Anmarsch des Bolschewismus von weitem gesichtet und sein Sinnen und Sorgen darauf gerichtet, diese ungeheure Gefahr von unserem deutschen Volk und dem gesamten Abendland abzuwehren. Die deutschen Bischöfe halten es für ihre Pflicht, das Oberhaupt des Deutschen Reiches in diesem Abwehrkampf " mit allen Mitteln zu unterstützen" (překl. aut)

³⁰³ CORSTEN Wilhelm (Hrsg.): Kölner Aktenstücke zur Lage der katholischen Kirche in Deutschland 1933 - 1945. Köln 1949, s. 159

„zuerst im Flüsterton, dann laut in öffentlichen Zeitungen, die Lüge verbreitet [worden], die Kirche stehe heimlich im Bunde mit dem Bolschewismus, katholische Kreise seien für ihn eingetreten, der Papst denke sogar daran, ein Konkordat mit Moskau abzuschließen" (překl. aut.)

života, potlačoval náboženskou svobodu a ničil každou autoritu. První část se uzavírá konstatováním, že „jen šílenství ... si může přát vítězství bolševismu.“³⁰⁴

Další část listu však uváděla podmínky, za kterých by byli biskupové ochotni vyjádřit vládě svou podporu. Tato třetí část byla natolik otevřená, že jen díky ní byl celý list pro potřeby propagandy zcela neupotřebitelný. „Církev bude moci tím silněji podporovat Třetí říši v jejím světodějném obranném boji proti bolševismu, čím více se bude těšit v právním i pracovním ohledu svobodě, která jí z božského práva a také dle říšského konkordátu náleží“³⁰⁵ uváděl například.

V pěti oddílech, které vždy byly uvozeny formulací „pozorujeme se starostí“³⁰⁶, odhaloval pastýřský list boj proti Mariánské kongregaci, propagační činnost Deutsche Glaubensbewegung, likvidaci církevního školství, k církvi nepřátelskou propagandu mezi pracujícími a plánovitou podporu „Kirchenaustrittsbewegung“, hnutí za vystupování z Církve. „Nemůžeme ... rozumět tomu, proč musí být omezovány svobody bohoslužeb a pastorační, svoboda kázání, církevního sdružování a svoboda tisku. My katolíci budeme připraveni navzdory nedůvěře, která je nám prokazovaná, dát státu co státu jest a podporovat vůdce v obraně proti bolševismu a v jeho dalších úlohách.“³⁰⁷

Ačkoli kardinál Faulhaber zamýšlel dát listem podklad k dalšímu jednání, nakonec schválené formulace kritiky režimu znamenaly de facto jejich krach. Hitler ve svém rozhovoru s kardinálem žádal nejen podporu v boji proti bolševismu, ale také nezbytné uznání a podrobení se nacistické církevní politice. „Dokud církev žádala konkordátem zaručená práva při obraně církevních škol, katolických organizací a dalších, neměli nacisté v úmyslu svou vysilující válku ukončit. ... Režim by ji nechal v klidu jen tehdy, kdyby se církev uzavřela do sakristií a v okamžicích pro národ důležitých by byla na povel

³⁰⁴ CORSTEN Wilhelm (Hrsg.): Kölner Aktenstücke zur Lage der katholischen Kirche in Deutschland 1933-1945. Köln 1949, S. 160.

„der Wahnsinn ... den Sieg des Bolschewismus herbeiwünschen“ (překl. aut.)

³⁰⁵ CORSTEN Wilhelm (Hrsg.): Kölner Aktenstücke zur Lage der katholischen Kirche in Deutschland 1933-1945. Köln 1949, S. 160

„Die Kirche wird umso kraftvoller das Dritte Reich im weltgeschichtlichen Abwehrkampf gegen den Bolschewismus unterstützen können, je mehr sie auf ihrem eigenen Rechts- und Arbeitsgebiet jene Freiheit genießt, die ihr nach göttlichem Recht und auch nach dem Reichskonkordat zugesichert ist“ (překl. aut.)

³⁰⁶ Tamtéž

„wir beobachten mit Sorge...“ (překl. aut.)

³⁰⁷ Tamtéž

„Wir können ... nicht verstehen, warum die Freiheit des Gottesdienstes und der Seelsorge, die Freiheit der kirchlichen Predigt, die kirchliche Versammlungs- und Pressefreiheit eingeschränkt werden sollen. Wir Katholiken werden bereit sein, trotz des Mißtrauens, das man uns entgegenbringt, dem Staate zu geben, was des Staates ist, und den Führer in der Abwehr des Bolschewismus und seinen anderen Aufgaben zu unterstützen“ (překl. aut.)

k dispozici pro každý druh podpory.³⁰⁸ Tato cena za beztak pochybnou svobodu však byla biskupům příliš vysoká.

Pastýřský list vládu do té míry rozeznil, že se o něm neobjevila ani zmínka ve sdělovacích prostředcích,³⁰⁹ ba dokonce byl v některých místech konfiskován.³¹⁰

To byl důvod ke steskům kardinála Faulhabera, který si o něco později na jednání Fuldské biskupské konference stěžoval: „Vzniká dojem, že strana nemá zájem dosáhnout s Církví mírových a na základě důvěry postavených vztahů.“³¹¹ Takřka rezignovaně konstatoval zhoršující se situaci: „Po tomto postupu se nezdá být možné rozšiřovat pastýřský list jako zvláštní tisk či brožuru nebo jej přidat jako přílohu Úředního listu (Amtsblatt).“³¹²

8.4.5 Jednání biskupské konference ve Fuldě v lednu 1937

Poměry konce roku 1936 byly do té míry nepřehledné a nepředvídatelné, že někteří biskupové, mezi nimi i kardinál Bertrám, pocíťovali potřebu nového setkání. Kardinál Bertrám proto svolal mimořádné jednání plenární biskupské konference do Fuldy³¹³ a neprodleně o tomto svém kroku informoval do Říma kardinála státního sekretáře³¹⁴. Cílem jednání bylo určit a odsouhlasit další postup Církve vůči státu.

Jednání, které se uskutečnilo mezi 12. a 13.1. 1937, bylo takřka výhradně o politice a církvi. Samotné tématické celky bezprostředně související s ustanoveními říšského

³⁰⁸ LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 233

„Solange die Kirche auf der Verteidigung der Konfessionsschulen, der katholischen Organisationen und anderer, durch das Konkordat garantierter Rechte bestand, waren die Nationalsozialisten nicht bereit, ihren Zermürbungskrieg aufzugeben. ... Das Regime wollte nur dann Ruhe geben, wenn die Kirche sich in die Sakristei zurückziehen und in Augenblicken, die für die Nation wichtig waren, auf Kommando für jede Art von Unterstützung zur Verfügung stehen würde“ (překl. aut.)

³⁰⁹ GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s. 299
Referat Faulhabers auf der Fuldaer Bischofskonferenz, 1. 1. 1937

³¹⁰ Srov. WITETSCHKE Helmut: Die kirchliche Lage in Bayern nach den Regierungspräsidentenberichten 1933—1943. Bd. III: Regierungsbezirk Schwaben (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Römisch-Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bde. 3, 8, 14). Mainz 1966, 1967, 1971, s. 117

³¹¹ GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s. 300
Referat Faulhabers auf der Fuldaer Bischofskonferenz, 1. 1. 1937;

„Man hat den Eindruck, die Partei habe überhaupt kein Interesse daran, mit der Kirche in ein Friedens- und Vertrauensverhältnis zu kommen“ (překl. aut.)

³¹² GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s. 300
Referat kardinála von Faulhabera na Fuldské biskupské konferenci, 12. 1. 1937.

„Nach diesem Vorgang scheint es überhaupt unmöglich zu werden, einen Hirtenbrief in einem Sonderdruck oder in Broschürenform zu verbreiten oder als Beilage dem Amtsblatt beizugeben“ (překl. aut.)

³¹³ Srov. RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s. 28

³¹⁴ Srov.: Tamtéž

konkordátu zabraly takřka tři čtvrti času zasedání. Biskupové vyslovili kardinálu Faulhaberovi poděkování za uskutečněná jednání s Hitlerem³¹⁵, avšak museli konstatovat, že ani tato do jisté míry pokořující snaha nenašla žádoucí odezvu. V tomto smyslu zaznamenává protokol, že některé součásti jsou rozhodnuty povést „zásadní a definitivní zničení křesťanství, zejména katolické Církve.“³¹⁶ Tento záměr pouze nebyl – vzhledem k vnito- i zahraničně politické situaci – formulován v celé ostrosti oficiálně.

Je poněkud zarážející, že episkopát v této souvislosti neoznačil za odpovědného za tento k církvi nepřátelský kurz přímo Adolfa Hitlera. Z toho lze vyvozovat, že měl vliv „vedle taktické úvahy především Faulhaberův odhad síly a tendencí. Tak jak již ukázal ve své písemné zprávě o rozhovoru, i ve svém církevně-politickém referátu před grémiem biskupů se zdál být přesvědčen o Hitlerově sice potlačené, ale empatií pozorovatelné víře v Boha.“³¹⁷ Mnichovský kardinál byl dokonce připraven potvrdit Hitlerovu subjektivní skutečnou víru v Boha.³¹⁸

Protokol jednání však zmiňuje současně, že je „zcela beznadějně“³¹⁹ přesvědčit původce boje proti církvi o nutnosti respektovat alespoň zákonem a smlouvami garantované svobody. Jediná možnost odporu je obrátit se na katolický lid a zde potvrdit vlastní práva. To bylo východisko zcela nové, plenární konference se tak rozloučila se starou cestou jednání na různých úrovních. Takový kvalitativně nový přístup mohl vzhledem k církevně politické praxi státu vést přímou cestou k otevřenému konfliktu.

Tato tendence se projevila také v Faulhaberově referátu o „církevní politické situaci dnes.“³²⁰ Mnichovský kardinál se neomezil jen na pouhé shrnutí obtíží, nýbrž současně

³¹⁵ Srov. RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s. 29

³¹⁶ Tamtéž

³¹⁷ VOLK Ludwig: Die Enzyklika „Mit brennender Sorge“. Zum Hundertsten Geburtstag Kardinal Michael von Faulhabers am 5. März 1969. In: Stimmen der Zeit, Bd. 183, Freiburg 1969, s. 177 „neben taktischen Erwägungen vor allem Faulhabers Sicht der Kräfte und Tendenzen [mitgewirkt hatte]. ... Wie schon in der schriftlichen Gesprächsschilderung zeigte er sich auch in seinem kirchenpolitischen Referat vor dem Bischofsgremium nicht unbeeindruckt von Hitlers zwar verschwommener, doch emphatisch hervorgekehrter Gottgläubigkeit“ (překl. aut.)

³¹⁸ Srov. GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s.278

Aufzeichnung des Erzbischofs von München und Freising Michael kardinál v. Faulhaber, über seinen Besuch bei Reichskanzler Hitler. 4. November 1936

³¹⁹ Srov. RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s. 29 „völlig aussichtslos“ (překl. aut.)

³²⁰ GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s. 299 „kirchenpolitische Lage von heute“ (překl. aut.)

nabídl cesty ke zlepšení stávající pozice. Rozlišil tři různé způsoby nakládání s konkordátem: v prvním bude smlouva „mávnutím ruky odstraněna,³²¹ druhý způsob bojkotuje konkordát v jeho prosazování a třetí, který zastávají zejména vyšší oficiální místa, jej zbavuje obsahu či dokonce překrucuje obsah do jeho opaku.

Významný problém spatřoval Faulhaber v omezování církevního školství. Od doby, kdy se dohled nad pastýřskými listy a ostatními oficiálními církevními dokumenty přesunul z gestapa na Říšské ministerstvo pro církevní záležitosti, byla opatření ještě zostřená. „Státní policie nás tloukla bičí, ministerstvo nás chce zřejmě utlouci štíry“³²² posteskl si kardinál.

Opatření v této oblasti, v oblasti státní administrativy, zejména výnos z 1.10.1936³²³, který zapovídal každou formu kritiky národního socialismu a to jak osob tak institucí, je důkaz toho, že Církev čelí „ne osobní, ale stranické diktatuře.“³²⁴

Zde uzavírá Faulhaber, že za takových okolností nachází církevní poslušnost své hranice: „Nemůžeme jen tak beze všeho pavlovské slovo, že každá vrchnost je dána od Boha, vztáhnout na stranu, ačkoli se tato se státem ztotožňuje.“³²⁵ Úloha biskupů je proto stále znova hájit práva Církve proti státu. „Biskupové nemohou vykoupit vnitřní bezpečnost za takovou cenu, která církevním právům nic nepřináší.“³²⁶

V rámci společné diskuse se biskupové jednoznačně distancovali od „světonázoru nordické rasy.“³²⁷

Vyjádřili také požadavek na právo na ochranu křesťanství, když jsou dovoleny veřejné útoky. Rovněž vyjádřili politování nad úpadkem křesťanství mezi mládeží, neboť

³²¹ GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s. 299 „mit einer Handbewegung abgetan“ (překl. aut.)

³²² Tamtéž

„Die Staatspolizei hat uns mit Geißeln geschlagen, das Kirchenministerium will offenbar mit Skorpionen schlagen“ (překl. aut.)

³²³ Srov. ALTMAYER Karl Aloys: Katholische Presse unter NS-Diktatur. Die katholschen Zeitungen und Zeitschriften Deutschlands in den Jahren 1933 bis 1945, Dokumentation. Berlin, 1962, s. 142

³²⁴ GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006, s. 300 Referat Faulhabers auf der Fuldaer Bischofskonferenz, 1. 1.1937.

„nicht mehr einer persönlichen Diktatur, sondern einer Parteidiktatur“ (překl. aut.)

³²⁵ Tamtéž

„Wir können aber nicht ohne weiteres das paulinische Wort, jede Obrigkeit sei von Gott angeordnet, für eine Partei gelten lassen, selbst wenn diese als eins mit dem Staate erklärt wird“ (překl. aut.)

³²⁶ Tamtéž, s. 301

Referat Faulhabers auf der Fuldaer Bischofskonferenz, 1. 1.1937.

„Die Bischöfe können den inneren Frieden nicht um einen Preis erkaufen, der von den Rechten der Kirche auch nur ein Jota preisgibt“ (překl. aut.)

³²⁷ Srov. RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s. 30

„Weltanschauung des nordischen Menschen“ (překl. aut.)

vystupování z Církve a boj o školy patřilo již ke standardním tématům všech církevních konferencí uplynulého roku.

Vzhledem k vyhoceným sporům o školství nemohla se také neotevřít diskuse, zda má episkopát ještě vůbec vyvolávat s e státními místy jednání o konkordátu. Právě v tomto ohledu se projevil dualismus státu a strany obzvlášť zřetelně, neboť již dlouho bylo zjevné, že „stranické organizace (nebyly) ochotny... ujednání vlády uznat jako závazná.“³²⁸

Protože bylo jen obtížné odhadnout, jak vážné právní následky by to mohlo přinést, souhlasil ordinariát s tím, že v této věcné otázce bude čekat na prohlášení Svatého stolce. Naproti tomu se zasazovali o udržování existujících vnitrostátních kontaktů a v rámci nich se také vymezit vůči vládě „dle charakteru výsledků dá tou cestou ve správném čase národu vysvětlení a trvale bude veřejně proklamovat církevní práva.“³²⁹

Navzdory opakujícím se neúspěšným jednáním považovali biskupové tvář v tvář trvalému „porušování říšského konkordátu“³³⁰ v zadání Říšského ministerstva za smysluplné „jednotlivá porušení ... zaznamenat se vším důrazem na další porušování.“³³¹

V takřka obdivuhodné vytrvalosti konfrontují obsah jednotlivých zákonných ustanovení se skutečností, aby se v konečné analýze dobrali závěru, že říšský konkordát „nebyl porušen jen v několika ustanoveních, ale (je) i jako celek zničen.“³³²

Apel na bezpodmínečné plnění smlouvy byl spíše výrazem nevěle přijmout utrpěnou křivdu, než symbol naděje, že by mohlo dojít ke změně. Ve dvou dalších vyjádřeních pro veřejnost zdůrazňovali ordináři zachování katolických konfesních škol.

Biskupové se rozcházelí s nekompromisním stanoviskem, avšak bez účinného prostředku proti nezákonným mocenským zásahům státu. Přesto konference splnila svá očekávání – episkopát si vyjasnil svou vlastní pozici.

³²⁸ Srov. RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977, s. 30

³²⁹ Srov. Tamtéž

„nach dem Charakter der Ergebnisse zu geeigneter Zeit dem Volke über den Gang derselben Aufklärung zu geben und stets die Rechte der Kirche auch öffentlich zu proklamieren“ (překl. aut.)

³³⁰ Srov. Tamtéž, s. 30

„fortwährenden Verletzungen des Reichskonkordats“ (překl. aut.)

³³¹ Srov. Tamtéž, s. 31

„die einzelnen Eingriffe ... zusammenzustellen und mit allem Nachdruck das Einstellen weiterer Verletzungen zu verlangen“ (překl. aut.)

³³² Srov. Tamtéž

„nicht bloß in einigen seiner Bestimmungen verletzt, sondern auch als Ganzes bekämpft“ (překl. aut.)

9 Encyklika Mit brennender Sorge

Krátké čtyři roky ležely mezi podepsáním konkordátu mezi Svatým stolcem a církví a okamžikem, kdy již papež nemohl nečinně přihlížet porušování této smlouvy, která jako by byla Adolfu Hitlerovi jen cárem papíru. Byly to však čtyři roky plné pokusů udržet situaci církve v Německu alespoň snesitelnou, pokusů diplomatických, které se však téměř vždy mýjely účinkem. Postupně, tváří v tvář arogantní moci, se však radikalizovaly názory části německého episkopátu. Němečtí biskupové pak přímo vyzvali papeže k rozhodnému slovu.

9.1 Biskupové v Římě

21.12. 1936 pozval kardinál státní sekretář Pacelli kardinály Bertrama, Schulteho a Faulhabera a biskupy von Galena a von Preysinga do Říma,³³³ aby podali Svatému otci informaci o dění v Německu. Pozvání bylo možno využít k přednesení prosby formulované na lednové plenární konferenci ve Fuldě, aby se papež jasně vyslovil k situaci německé církve oficiálním dokumentem. Takové oficiální vyjádření podporoval i kardinál Pacelli, který biskupy otevřeně informoval o připravenosti Říma sepsat pastýřský list ohrazující se proti porušování konkordátu.

Pozoruhodný byl výběr pozvaných biskupů, který neodpovídá hierarchii německého episkopátu. Přirozeně byli pozváni všichni tři kardinálové – Bertram, Faulhaber a Schulte – to vyplynulo z jejich funkce. Berlínský biskup Preysing požíval u kurie velkou úctu a biskup z von Galen, přezdíváný Lev z Münsteru, byl rovněž velmi oceňován. Nicméně chybí například biskup Berning z Osnabrücker, Bertramův důvěrník, ve věci jednání se státem velmi opatrný muž.³³⁴ Biskup Berning byl uznávaným expertem ve vyjednávání se státem a kardinál Bertram se dokonce pokusil si vyžádat pozvání i pro něj, bylo však odmítnuto. Tato skutečnost napovídá, že papež, či správněji státní sekretář Pacelli záměrně pozval do Říma biskupskou delegaci v takovém složení, aby se její většina přikláněla k otevřenému protestu proti národně socialistické vládě.³³⁵

³³³ DENZLER Georg: *Widerstand oder Anpassung? Katholische Kirche und Drittes Reich*. Pieper (Bd. 294) München 1984. S.58.

³³⁴ Více in. RECKER Klemens-August: *Wem wollt ihr glauben? Bischof Berning im Dritten Reich*, Paderborn, München, Wien, Zürich (Schöningh) 2.vydání 1998, nebo <http://www.phil.uni-sb.de/projekte/imprimatur/1999/imp990105.html> vyhledáno 15.3. 2010.

³³⁵ REPGEN Konrad (Hg.): *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern. Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünwald Mainz 1987, s. 38*

Toto pozvání, ale i samotná návštěva byla velmi tajná, aby se předešlo spekulacím, které by ji jistě provázely. I později byla tato návštěva prezentována jako standardní kuriální záležitost, která kromě jiného sloužila k pozdravení těžce nemocného papeže. A skutečně se podařilo celou věc udržet v tajnosti, takže příslušná místa NSDAP nepojala podezření.

15.1. 1937 se kardinálové Faulhaber a Bertram v Římě setkali s kardinálem Pacellim k prvnímu jednání. Již tehdy byla odmítnuta myšlenka osobního dopisu papeže Hitlerovi, neboť nebylo pravděpodobné, že by na takový dopis, byť oficiální formou, byl ze strany německého státu brán zřetel.

Den poté se sešlo všech pět německých biskupů, kardinálové Bertram, Schulte a Faulhaber a biskupové von Galen a von Preysing, s Pacellim, aby se připravili na audienci u papeže Pia XI. Při té příležitosti se shodli, že i přes to, že německá vláda zjevně pohrdá konkordátem, jehož porušování bylo na denním pořádku, je nutné pokračovat v důsledném vyžadování jeho dodržování a v opakovaném upozorňování na chyby tak, aby se neoslabila pozice církve a bylo možné dále vyjednávat. Při tomto jednání odhalil Pacelli svůj záměr vyjádřit postoj Říma pastýřským listem,³³⁶ což zpočátku nebylo umírněným kardinálem Bertramem přijato s nadšením³³⁷. Protože se však již pracovalo na encyklikách o komunismu a o situaci katolické církve v Mexiku, bylo jen logické, že i k národnímu socialismu se papež vysloví podobně významným způsobem.

9.1.1 Audience u papeže

17. ledna proběhla audience u postele nemocného papeže Pia XI., která měla sloužit zejména k informaci o situaci v Německu, spíše než k hlubší analýze. Při této společné audienci se o encyklice vysloveně nemluvilo. Jeden po druhém biskupové podali informaci o svých diecézích. Bertram označil jako základ problémů s nacistickým režimem otevřený boj nacismu proti křesťanství, který se projevuje zejména porušováním konkordátu.

Papež se k tomu vyjádřil: “Již když jsme jej z věcných důvodů uzavírali, věděli jsme, s jakými lidmi máme co do činění. Ale takovou míru nedodržování daného slova bychom nevěřili a neočekávali. Ale konkordát je i přes dnešní okolnosti platný,

³³⁶ REPGEN Konrad (Hg.): Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987, s. 39

³³⁷ BESIER Gerhard. Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die Faszination des Totalitären, München 2004, s.261

přínejmenším z právního hlediska.³³⁸ Faulhaber se soustředil na informaci o problémech církevního školství, kardinál Schulte zmínil státní propagandu k vystupování z církve, biskup Preysing vysvětlil, že katolická diaspora v evangelickém Berlíně je vystavena velmi intenzivnímu tlaku, silnějšímu v čistě katolických oblastech. Biskup von Galen popsal nacistický režim jako nepřítel. „který nezná pravdu a věrnost“³³⁹ Na vystoupení biskupa von Galena papež reagoval: „Naše zvláštní požehnání platí všem našim statečným bojovníkům. Naše věc jistě zvítězí. Naše věc je v rukou Božích.“³⁴⁰

Všichni biskupové pak vyjádřili přání věrné německé církve slyšet jasné a pravdivé slovo nejvyššího pastýře. Papež rovněž při audienci německým biskupům řekl: „Svým zaměřením a metodami není nacionální socialismus ničím jiným než bolševizmem.“³⁴¹ Na tuto společnou rozmluvu pak navazovaly další jednotlivé osobní audience. Poté pozval kardinál Pacelli biskupy k obědu a při této příležitosti se dále rozebíraly praktické souvislosti vyplývající z případného papežského pastýřského listu.

Všichni se sjednotili na tom, že papežský dopis, ať již bude mít jakoukoli formu, nemá být režimu znovu nabídnutou rukou, nemá být ani s režimem polemický, nýbrž má být dogmatickým vyjádřením, v němž nacistická strana vůbec nebude jmenována.³⁴²

9.1.2 Faulhaberův návrh³⁴³

18. ledna požádal státní sekretář Pacelli kardinála Faulhabera, aby přispěl svými úvahami k vytváření tohoto papežského pastýřského listu, a o dva dny později svou prosbu upřesnil tak, že Faulhaber má připravit skutečný návrh. I toto se dělo za přísného utajení a

³³⁸ BESIER Gerhard: Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die Faszination des Totalitären, München 2004, s 262

„Schon gleich bei seinem, aus sachlichen Gründen erfolgten Abschluss wussten wir, mit was für Leuten wir (es) zu tun haben. Aber ein solches Maß von Untreue gegenüber dem gegebenen Wort hätten wir nicht geglaubt und erwartet. Aber das Konkordat ist auch unter den gegenwärtigen Umständen immer noch von Wert, wenigstens wenn man sich auf den Boden des Rechtes stellt.“ (překl.aut.)

³³⁹ REPGEN Konrad (Hg.): Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987, s. 39

„der Wahrheit und Treue nicht kennt“ (překl.aut.)

³⁴⁰ Gerhard BESIER, Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die faszination des Totalitären, München 2004, s 263

„Unser ganz besonderer Segen gilt allen unseren tapferen Kämpfern. Unsere Sache wird gewiss siegen. Unsere Sache ist in Händen Gottes.“ (překl. aut.)

³⁴¹ Josef BENÍČEK, Mit brennender Sorge, Encyklika Pia XI. proti nacizmu ve světle vatikánských archivů, in: <http://www.christnet.cz/magazin/mag.asp?clanek=2239>, vyhledáno 10.3. 2010

³⁴² Konrad REPGEN (Hg.), Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987, s. 39

³⁴³ Georg DENZLER, Volker FABRICIUS, Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main 1984, s. 104 - 150

to až do takové míry, že se Faulhaber práci věnoval sám, dokonce se zřekl i sekretáře nebo stenografa. „Pro tento úkol byl nejlépe připraven: po svém osobním setkání s Hitlerem před osmi týdny připravil vánoční pastýřský list a poté referát pro fuldskou biskupskou konferenci, kde pečlivě analyzoval a bez příkras komentoval vývoj v církvi v poslední době.“³⁴⁴ Faulhaber na svém návrhu pracoval od pondělí 18.1. večer do čtvrtka, kdy v 3:30 text podepsal.³⁴⁵ Tak mohl 21. ledna konečně Pacellimu předat svůj „nedokonalý a

³⁴⁴ Herbert IMMENKOTTER, Höhepunkte des Kirchenkampfes. Die katholische Kirche 1935-1939, In: Johannes HAMPEL (Hg.), Der Nationalsozialismus. Friedenspropaganda und Kriegsvorbereitung 1935-1939, Band II. Bayerische Landeszentrale für polit. Bildungsarbeit. München 1993. S. 191.

„Für diese Aufgabe schien er bestens gerüstet: seit einer persönlichen Zusammenkunft mit Hitler acht Wochen zuvor hatte er im Weihnachtshirtenbrief und dann in einem Referat für die Fuldaer Bischofskonferenz die kirchliche Entwicklung der jüngsten Zeit sorgfältig analysiert und ohne Beschönigung kommentiert.“ (překl.aut.)

³⁴⁵ Faulhaberův návrh začíná formulí „S velkou starostí jsme sledovali vývoj církevně náboženského života v zemi, do níž přinesl radostnou zvěst o božím království svatý Bonifác“ podobně jako začínal vánoční pastýřský list „Wir beobachten mit Sorge...“ a na půdorysu říšského konkordátu připomíná obtíže katolické církve. Encyklika jeho úvod přebírá a rozšiřuje: „S palčivou starostí a se stoupajícím úžasem pozorujeme od delší doby utrpení Církve, vzrůstající útisk vyznavačů a vyznavaček, kteří ve smýšlení i v jednání zůstávají věrni — a to v zemi a v národě, jemuž kdysi přinesl sv. Bonifác světlo a radostné poselství o Kristu a o Říši Boží. Také zdůraznil utrpení německých katolíků ve společenství s nemocí trpícím papežem.

V části první vymezuje Faulhaber čistou víru v Boha proti rozbředlosti starogermánské víry v osud, varuje před nadhodnocováním a zbožšťováním pozemských hodnot rasy a státu, slova o národním bohu označuje za bludné učení. „Jen pro povrchní duše je přijatelné bludné učení, které mluví o národním bohu...“

Díl druhý za použití mnoha citátů z bible zdůrazňuje, že víra v Boha nemůže být bez víry v Krista. Pouhá víra v Boha nestačí. V Ježíši Kristu se ukázala plnost zjevení, ale i Starý zákon je částí zjevení. Právě tak by byl strašlivý osud, kdyby se na místo zjevení, které přišlo od Boha, prosazovalo „tak zvané zjevení krve a rasy“.

Ve třetí části se podtrhuje, že víra v Krista musí být podpořena vírou v Církev. Bez učitelského úřadu církve by se evangelium během času rozpadlo. Církev nemůže trpět, „...aby někdo nepovolaný, kdo stojí vně církve, mohl s domyšlivou neomylností rozhodovat o náboženských otázkách, soudit církevní místa v církevních záležitostech a zavádět dnes ta a zítra jiná vylepšení.

Část čtvrtá říká, že víra v církev musí být podpořena vírou v primát římského biskupa. Víra v Krista, v církev, v primát Petri má svou vnitřní souvislost, společně stojí a společně padá. Faulhaber varuje před „Příznakem německé národní církve“. Ježíš poslal své apoštoly do celého světa, ke všem národům, proto „církev Kristova může být jen církví světovou, nikoli církví národní“

V páté části se obrací proti významovým posunům základních náboženských pojmů jako je zjevení, víra, nesmrtelnost, dědičný hřích, kříž, pokora a milost, jichž se hojně používá v národně rasistické rétorice a která se tak devalvují. „Bdělým zrakem budou němečtí biskupové také sledovat, zda se základním náboženským pojmům nevykrádá jejich náboženský obsah a nejsou měněna profánním významem.“ Toto je nejpřímější střet s nacistickou ideologií a jejím protikřesťanským postojem, který v celém textu je. Faulhaber ostře odmítá na jedné straně užívání posvátných křesťanských pojmů v pseudonáboženském světovém názoru národních socialistů a na druhé straně se staví proti znevažování jiných křesťanských pojmů, jako je kříž či pokora, které němečtí hrdinové nepovažovali za čestné.

Díl šestý se zabývá obyčejí a mravním pořádkem, jež nemůže existovat odtržen od víry v Boha, která poukazuje na Desatero a která v těchto božích nařízeních spatřuje věčné směrnice objektivní mravouky.

Část sedmá se zabývá právem. Soudnictví, pozitivní právo nesmí být prosazováno na úkor práva přirozeného, neboť „Jestliže národy, které nemají zákon, samy od sebe činí to, co zákon žádá, pak jsou samy sobě zákonem, i když zákon nemají. Tím ukazují, že to, co zákon požaduje, mají napsáno ve svém srdci, jak dosvědčuje jejich svědomí, poněvadž jejich myšlenky je jednou obviňují, jednou hájí“ (Řím 2, 14-15). Premisa „právo je to, co národ potřebuje“, nemůže být zdrojem práva. „Z přirozeného práva má věřící člověk právo vyznávat svou víru. Zákony, které vyznávání víry potlačují, stojí v protikladu s přirozeným právem. Z přirozeného práva se odvozuje právo na vyznání vlastní víry, právě tak jako právo rodičů na výchovu svých dětí, což je důležité především při obhajobě církevního školství.

Části osmá a devátá jsou směřovány k těm věřícím, na něž církev zvláště bedlivě pohlíží, tedy mladým a kněžstvem. Zde jsou slova povzbuzení mladým v církvi, aby se nedali zastrašit a věrně slavili nedělní bohoslužby stejně jako povzbuzení kněžím a všem věrným. Církev je představena jako symbol odporu, ale je

jistě také neupotřebitelný návrh,³⁴⁶ který vytvořil takřka potají v nočních hodinách, společně s „plnou mocí ke změnám, škrtům i k zahození.“³⁴⁷

9.2 Konečný text encykliky

Pouhých sedm týdnů trvalo státnímu sekretáři Eugenio Pacellimu, aby text upravil a předložil papeži. Použil většinu Faulhaberova návrhu jako základ, převzal jeho strukturu a členění, rozšířil jej na jedenáct částí, v nichž podrobněji pojednal o říšském konkordátu, a dosavadní devátý bod rozdělil na dva – „kněžím a řeholníkům“ a „věrným laikům“.

Závěrečný text má téměř dvojnásobný rozsah oproti původnímu návrhu - Pacelli jej zpřesnil a zosřil, přičemž v textu upravil některé Faulhaberovy typické formulace, které se vyskytly již v dřívějších textech, pravděpodobně proto aby omezil možnost odhalit původce. Některé pasáže naopak zjemnil či docela vynechal. Nakonec doplnil text o formulace užívané v papežských dokumentech.

Závěrečnou redakci provedl sám Pius XI. a podepsal text, kterému teprve na poslední chvíli přiřkl statut encykliky.³⁴⁸ Encykliku podepsal 10. března, ale datoval ji ke 14. březnu, na smrtnou neděli. Pozoruhodné na této encyklice je také to, že byla vydána nikoli latinsky, jak je u církevních dokumentů obvyklé, ale německy, což jistě dokazuje, jak naléhavou měl papež potřebu obrátit se k členům církve v Německu.

9.3 Obsah encykliky

Již v úvodu objasňuje zkušený diplomat Pacelli svou historicko právní argumentací vznik konkordátu. Uvádí, že iniciativa ke vzniku konkordátu vzešla roku 1933 od říšské vlády a už tehdy církve s Říší jednala „přes mnohé silné pochyby“³⁴⁹ jen z obavy nad situací katolíků v Německu.

v rukách Božích, tedy v dobrých rukách. Návrh je zakončen připomenutím utrpení nemocného papeže a apoštolským požehnáním.

³⁴⁶ GODMAN Peter. Der Vatikan und Hitler. Die geheime Archive, München 2005, s. 210

„einen unvollkommenen und wohl auch ganz unbrauchbaren Entwurf“ (překl. aut.)

³⁴⁷ REPGEN Konrad (Hg.): Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987, s. 42

„Blankovollmacht zu ändern, zu streichen, auch das Ganze beiseitzulegen.“ (překl. aut.)

³⁴⁸ REPGEN Konrad (Hg.): Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987, s. 41

³⁴⁹ DENZLER Georg / FABRICIUS Volker, Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main 1984, s. 106 „trotz mancher schwerer Bedenken“ (překl. aut)

Ostrými slovy pranýřoval nacistickou náboženskou politiku „Jasně události posledních let zřetelně ukazují, kde je vina. Odhalují pletichy, které hned od počátku neznaly jiného cíle, než jenom boj až do zničení.“³⁵⁰ Jde o „Jde o zásadní nenávisť ke Kristu a jeho církvi.“³⁵¹

Encyklika upozorňuje, že diplomatické pokusy vynutit si dodržování a respektování konkordátu by mohly být zveřejněny. Poukazuje tak na nedodržování mezinárodní smlouvy. Objasňuje ale také, že k tomuto závažnému kroku vydání encykliky se přistupuje až nyní, když už je zcela zřejmé, že konkordát pro Říši nic neznamená, a když už byly vyčerpány všechny ostatní diplomatické možnosti.

Vlastní účel spisu ale nemá být diplomatický, má to být „slovo pravdy a duševní posily“³⁵² papeže biskupům a jejich prostřednictvím katolickým věřícím v Německu.

Pacelli, respektive Pius XI., dává důraz na Ježíšovo židovství a důrazně připomíná, že knihy Starého zákona jsou nedílnou součástí zjevení. Odsuzuje kult Vůdce a brání církvi proti propagandistickým štvanicím, jichž se v souvislosti se zinscenovanými hospodářskými a mravnostními procesy s katolickými duchovními, církvi dostalo. Usilovně varuje před potlačováním katolického školství a varuje před vystupováním z církve.

Kritizuje právní užitečnost a mravní hodnotu nacistického státu. „Nikdy není něco užitečné, není-li to současně mravně dobré. A je to mravně dobré nikoli proto, že je to užitečné, nýbrž je to také užitečné, poněvadž je to mravně dobré“³⁵³. Člověk jako osobnost má Bohem daná práva, která mu společností nesmějí být odepřena. Skutečné obecné blaho tkví v rovnováze mezi osobním právem a sociální vazbou.

Encyklika se také vyjadřuje k vnitřnímu protikladu mezi Hitlerjugend a církevními mládežnickými spolky. Mimo to protestuje proti stále tvrdším opatřením státu vůči vnitřním odpůrcům, která počínají drobnou ekonomickou diskriminací a končí koncentračními tábory.

³⁵⁰ DENZLER Georg / FABRICIUS Volker, Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main 1984, s. 106 „Der Anschauungsunterricht der vergangenen Jahre klärt die Verantwortlichkeiten. Er enthüllt Machenschaften, die von Anfang an kein anderes Ziel kannten als den Vernichtungskampf.“ (překl. Dr. B.Vašek)

³⁵¹ Tamtéž s. 107

"grundsätzliche Feindschaft gegen Christus und seine Kirche." (překl. Dr. B.Vašek)

³⁵² Tamtéž, s. 110

„ein Wort der Wahrheit und der seelischen Stärkung“ (překl. Dr. B.Vašek)

³⁵³ Tamtéž, s. 134

"Nie ist etwas nützlich, wenn es nicht gleichzeitig sittlich gut ist. Und nicht weil nützlich, ist es sittlich gut, sondern weil sittlich gut, ist es auch nützlich" (Cicero, De officiis 3, 30) (překl. Dr. B.Vašek)

V konci si Pius XI. přeje „znova zjednati pravý mír mezi Církví a státem v Německu,“³⁵⁴ vysvětluje ale také, že vina za nastalou situaci neleží na církvi nýbrž na říšské vládě, a zdůrazňuje stálou připravenost církve k jednání.

9.4 Charakter a význam encykliky

Charakter této encykliky pro všechny změny a politické dodatky méně pastorační, ale o to zásadnější a ostřejší v odsouzení národně socialistické teorie a praxe. Důležité také bylo, že slovo papeže bylo klasifikováno jako encyklika, nikoli jako pastýřský list, jak bylo původně plánováno. Tím se papežský text stal důležitým nejen pro Německo, ale i pro světový episkopát a tím nabyl mezinárodního významu.

Encyklika o situaci církve v Německu byla součástí plánu Pia XI., který chtěl odsoudit všechny moderní totalitní doktríny, které popíraly Boha a chtěly zničit křesťanskou víru, či odstranit nebo omezit vliv církve na společnost.

Tak 14. března 1937 schválil encykliku *Mit brennender Sorge*, již 19. března následovala encyklika *Divini Redemptoris*,³⁵⁵ ve které odsoudil ateistický komunismus, a 29. března následovala encyklika *Firmissimam constantiam*,³⁵⁶ v níž připomínal úkoly státem pronásledovaných katolických laiků v Mexiku.

Komentář, který tehdy napsala *La Civiltà Cattolica* o encyklice *Mit brennender Sorge*, vycházel z toho, že souběžné vydání těchto encyklik je záměrné, a vysvětloval myšlenky Svatého Otce takto: „Ateistický materialismus rudé internacionály a novopohanství hnědému nacismu dnes úzce spolupracují na systematickém ničení křesťanské a evropské kultury tím, že ve svých stoupencích živí a rozdmýchávají nesmiřitelnou nenávist proti církvi.“³⁵⁷

9.5 Čtení encykliky v Německu

Encyklika vydaná Piem XI. 14.3. 1937 musela být v Německu tajně rozdělena do církevních společenství, neboť byla oprávněná obava z jejího zabavení.

³⁵⁴ DENZLER Georg / FABRICIUS Volker: *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 149 "Wiederherstellung eines wahren Friedens zwischen Kirche und Staat in Deutschland" (překl. Dr. B.Vašek)

³⁵⁵ BESIER Gerhard: *Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die faszination des Totalitären*, München 2004, s. 265

³⁵⁶ Tamtéž

³⁵⁷ Josef BENÍČEK, *Mit brennender Sorge, Encyklika Pia XI. proti nacizmu ve světle vatikánských archivů*, in: <http://www.christnet.cz/magazin/mag.asp?clanek=2239>, vyhledáno 15.3. 2010

Apoštolský nuncius v Berlíně, mons. Cesare Orsenigo³⁵⁸, ji dostal 10. března zvláštním kurýrem přímo od kardinála Pacelliho. Zásilka byla doprovozena listem, který přesně určoval, jak s ní naložit.

Nuncius měl proto tiskoviny rozdělit německým biskupům tak, aby nevyšlo najevo o jaký materiál se jedná.³⁵⁹ Užil proto z důvodů bezpečnosti rovněž kurýrů aby ji dále předal jednotlivým biskupstvím. Každá diecéze pak byla sama zodpovědná za rozmnožení a rozšíření materiálu.

V některých diecézích obdrželi opis encykliky po jednom exempláři jen duchovní, v Münsteru, Mnichově a Špýru byla tištěna v mnoha nakladatelstvích a tiskárnách ve vysokém nákladu. Celkem lze, přirozeně odhadem, neboť z důvodů utajení se o množství exemplářů nevedla dokumentace, mluvit o efektivním rozšíření 300 až 350 tisíc kusů encykliky.³⁶⁰

Veřejné předčítání encykliky se uskutečnilo na květnou neděli, 21. března 1937 v takřka všech katolických společenstvích v Německu a to částečně při mši svaté a částečně při mimořádných odpoledních a večerních pobožnostech. Proběhlo relativně nerušeně a mělo mezi věřícími dle očekávání velký ohlas. Rovněž klérus byl vděčný za otevřené a jasné papežovo slovo. Orsenigo telegrafoval Pacellimu – „Pokud je mi dosud známo

³⁵⁸ Více in: Dieter ALBRECHT, Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung. Bd. III: Der Notenwechsel und die Demarchen des Nuntius Orsenigo 1933-1945. Mainz 1980

³⁵⁹ Giovanni SALE SJ, La enciclica conto il nazismo, in La Civiltà Cattolica 3692, 17.4.2004, s. 117 (překlad P. Josef Koláček SJ in: <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=1597&PHPSESSID=be3ba5f3963b312680650fb18c316025>) vyhledáno 15.3. 2010

„Con questo corriere V. E. Rev.ma riceverà un plico per ognuno dei rev. Ordinari della Germania contenente alcune copie dell'enciclica che il Santo Padre, in seguito all'unanime e vivo desiderio dei tre Em.mi cardinali e dei due Ecc.mi vescovi venuti a Roma nel gennaio scorso, si è degnato di indirizzare loro intorno alle condizioni della Chiesa cattolica in codesta nazione. Nella lettera di accompagnamento si invitano i suddetti Ordinari a portare detta enciclica a conoscenza dei fedeli il più possibile contemporaneamente. Per venerato incarico dell'Augusto Pontefice prego di far giungere i plichi per via sicura e colle maggiori possibili sollecitudini ai loro Em.mi Destinatari e di comunicarmi telegraficamente il giorno della pubblicazione“

„Tímto kurýrem V. Excellence dostane obálku pro každého z Důstojných Ordinářů Německa, obsahující několik kopií encykliky, kterou Svätý Otec, na základě jednomyslné a živé touhy tří Em. kardinálů a dvou Exc. biskupů, kteří přijeli do Říma v lednu, ráčil jim adresovat ohledně podmínek, v jakých žije katolická církev v onom národě. V doprovodném listu se zmínění ordináři vybízejí, aby seznámili věřící se zmíněnou encyklikou, pokud možná zároveň (v jeden den). Ze ctihodného pověření velebně prosím, abyste doručil Nejd. adresátům obálky bezpečnou cestou a s všemožnou opatrností a abyste mi telegraficky sdělil den zveřejnění“

³⁶⁰ Herbert IMMENKOTTER, Höhepunkte des Kirchenkampfes. Die katholische Kirche 1935-1939. In: Johannes HAMPEL (Hg.), Der Nationalsozialismus. Friedenspropaganda und Kriegsvorbereitung 1935-1939. Band II. Bayerische Landeszentrale für polit. Bildungsarbeit. München 1993. s. 192.

encyklika o situaci v Německu byla dnes dopoledne klidně čtena v berlínské diecézi. Myslím si, že tomu tak bylo i v jiných diecézích.³⁶¹

9.6 Následky

Čtení encykliky bylo pro nacistickou vládu nemilým překvapením. Jednak vznikala tajně, takže nebyly žádné známky, že by se tak otevřené slovo papeže připravovalo, a za druhé dva dny předtím byla předčítána encyklika proti komunismu. Nacisté předpokládali, podobně jako uvažoval sám Hitler v listopadu 1936 po diskusi s kardinálem Faulhaberem, že se církev omezí na kritiku komunismu, respektive bolševismu, což by mohla využít nacistická propaganda. Tím více encyklika šokovala nacistické mocné, že svým načasováním i formou položila mezi bolševismus a nacionální socialismus rovnítko. Reakce na sebe přirozeně nedala dlouho čekat.

9.6.1 reakce nacistického státu

Gestapo celý záměr odhalilo až v sobotu odpoledne, kdy ji informoval dělník jedné mnichovské tiskárny. Zde bylo zabaveno přes 4000 výtisků. V tomto okamžiku však nebylo možné celou věc zastavit, pokud se nacisté nechtěli s církví utkat otevřeně. Takový střet by se však mohl obrátit ve prospěch církve, což bylo pro nacisty nepřijatelné. Kromě toho by represe proti katolické církvi uvedla do trapné situace spojence Říše.

Ještě týž večer však informoval Reinhard Heydrich, zástupce velitele gestapa, Hitlera, Goebbelse, Göringa, Himmlera a Kerrla o připravovaném čtení encykliky a současně instruoval policii, aby přísně postihovala její rozšiřování mimo církevní prostory a všechny exempláře, které objeví u osob nikoli duchovních, aby zabavila. V noci pak byla po celé Říši rozeslána Heydrichova depeše³⁶² určená policejním stanicím, která nařizovala,

³⁶¹ SALE Giovanni SJ: La enciclica conto il nazismo, in *La Civiltà Cattolica* 3692, 17.4.2004, s. 117

„Per quanto mi consta finora enciclica sulla situazione in Germania fu letta tranquillamente stamane in diocesi di Berlino. Ritengo così sia avvenuto anche nelle altre diocesi“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

³⁶² IMMENKOTTER Herbert: Höhepunkte des Kirchenkampfes. Die katholische Kirche 1935-1939. In: HAMPEL Johannes (Hg.), *Der Nationalsozialismus. Friedenspropaganda und Kriegsvorbereitung 1935-1939. Band II. Bayerische Landeszentrale für polit. Bildungsarbeit. München 1993 s. 193.*

„Heydrich an alle Stapoleit- und Stapostellen, 21.03.1937 um 00.30 Uhr. Der Wortlaut des morgen allgemein zur Verlesung kommenden Rundschreibens des Papstes ist dank ausgezeichneter Arbeit einer SD-Dienststelle sowie 2 Gestapo-stellen bereits bekannt. Es enthält hochverräterische Angriffe gegen den national-sozialistischen Staat. Ich ersuche, alle katholischen Kirchen auf die Vorlesung hin zu überwachen. Soweit die Kundgebung bereits im Druck erschienen ist, sind alle außerhalb der Kirchen und Pfarrhöfe greifbaren Exemplare zu beschlagnahmen. Soweit Personen außerhalb der Kirchen und Pfarrhöfe Druckschriften verteilen und es sich nicht um Geistliche handelt, sind diese sofort zu verhaften. Ihre Entfernung aus der Partei, ihren Gliederungen und angeschlossenen Verbänden, wie DAF, ferner

jaký postoj mají policejní složky zaujmout a jak postupovat při likvidaci tohoto nenadálého nebezpečí. Encykliku depeše označuje jako velezrádný materiál, jehož rozšiřovatelé musí být potrestáni s maximální přísností. Její text v tištěné podobě měl být zabavován a osoby, u nichž bude objeven, neprodleně zatčeny a postaveny před soud. Do jisté míry zde však byla respektována autonomie církve, neboť policejní složky nesměly zasahovat v církevních prostorách a nesměly ani postupovat přímo proti duchovním osobám, aby to nevyvolalo nežádoucí reakci obyvatel.

Nacistický režim se pokoušel encykliku umlčet. Viníci, ti kteří ji rozšiřovali, měli být odhaleni a potrestáni. Mimo jiné to znamenalo omezení možnosti dále rozšiřovat již vytištěné exempláře. Samotné laické účastníky distribuce encykliky však bylo jen velmi obtížné nalézt, proto se msta nacistické moci obrátila proti tiskárnám, které se na výrobě podílely. Již na bílou sobotu bylo dvanáct tiskáren, kde se encyklika tiskla, vyvlastněno a zabaveno.

Vlastníci tiskáren a jejich spolupracovníci byli tvrdě sankcionováni. Biskupové proti tomu velmi ostře, nicméně bezúspěšně vystoupili. Například 3. dubna 1937 svým dopisem Dr. Valentinu Mayerovi v tiskárně Höfling-München, převzal zodpovědnost za tisk encykliky kardinál Faulhaber.³⁶³ V oficiálním prohlášení na sebe bere morální i trestně

Handwerkskammern und dergleichen ist sofort zu veranlassen. Sie sind sofort zur strafrechtlichen Aburteilung vor Gericht zu überstellen..."

Heydrich pro všechny Stapoleit- und Stapostellen, 21.03.1937 v 00.30 hodin. Znění papežova dopisu, který se bude zítra veřejně předčítat, bylo včas zjištěno díky skvělé práci SD – služebny, stejně jako dvou služeben Gestapo. Obsahuje velezrádné útoky proti národně socialistickému státu. Požadují, aby byly všechny katolické kostely, kde se bude předčítat, střeženy. Pokud by tento manifest byl v tištěné podobě, budou všechny exempláře mimo území kostelů a fár zabaveny. Pokud by byly tyto tisky rozšiřovány mimo kostely a fary jinými osobami než duchovními, budou tyto osoby neprodleně zatčeny. Jejich členství ve straně, organizacích a svazech, jako DAF (Deutsche Arbeitsfront), svobodných cechách a podobně bude okamžitě ukončeno. Budou neprodleně trestně stíháni a postaveni před soud. (překl. aut.)

³⁶³ HOFER Walter (Hg.): Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945. Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt a. M. 1989, s. 155

„Für die strafrechtlichen Verhandlungen über das päpstliche Rundschreiben vom 14. März 1937 (Lage der katholischen Kirche im Deutschen Reich) erkläre ich, daß der Auftrag zur Drucklegung und zur Verlesung des Rundschreibens in den Kirchen meiner Erzdiözese von mir gegeben wurde und das Begleitschreiben an die Seelsorgstellen, das über die Verlesung nähere Anweisungen erteilte, mit meinem vollen Namen gezeichnet ist. Damit habe ich die moralische Verantwortung übernommen, wenn das Rundschreiben wirklich strafrechtliche Nachspiele haben sollte. In dem Maße, in dem ich die Verantwortung übernehme, will ich den Drucker entlasten, der in gutem Glauben einen Druckauftrag ausführen konnte, weil er keine polizeiliche Zensurstelle bildet, und der von der Minute ab, in der ihm das Verbot der Geheimen Staatspolizei bekannt wurde, kein einziges Stück mehr druckte. Ebenso will ich die braven Arbeiter entlasten, die sich in keiner Weise bewusst waren, etwas Unrechtes zu tun und deshalb nach gesundem Rechtsempfinden nicht gestraft werden können. Ich ermächtige Sie, sehr geehrter Herr Doktor, von dieser Erklärung jeden Ihnen gut scheinenden Gebrauch zu machen.

München, 3. April 1937, gez. Kardinal Faulhaber, Erzbischof von München"

„K trestněprávnímu řízení o papežské encyklice z 14. března 1937 (Postavení katolické církve v Německé říši) prohlašuji, že úkol vytisknout a předčítat encykliku v kostelech mé diecéze jsem dal já a doprovodný dopis duchovním, který obsahoval podrobné pokyny k předčítání, je podepsán mým plným jménem. Tím jsem převzal morální zodpovědnost, pokud by předčítání encykliky skutečně mělo mít trestněprávní dohru. Do té míry, do jaké jsem převzal zodpovědnost, chci zprostit obžaloby tiskaře, který v dobré víře převzal

právní zodpovědnost za spáchaný „přestupek“. Tiskař převzal text v dobré víře, neboť tento nebyl censurním úřadem zakázán. Od okamžiku zákazu jeho tisku pak dále na zakázce tiskárna nepracovala. Michael kardinál von Faulhaber na sebe bere ve svém prohlášení zodpovědnost i za jednotlivé dělníky, kteří na zakázce pracovali a zřejmě byli také trestně stíháni.

Toto prohlášení nicméně tiskárně nepomohlo, nebylo vzato v potaz, tiskárna byla uzavřena a, jak vyplývá z dalších materiálů, dokonce byl postižen i samotný tiskař osobně³⁶⁴

Proti encyklice se velmi rychle, již 23. března, vyslovily kromě policejních složek i státní instituce, tedy k tomu příslušné a zodpovědné Kerrlovo ministerstvo pro církevní záležitosti.³⁶⁵ Encykliku označuje za hrubé porušení ustanovení konkordátu ze strany církve a jejích představitelů. Za nepřátelské považuje zejména podkopávání autority státu a říšské vlády tím, že jsou oslovováni katoličtí občané Německa a je tak ohrožen vnitřní klid národního společenství. Ministerstvo se odvolalo na článek 16. konkordátu³⁶⁶ a rozšiřování encykliky zakázalo.

zadání tisku, jenž nebyl policejním censurním úřadem nijak označen, a který od té minuty, kdy se seznámil se zákazem tajné státní policie, nevytiskl jediný další kus. Právě tak chci zbavit obžaloby poctivé dělníky, kteří si v žádném případě nebyli vědomi jakéhokoli protiprávního jednání a proto nemohou být podle zdravého právního pocitu postihováni. Zmocňuji Vás, vážený pane doktore, použít toto prohlášení jakýmkoli způsobem, který Vám bude připadat vhodný.

Mnichov, 3. duben 1937, podepsán kardinál Faulhaber, arcibiskup mnichovský“. (překl.aut.)

³⁶⁴ HOFER Walter (Hg.): Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945. Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt a. M. 1989, s. 155 - 156

³⁶⁵ Tamtéž, s. 153

„Das päpstliche Rundschreiben an Erzbischöfe und Bischöfe Deutschlands vom 14. März stellt schwere Verletzung der im Reichskonkordat festgestellten Vereinbarungen dar. Es steht im krassen Widerspruch mit dem Geist des Konkordats und seinen ausdrücklichen Bestimmungen. Das Rundschreiben enthält schwere Angriffe auf das Wohl und Interesse des deutschen Staatswesens. Es versucht, die Autorität der Reichsregierung herabzusetzen, das Wohl des deutschen Staatswesens nach außen zu schädigen und vor allen Dingen durch den unmittelbaren Appell des Vertragspartners der Reichsregierung an die katholischen Staatsbürger den inneren Frieden der Volksgemeinschaft zu gefährden. Für derartiges feindseliges Verhalten bietet das Reichskonkordat keine Freistatt. Es wird weder durch seinen Geist noch durch die ausdrücklichen Bestimmungen gedeckt. Daher werden den Bischöfen und sonstigen Ordinarien unter Berufung auf Artikel 16 des Reichskonkordates Druck, Vervielfältigung und Vertreibung Rundschreibens in jeder Form verboten.“

Papežský dopis německým arcibiskupům a biskupům ze 14. března závažně porušuje dohody sjednané Říšským konkordátem. Je v hrubém rozporu jak s duchem konkordátu, tak s jeho výslovnými ustanoveními. Encyklika obsahuje ostré útoky proti blahu a zájmům německého státu. Pokouší se podkopat autoritu říšské vlády, poškozovat dobré jméno německého státu vůči zahraničí, a především bezprostředním apelem smluvního partnera říšské vlády na katolické občany ohrožuje vnitřní klid národního společenství.

Pro takové nepřátelské jednání neposkytuje konkordát prostor. To je zajištěno nejen jeho duchem, ale i výslovnými ustanoveními. Proto bude biskupům a ostatním ordinářům na základě článku 16. říšského konkordátu tisk, rozmnožování a rozšiřování encykliky v každé formě zakázáno. (překl. aut.)

³⁶⁶ Článek 16. říšského konkordátu

Bevor die Bischöfe von ihrer Diözese Besitz ergreifen, leisten sie in die Hand des Reichsstatthalters in dem zuständigen Lande bzw. des Reichspräsidenten einen Treueid nach folgender Formel:

»Vor Gott und auf die heiligen Evangelien schwöre und verspreche ich, so wie es einem Bischof geziemt, dem Deutschen Reich und dem Lande... Treue. Ich schwöre und verspreche, die verfassungsmäßig gebildete Regierung zu achten und vorn meinem Klerus achten zu lassen. In der pflichtmäßigen Sorge um das Wohl

27. března byla gestapem vydána oficiální dispozice, jak s encyklikou a osobami, které ji rozšiřovaly, nakládat.³⁶⁷ Ve čtyřech bodech je popsán postup proti tomuto „velezrádnému“ materiálu. Všechny tištěné exempláře měly být zabaveny, laikové, kteří encykliku rozšiřovali měli být zatčeni, církevní oběžníky, které ji otiskly, měly být zakázány a tiskárny, které ji tiskly, uzavřeny.

O těchto konkrétních opatřeních, které provedla nacistická vláda proti dalšímu šíření encykliky v Říši, informoval mons. Orsenigo v hlášení zaslaném do Vatikánu 1. dubna 1937.³⁶⁸ Zdůraznil zejména, že s papežským dokumentem se seznámili nejen

und das Interesse des deutschen Staatswesens werde ich in Ausübung des mir übertragenen geistlichen Amtes jeden Schaden zu verhüten trachten, der es bedrohen könnte.

³⁶⁷ Walter HOFER (Hg.), *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945*, Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt a. M. 1989. s. 154.

„Betreff: Päpstliches Rundschreiben über die Lage der Katholischen Kirche im Deutschen Reich.

Papst Pius XI. hat an die Erzbischöfe Deutschlands ein Rundschreiben über die Lage der katholischen Kirche im Deutschen Reich erlassen, das bereits am 21. März 1937 von den Kanzeln der Kirche verlesen wurde und in der Zwischenzeit auch im Druck erschienen ist. Da das Rundschreiben hochverräterische Angriffe gegen den nationalsozialistischen Staat enthält, wird folgendes angeordnet:

1. Sämtliche außerhalb der Kirchen und Pfarrhöfe greifbaren Exemplare des Rundschreibens sind zu beschlagnahmen. Auch die im Besitz von Privatpersonen vorgefundenen Einzelstücke sind einzuziehen. Druckschriften, die sich in Händen von Geistlichen befinden, werden von dieser Maßnahme nicht berührt.

2. Sämtliche Personen, die sich mit der Verteilung der Schriften außerhalb der Kirchen und Pfarrhäuser befassen, sind, soweit es sich nicht um Geistliche handelt, sofort festzunehmen und umgehend dem Gericht zur strafrechtlichen Aburteilung zu überstellen. Ihre Entfernung aus der Partei, ihren Gliederungen und angeschlossenen Verbänden, wie DAF, ferner Handwerkskammer und dergleichen, ist sofort zu veranlassen.

3. Kirchenblätter und kirchliche Amtsblätter, die das Rundschreiben abgedruckt haben, sind zu beschlagnahmen und auf die Dauer von drei Monaten zu verbieten.

4. Druckereien und Verlage, in denen das Rundschreiben hergestellt, bzw. verlegt wurde, sind sofort zu schließen. Die verantwortlichen Personen (Verleger, Drucker, Schriftleiter) sind unverzüglich hierher zu melden, damit von hier aus weitere Maßnahmen gegen sie ergriffen werden können. I.V. gez. Dr. Stepp"

Věc: Papežská encyklika o postavení katolické církve v Německé říši.

Papež Pius XI. zaslal německým arcibiskupům dopis o situaci katolické církve v Německé říši, který se již 21. března 1937 v kostelech předčítal z kazatelen a v mezičase byl také vytištěn. Protože encyklika obsahuje velezrádné útoky proti národně socialistickému státu, nařizuje se následující:

1. všechny exempláře encykliky zjištěné mimo kostely a fary budou zabaveny. To se týká i jednotlivých kusů v držení soukromých osob. Tisky, které jsou v držení duchovních, nejsou do tohoto opatření zahrnuty.

2. Všechny osoby, které se zabývaly rozšiřováním spisu mimo kostely a fary, budou, s výjimkou duchovních, okamžitě zatčeny a neprodleně postaveny před soud k trestnímu stíhání. Jejich členství ve straně, organizacích a svazech, jako DAF (Deutsche Arbeitsfront), svobodných cechách a podobně bude okamžitě ukončeno.

3. Církevní listy a církevní úřední oběžníky, které encykliku otiskly, budou zabaveny a na dobu tří měsíců zakázány.

4. Tiskárny a nakladatelství, v nichž se encyklika tiskla, případně vydávala, budou okamžitě uzavřeny. Zodpovědné osoby (nakladatelé, tiskaři, redaktori) budou okamžitě ohlášeni, aby proti nim mohla být učiněna další opatření. Podepsán v zastoupení Dr. Stepp (překl.aut.)

³⁶⁸ SALE Giovanni SJ: *La enciclica contro il nazismo*, in *La Civiltà Cattolica* 3692, 17.4.2004, s. 118

„La diffusione tra il popolo dell'enciclica pontificia tentata dopo la lettura in quasi tutte le diocesi della Germania e in quaicuna con splendido successo (nella diocesi eli Warmia ne furono distribuite 30 mila copie e in quella di Miinster 120 mila) ha portato il documento pontificio a conoscenza di tutto il popolo e non solo di quello cattolico. Questa cognizione calma e ponderata del pensiero papale era un vivo bisogno dopo la lettura avvenuta nelle chiese: essa ha servito a fissare negli animi non solo le verità ma anche le argomentazioni, creando una decisa convinzione, tanto più necessaria, quanto più sono ostili, violenti e falsi gli argomenti degli avversari. La polizia pare abbia l'ordine di reagire con ogni mezzo contro tutti coloro che direttamente o indirettamente, coscientemente o inconsapevolmente, possono aver collaborato a questa diffusione, motivando tale rappresaglia con argomenti che possono legittimare presso la legge germanica anche un'azione giudiziaria: la

katolíci. Text byl přijímán s velkým zájmem, v některých diecézích se rozdaly dokonce desítky tisíc exemplářů. Jednoznačné slovo nejvyššího pastýře bylo pro laiky i klérus důležité nejen jako samotný postoj, ale také jeho zdůvodnění. Tuto argumentaci považoval Orsenigo za důležitou právě tváří v tvář lživé demagogii protivníka. Shrnuje nepřátelský postoj státu a zmiňuje i konkrétní represivní kroky, které nacisté podnikli.

Nuncius pochopitelně proti takovým neoprávněným zákrokům protestoval, neboť biskupové žádný zákon, dokonce ani článek konkordátu neporušili. Přesto se od této chvíle vztahy mezi Svatým stolcem a Říší radikálně zhoršily.

Nuncius referoval do Říma: „Hovoří se o tom, že opět začnou procesy (proti kléru). To všechno ale, jakkoliv násilné a materiálně katastrofální, nijak nemění barvu reakce, a jen ji podtrhuje, neboť odhaluje nedostatek vážných důvodů a ducha pohrdání vládních představitelů, když byly odhaleny lstivé záměry ničící konkordátní práva; všichni cítí, že pod záminkou jakéhosi politického katolicismu se naopak provádí skutečná protináboženská politika.“³⁶⁹

9.6.2 Výměna protestních nót

Státní sekretariát obdržel již 12. dubna protestní nótu německého vyslance u Svatého stolce, barona D. von Bergena, která se vyslovuje proti papežské encyklice, přímo jí kategoricky odmítá. „Říšská vláda se s velkým překvapením seznámila s encyklikou Jeho Svatosti o situaci katolické církve v Německu s datem 14. března. Je povinna projevit

polizia ha dichiarato l'enciclica un atto di alto tradimento contro lo Stato. Le applicazioni pratiche di questa rappresaglia furono: 1. sequestro delle copie dell'enciclica ancora disponibili nelle Curie, con divieto ai vescovi di distribuirne altre; questo avvenne in tutte le Diocesi; 2. chiusura a tempo indeterminato di tutte le tipografie che stamparono l'enciclica [...]; i rispettivi operai sono nel lastrico; 3. sequestro dei bollettini ufficiali diocesani, che contenevano l'enciclica, con sospensione di tre mesi dei bollettini stessi.“

Rozšíření papežské encykliky, po jejím čtení v téměř všech diecézích Německa a v některých s náramným úspěchem (v diecézi Warmia bylo rozdáno 30.000 výtisků a v Münsterské diecézi 120.000), umožnilo všemu lidu seznámit se s papežským dokumentem - a nejen katolickému lidu! Toto klidné a uvážené poznání papežského smýšlení bylo živou potřebou po čtení, k němuž došlo v kostelech: posloužilo k tomu, že vrylo do duší nejen pravdy, nýbrž také zdůvodnění a tak vytvářelo rozhodné přesvědčení, které je tím potřebnější, čím nepřátelštější, násilnější a lživější jsou argumenty protivníků. Zdá se, že policie má rozkaz reagovat všemi prostředky vůči těm, kdo přímo nebo nepřímo, vědomě nebo nevědomě mohli spolupracovat na tomto rozšíření a zdůvodňuje tuto represálii důvody, které mohou podle německého zákona oprávnit trestní stíhání: policie prohlásila encykliku za akt velezrady proti státu. V rámci této represálie docházelo k těmto zákrokům: 1. zabavení výtisků encykliky, které byly ještě k dispozici na kuriích se zákazem biskupům rozšiřovat další; jak k tomu došlo ve všech diecézích; 2. uzavření na neurčitou dobu všech tiskáren, které tiskly encykliku... a příslušní dělníci jsou na dlužbě. 3. Zabavení úředních diecézních věstníků, které obsahovaly encykliku a jejich zastavení na tři měsíce (překlad P. Josef Koláček SJ)

³⁶⁹ Giovanni SALE SJ, La enciclica contro il nazismo,, in La Civiltà Cattolica 3692, 17.4.2004, s. 118

„Corre anche voce che saranno ripresi i processi [contro il clero]. Tutto questo però, per quanto violento e nefasto materialmente, non serve a cambiare il colore della reazione, anzi la sottolinea in quanto rivela la penuria di argomenti seri e lo spirito di dispetto dell'autorità, ora che fu svelata nelle sue subdole tendenze demolitrici dei diritti concordatali; tutti sentono che con il pretesto di un supposto cattolicesimo politico, si faccia invece una reale politica antireligiosa“. (překlad P. Josef Koláček SJ)

své nejrozhodnější odsouzení způsobu, jakým postupoval Svatý stolec; a to táž vláda odmítá naprosto kategoricky.“³⁷⁰

To, že je encyklika adresovaná všem ordinářům Německa, tady nejen biskupům, považuje německá vláda za politický akt, který se snaží vyburcovat nepřátele Říše k aktivitě. Encykliku považuje za negaci encykliky proti komunismu a zcela v duchu nacistické propagandy mluví o těžké ráně nebezpečí světového bolševismu. „Přivítali ji s radostí a dostali nový podnět pro svůj politický boj proti Třetí říši. Z tohoto hlediska zmíněná encyklika zničila zvláštním způsobem jinou papežskou encykliku, nedávno vydanou proti komunismu, a tak zasadila těžkou ránu oné obranné frontě proti světovému nebezpečí bolševismu, který je tak důležitým cílem pro katolickou církev“³⁷¹

Nóta rovněž encykliku označuje za porušení konkordátu. Odsuzuje utajení jak vydání tak rozšíření encykliky s tím, že si zřejmě církevní představitelé uvědomovali nezákonnost svého postupu. Vybízí pak církev, aby vzala na vědomí změny, k nimž v Německu došlo tím, že vládu převzali národní socialisté, neboť „právě to musí říšská vláda absolutně vyžadovat pro přátelské vztahy předpokládané konkordátem.“³⁷² Vyslanec von Bergen pak apeloval na církevní představitele, v jejichž rukou je, jaké budou nadále vztahy Církve a Říše.

Odpovědí byla nota státního sekretáře Svatého stolce, kardinála Pacelliho.³⁷³ Jednu po druhé rozebírá výtky německého vyslance a předkládá názor papeže. Tento dokument je jedním z nejotevřenějších vystoupení Svatého stolce proti nacismu v zájmu zachování práv církve.

Církev, píše se v nótě, „se nedala vést ani ovlivňovat nepřátelskými názory proti německému národu. Svatý stolec kvůli své důstojnosti a také kvůli pravdě musí odmítnout

³⁷⁰ Giovanni Sale SJ, La enciclica conto il nazismo, in La Civiltà Cattolica 3692, 17.4.2004, s. 118
„Il governo del Reich ha preso conoscenza con la più grande sorpresa dell'enciclica di Sua Santità sulla situazione della Chiesa cattolica in Germania in data 14 marzo scorso. Esso si vede obbligato di manifestare la sua più decisa condanna per questo modo di procedere della Santa Sede, che il medesimo Governo respinge nella maniera più categorica.“ (překl. P. Josef Koláček SJ)

³⁷¹ Tamtéž

„lo hanno salutato con gioia e hanno ricevuto una nuova spinta nella loro lotta politica contro il Terzo Reich. Da questo punto di vista l'enciclica in questione ha distrutto in modo particolare l'effetto dell'altra enciclica pontificia, emanata recentemente contro il comunismo, inferendo così un grave colpo a quel fronte difensivo contro il pericolo mondiale del bolscevismo, che costituisce precisamente uno scopo tanto importante per la Chiesa cattolica“ (překl. P. Josef Koláček SJ)

³⁷² Giovanni Sale SJ, La enciclica conto il nazismo, in La Civiltà Cattolica 3692, 17.4.2004, s. 120

„mentre quest'ultima dev'essere assolutamente richiesta dal Governo del Reich come la prima premessa per quelle relazioni amichevoli presupposte dal Concordato“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

³⁷³ Celý text in: Georg DENZLER, Volker FABRICIUS, Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main 1984, s. 150 - 161

takové výklady.³⁷⁴ Cílem vydání a rozšíření encykliky v Německu bylo odstranit škody a překonat nepokoje, které v současném Německu vznikají činností ideologických sil, proudů a skupin, které mají za deklarovaný nebo skutečný cíl zotročení církve a zničení křesťanské víry.³⁷⁵

Tradiční propagandistické téma bolševismu jako společného nepřítele církve a nacismu nóta uvádí do správných souvislostí. „Fakt, že se podobné omyly (doktrinální) nacházejí také v řadách obranných front, které ukazují všeobecnou protibolševickou tendenci, nemůže být propustkou pro tolerování nebo přehlížení ze strany nejvyššího učitelského úřadu církve³⁷⁶

Výtku, že církevní představitelé nerespektují a odmítají změny, které přišly s nacistickou vládou, státní sekretář Pacelli vyvrací „Svatý stolec, který udržuje přátelské styky, korektní nebo aspoň snesitelné, se státy té či oné formy nebo konstitucionální tendence, se nikdy nebude zabývat otázkou, jakou konkrétní státní formu si určitý národ chce vybrat za nejvhodnější pro svou povahu a pro své potřeby.“³⁷⁷ Oproštěno od diplomatické mluvy, Svatý stolec posuzuje veřejné představitele výhradně podle toho, jak dodržují Boží zákon, nikoli podle toho jaký charakter má ten či onen stát.

V závěru nóty vybízí Svatý stolec německou vládu k jednoznačnému přihlášení se ke konkordátním závazkům.

Tato diplomatická šarvátka byla sice důležitou, nicméně již jen dohrou k samotné encyklice. Německá strana si jistě nepředstavovala, že papež vezme svá slova zpět, a jistě ani církve nepředpokládala, že němečtí představitelé budou argumentací nóty přesvědčeni a změni své postoje.

³⁷⁴ SALE Giovanni SJ: La enciclica conto il nazismo, in La Civiltà Cattolica 3692, 17.4.2004, s. 121 „non si è lasciata guidare o influenzare da punti di vista di ostilità contro il popolo tedesco. La Santa Sede deve per la propria dignità, come anche per la verità respingere simili interpretazioni (překlad P. Josef Koláček SJ)

³⁷⁵ Tamtéž

„fu ed è l'estirpazione dei danni e il superamento dei turbamenti che nella Germania odierna sorgono ad opera di forze, correnti e gruppi ideologici che hanno come meta confessata o effettiva l'asservimento della Chiesa e la distruzione della fede cristiana.“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

³⁷⁶ Tamtéž

„Il fatto che simili errori [dottrinali] si trovino anche nelle file di fronti di difesa, che dimostrano una tendenza generale antibolševica, non può costituire un lasciapassare per la tolleranza o la dimenticanza da parte del supremo magistero ecclesiastico.“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

³⁷⁷ Tamtéž

„La Santa Sede, che mantiene rapporti amichevoli, corretti o per lo meno tollerabili con Stati dell'una e dell'altra forma o tendenza costituzionale, non si intratterrà mai nella questione, quale concreta forma di Stato un determinato popolo voglia considerare come la più conveniente alla sua natura e ai suoi bisogni;“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

9.6.3 Nacistický tisk

Ani nacistický tisk nezůstal v kritice encykliky stranou.³⁷⁸ Völkischer Beobachter, nacistický list, vydal již 22.března článek, který pak převzala většina německých a rakouských deníků a značná část evropského tisku. Článek kritizuje dohodu mezi Svatým stolcem a říší a tvrdí, že nastal čas tuto již zastaralou dohodu odložit. Církevní představitelé dle článku nechápou, že německé vládě musí být přednější být věrný svému lidu a národu, nikoli převzatým závazkům, které se staví v nové situaci proti národním zájmům.

Tento článek vyvolal v diplomatických kruzích neklid, neboť diplomaté jej chápali jako projev nechuti německého státu dále respektovat existující mezinárodní závazky, zejména takové, které považovali za škodlivé zájmům Německa. Je otázka, do jaké míry byl právě toto záměr nacistických autorů článku, skutečností však je, že německý stát již beztak mezinárodní smlouvy porušoval, jak je zjevné na postoji ke konkordátu. To, že tuto skutečnost světová diplomacie výrazněji zaznamenala, mohlo být pro nacistickou moc nepřijemné, nikoli však neočekávatelné.

378 Více Guido SCHODE, Die Gleichschaltung der Medien im Dritten Reich, in: <http://www.shoa.de/content/view/153/108/>, vyhledáno 12.3. 2010

10 Válka na dohled

Německá národně socialistická vláda považovala encykliku svým způsobem za vyhlášení války a podle toho se také chovala. Zostříla své chování vůči církvi, znovu se daly do pohybu devizové a mravnostní procesy mírně pozastavené v souvislosti s olympiádou, kdy se na Německo upíraly zraky světové veřejnosti.

Protikřesťanská a protikatolická propaganda se rozjela na plné obrátky, dokonce říšský ministr Göbbels držel 28. května 1937 propagandistickou řeč, v níž mluvil o tisících případech mravnostních zločinů.³⁷⁹ Ale ani veškerá snaha nepřinášela ovoce, které si národní socialisté slibovali.

10.1 Od encykliky k začátku války

Pod vlivem událostí uplynulého roku se na podzim 1937 obrátil berlínský biskup Konrád hrabě von Preysing na kardinála Bertrama, předsedu biskupské konference, s žádostí, aby se přehodnotila dosavadní politika vůči státu.³⁸⁰ Argumentoval tím, že se interní protesty proti nacistické totalitě mívají účinkem a zahánějí církve do pasivní obrany. Avšak kardinál Bertram nebyl příznivcem energického střetnutí, nýbrž spíše zdrženlivé politiky, kdy se pokoušel udržet status quo a neohrožovat církevní život.³⁸¹

Teprve při příležitosti plenární konference německých biskupství 17. až 19. srpna 1938 uveřejnili biskupové svůj pastýřský list, který se „přesnější, jasnější a částečně ostřejší formou“³⁸² ohradil proti „zkáze katolické církve uvnitř našeho národa.“³⁸³ Co si od tak otevřené manifestace biskupové slibovali? V posledním čase pocítili, že „útoky nejsou mírnější a snesitelnější, ale ještě více nepřátelské a prudké, ale také cílevědomé.“³⁸⁴

³⁷⁹ Viz kapitola Mravnostní procesy

³⁸⁰ Srov.: VOLK Ludwig: Die Fuldaer Bischofskonferenz von Hitlers Machtergreifung bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“, in: Albrecht, Dieter (Hg.): Katholische Kirche im Dritten Reich. Eine Aufsatzsammlung zum Verhältnis von Papsttum, Episkopat und deutschen Katholiken zum Nationalsozialismus 1933-1945, Mainz 1976, s. 62

³⁸¹ Srov.: BENZ, Kirchen – Selbstbehauptung und Opposition, s.18

³⁸² REICHHOLD Anselm: Die deutsche katholische Kirche zur Zeit des Nationalsozialismus (1933-1945) unter besonderer Berücksichtigung der Hirtenbriefe, Denkschriften, Predigten und sonstigen Kundgebungen der deutschen katholischen Bischöfe, St. Ottilien 1992, s. 139

„in deutlicher, klarer und teilweise scharfer Form“ (překl. aut.)

³⁸³ Hirtenwort des deutschen Episkopats vom 19. August 1938, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band IV: 1936-1939, bearb. v. Ludwig Volk (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, hg. von Rudolf Morsey), Mainz 1981, s. 555

„die Zerstörung der katholischen Kirche innerhalb unseres Volkes“ (překl. aut.)

³⁸⁴ Hirtenwort des deutschen Episkopats vom 19. August 1938, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band IV: 1936-1939, bearb. v. Ludwig Volk (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, hg. von Rudolf Morsey), Mainz 1981, s. 555

„daß die Angriffe nicht gemäßiger und erträglicher, sondern noch feindseliger und heftiger, damit freilich aber auch noch zielklarer geworden sind“ (překl. aut.)

V pastýřském listu se biskupové snažili sdělit, že křesťanské hodnoty a tradice jsou pro německý národ nejméně stejně důležité jako germánské kořeny propagované národními socialisty. Vyjádřili také své odhodlání bojovat za existenci křesťanství v německé společnosti: „Známe čtvrté přikázání, které nás zavazuje k poslušnosti k představeným i vůči vedení státu, ale známe také dodatek ve slovech apoštola ‚Boha je třeba poslouchat, ne lidí‘ (Skutky 5, 29)“³⁸⁵

Tento pastýřský list z léta 1938 byl zahraničním tiskem označen za „nejostřejší a nejjednoznačnější odsouzení nacionálně socialistické ideologie“³⁸⁶, které církev od nacistického uchopení moci učinila.

Útlak církve, který měl vést až k definitivnímu odstranění z veřejného života a jejímu konečnému zničení, probíhal na pozadí zahraničněpolitických úspěchů Hitlerovy vlády, tedy připojení Rakouska a Sudet k Říši.³⁸⁷ Obsazením Československa 15. března 1939 se dostala Říše na samu hranici války. Toho si byli vědomi i němečtí biskupové.

10.2 Na prahu světové války

Vzhledem k územním změnám v Evropě byli na plenární konferenci ve Fuldě 22. až 24. srpna 1939 pozváni také biskupové z Rakouska a biskup litoměřický. Celé jednání bylo zastíněno nebezpečím války a intenzivní proválečnou propagandou, která byla tak masivní, že přepadení Polska 1. září 1939 mohlo být jen stěží pro církevní představitele velkým překvapením.³⁸⁸

Přesto znamenalo přepadení Polska radikální změnu situace. A to jak vnitropolitické tak i zahraničně politické. Vedle vnitřních nepřátel národně socialistického státu, k nimž se řadila i katolická církev, zde byli nyní i zahraniční nepřátelé, jimiž se německý národ jako celek cítil ohrožen.

³⁸⁵ Hirtenwort des deutschen Episkopats vom 19. August 1938, in: Akten Deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Band IV: 1936-1939, bearb. v. Ludwig Volk (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, hg. von Rudolf Morsey), Mainz 1981, s. 563

„Wir kennen das vierte Gebot, das uns zum Gehorsam in allem Erlaubten auch gegen den Staat und die Staatsführung verpflichtet, freilich aber auch eine Ergänzung im Apostelwort findet: ‚Man muß Gott mehr gehorchen als den Menschen‘ (Apg. 5,29)“ (překl. aut.)

³⁸⁶ REICHHOLD Anselm: Die deutsche katholische Kirche zur Zeit des Nationalsozialismus (1933-1945) unter besonderer Berücksichtigung der Hirtenbriefe, Denkschriften, Predigten und sonstigen Kundgebungen der deutschen katholischen Bischöfe, St. Ottilien 1992, s. 140

„schärfste und eindeutigste Verurteilung der nationalsozialistischen Ideologie“ (překl. aut.)

³⁸⁷ Tamtéž, s. 145

³⁸⁸ Srov.: REPGEN Konrad: Die deutschen Bischöfe und der Zweite Weltkrieg, in: Boehm, Laetitia (Hg.): Historisches Jahrbuch, 115. Jahrgang, Zweiter Halbband, Freiburg im Breisgau 1995, s. 426

10.3 Války spravedlivé a nespravedlivé

Přestože katolická církev je ve své etice války a míru daleka toho, uznat generální nárok politického vedení státu vést války, neboť rozlišuje mezi válkou spravedlivou a nespravedlivou,³⁸⁹ zdá se, že v prvních dnech světové války postupovali biskupové mírně řečeno na hranici etiky.

Již svatý Tomáš Aquinský a mnoho teologů po něm vyžaduje pro vedení „bellum iustum“, spravedlivé války, splnění čtyř kritérií. První je legitimita autority, která válku vyhlašuje, druhým je spravedlivý důvod k válce, třetím vůle k míru, dle něhož je nutno válkou něčeho dobrého dosáhnout či něčemu špatnému zabránit, a nakonec čtvrté kritérium, totiž přiměřenost použité moci.³⁹⁰

Ačkoli nelze předpokládat, že by si biskupové nebyli vědomi této staleté církevní nauky, zdá se, že ji na počínání Hitlerova Německa nevztáhli. Již při přepadení Polska bylo zcela zjevné, že tato válka nesplňuje nejméně tři z uvedených tradičních čtyř kritérií. Přesto němečtí biskupové postupovali jako by se jednalo o válku spravedlivou.

„V praxi takřka všichni biskupové své vlády ve vedení válek podpořili. Německý episkopát nebyl ani v roce 1914 ani 1939 žádnou výjimkou.“³⁹¹ Ani biskupové, kteří jinak nešetřili vůči národním socialistům kritikou, apelovali ve svých prohlášeních na lásku k vlasti, sebeobětování či poslušnost časné vrchnosti. Tyto motivy se najdou v mnoha kázáních a listech z roku 1939.³⁹²

Například münsterský biskup von Galen, kterému nikdo nemohl vyčítat afinitu k národnímu socialismu, prohlásil: „... a ostatní jsou voláni a žádáni, aby každý na svém místě, pro sebe nezištně, svou silou a všemi prostředky spolupůsobil, aby náš národ tuto zkoušku přestál a brzy zase mohl užívat plodů míru.“³⁹³ Freiburský biskup Conrad Gröber se obrací přímo na vojáky: „Tím, že jste vojáky, darujete národu to nejcennější, co máte:

³⁸⁹ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 247

³⁹⁰ Srov.: RUSTER Thomas: Ein heiliges Sterben. Der Zweite Weltkrieg in der Deutung deutscher Theologen, in: zur Debatte 3 (2005), s. 10

³⁹¹ WEIS Roland: Würden und Bürden. Katholische Kirche im Nationalsozialismus, Freiburg im Breisgau 1994, s. 174

„In der Praxis haben nahezu alle Bischöfe die von ihren jeweiligen Regierungen geführten Kriege unterstützt. Der deutsche Episkopat bildete darin weder 1914 noch 1939 eine Ausnahme“ (překl. aut.)

³⁹² Srov.: RUSTER Thomas: Ein heiliges Sterben. Der Zweite Weltkrieg in der Deutung deutscher Theologen, in: zur Debatte 3 (2005), s. 10

³⁹³ BREUER Thomas: Dem Führer gehorsam. Wie die deutschen Katholiken von ihrer Kirche zum Kriegsdienst verpflichtet wurden, in: Breuer, Thomas / Prolingheuer, Hans: Dem Führer gehorsam: Christen an die Front. Die Verstrickung der beiden Kirchen in den NS-Staat und den Zweiten Weltkrieg. Studie und Dokumentation, Oberursel 2005, s. 187

„Und die Zurückgebliebenen sind aufgerufen und gewillt, ein jeder an seinem Platz, in selbstlosem Einsatz seiner Person, seiner Kraft und aller Hilfsmittel mitzuwirken, daß unser Volk die Prüfung bestehe und bald die Früchte des Friedens wieder ganz genießen möge“ (překl. aut.)

čas, pot, vůli, poslušnost, lásku a ducha. A když tomu osud chce: vaše zdraví, vaši krev a váš život.“³⁹⁴

10.4 „Voláme k poslušnosti“

Že se nejednalo o prohlášení jednotlivců, ale tato prohlášení odpovídala postoji německého ordinariátu je zjevné z pastýřského listu, který biskupové uveřejnili 17. září 1939. V něm biskupové píší: „V této rozhodující hodině povzbuzujeme a vyzýváme naše katolické vojáky, aby v poslušnosti k vůdci celou svou osobností obětavě plnili své povinnosti. Věřící lid vyzýváme k modlitbám, aby boží prozřetelnost vedla propuknutí války k blahodárnému úspěchu vlasti a národa a k míru.“³⁹⁵

Němečtí biskupové se sice nenechávali zatáhnout do nacistické propagandy, ale jejich napomenutí ke konání povinnosti bylo velmi naléhavé.³⁹⁶ Těmito prohlášeními tak církevní představitelé rozptylovali pochybnosti katolíků o oprávněnosti Hitlerova konání.³⁹⁷ Nabízí se otázka, zda nedošlo k mravním znejistění německého katolického národa v počátku války. Tato otázka jde však již daleko za rámec této práce.

³⁹⁴ BREUER Thomas: Dem Führer gehorsam. Wie die deutschen Katholiken von ihrer Kirche zum Kriegsdienst verpflichtet wurden, in: Breuer, Thomas / Prolingheuer, Hans: Dem Führer gehorsam: Christen an die Front. Die Verstrickung der beiden Kirchen in den NS-Staat und den Zweiten Weltkrieg. Studie und Dokumentation, Oberursel 2005, s. 188

„Ihr schenkt mit eurem Soldatentum dem Volk das Wertvollste, das ihr besitzt: Zeit, Schweiß, Willenskraft, Gehorsam, Liebe und Geist. Und wenn es das Schicksal will: eure Gesundheit, euer Blut und euer Leben“ (překl. aut.)

³⁹⁵ LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 249

„In dieser entscheidungsvollen Stunde ermuntern und ermahnen wir unsere katholischen Soldaten, in Gehorsam gegen den Führer, opferwillig unter Hingabe ihrer ganzen Persönlichkeit ihre Pflicht zu tun. Das gläubige Volk rufen wir auf zu heißem Gebete, daß Gottes Vorsehung den ausgebrochenen Krieg zu einem für Vaterland und Volk segensreichen Erfolg und Frieden führen möge“ (překl. aut.)

³⁹⁶ Srov.: BREUER Thomas: Dem Führer gehorsam. Wie die deutschen Katholiken von ihrer Kirche zum Kriegsdienst verpflichtet wurden, in: Breuer, Thomas / Prolingheuer, Hans: Dem Führer gehorsam: Christen an die Front. Die Verstrickung der beiden Kirchen in den NS-Staat und den Zweiten Weltkrieg. Studie und Dokumentation, Oberursel 2005, s. 165

³⁹⁷ Srov.: LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965, s. 248

11 Závěr

Uprostřed poválečné bídy zostřené světovou hospodářskou krizí se mnohým zdála cesta autoritativního režimu, který by do korupcí a politickou dekadencí diskreditované demokracie vnesl pořádek, velice schůdná, ba žádoucí. V Německu první třetiny dvacátého století byl však ještě jeden aspekt, který je třeba zohlednit, totiž frustrace z prohrané války, z pokoření národa. Vždyť dodnes mají někteří Němci za to, že byla jen jedna světová válka – od roku 1914 do úplného rozdrčení Německa v roce 1945. Nejen tyto, ale také tyto aspekty vedly k tomu, že Hitlerova národně socialistická strana zaznamenala obdiv a úspěch. I někteří katolíci vítali Hitlera jako říšského kancléře v naději, že napraví zlořády Výmarské republiky. A byli při tom ochotni přivřít oči i nad likvidační stranou Centrum a BVP, politických konkurentů.

Katolická církev bedlivě sledovala politický vývoj v Německu a dokonce ještě dříve, než národní socialisté sestavili vládu a dříve než uchvátili moc Zmocňovacím zákonem, označila národní socialismus za nebezpečný a neslučitelný s katolickou věroukou. Z moci biskupského úřadu zakázala katolíkům stát se členy této církvi nepřátelské politické organizace.

Situace se radikálně změnila, když národní socialisté více méně demokratickým způsobem získali ve státě moc. Nedůvěra k takovému partnerovi i naděje na udržení dualismu mezi státem a stranou vedla Vatikán, aby s Německou říší při první příležitosti podepsal konkordát. A to navzdory tomu, že tím novou státní moc do jisté míry legitimizoval. Záruky, které poskytovala mezinárodní smlouva katolickým duším byly přednější. Jestliže však měl při podpisu konkordátu ještě někdo iluze o přátelském soužití mezi církví a národně socialistickým státem, velice se mýlil.

Vatikán ale ve skutečnosti neměl mnoho možností, jak ovlivňovat Německo v jeho konání. Papež by sice jistě mohl národní socialisty verbálně tepat za zlořády, jichž se dopouštěli, avšak docílil by něčeho? Patrně nikoli, vždyť ptejme se se Stalinem: Kolik má papež divizí? Dosáhl by tak pravděpodobně především toho, že by němečtí katolíci byli pod ještě větším tlakem, že by byla uzavřena nunciatura a tím přerušen kontakt s biskupy a národně socialistický stát by se už necítil alespoň trochu vázán konkordátem. Zřejmě tedy v konání Vatikánu převládlo pastorační hledisko a papež ve prospěch tohoto hlediska do jisté míry rezignoval na úlohu oficiální univerzální morální autority.

Němečtí biskupové se mnohými listy, v nichž vyjmenovávali porušování konkordátu, obraceli na Řím, který pak zasypával oficiální státní místa diplomatickými nótami. Většina nót nestála národním socialistům ani za odpověď. Tuto skrytou

diplomatickou válku pak kurie vynesla na světlo boží, když nechal některé nóty zveřejnit v Osservatore Romano, aby se tak dostaly do světového povědomí. Ale ani to nezabránilo německému státu v jeho proticírkevních aktivitách.

Ihned po uchopení moci začal národně socialistický stát církve poškozovat. Zprvu nenápadné jednotlivé výpady proti aktivním katolíkům postupně přerůstaly v systematický nátlak a likvidaci sloupů církevního života. Jedním z důležitých pilířů působení církve ve společnosti bylo školství.

Národní socialisté intenzivním tlakem, a to jak propagandistickým tak i ekonomickým, působili na rodiče, aby vlastním rozhodnutím měnili školy na Deutsche Gemeinschaftschulen prosycené duchem národního socialismu. Učitelé byli nuceni vstupovat do národně socialistických odborů a pokud tak neučinili, nebylo jim dovoleno vyučovat. Výuka náboženství byla odsunuta na vedlejší kolej a ze tříd byly odstraněny kříže, aby byly nahrazeny portrétem vůdce.

Ani katolickým volnočasovým organizacím se nevedlo lépe. Protože nebyla dokončena jednání o prováděcích předpisech konkordátu, nebyly tyto organizace v podstatě chráněny vůbec. Byly omezovány ústrky státního aparátu, byly krátkodobě zakazovány, bylo jim zakazováno zabývat se jinou než náboženskou aktivitou a podobně. Členům katolických spolků bylo zakázáno nosit vlastní uniformy a znaky příslušnosti k organizaci. Mezi nepříjemnosti patřily také organizované násilné akce Hitlerjugend proti členům katolických spolků, či organizování komunálních sportovních a kulturních akcí v době bohoslužeb.

Pro mládež, která neměla úplně pevný vztah k církvi, se takové organizace staly záhy málo atraktivní a mladí lidé odcházeli do Hitlerjugend. Konkurence HJ byla velmi nekalá, zvláště, když vstoupil v platnost zákaz souběžného členství v HJ a konfesních spolcích. Rodiče mladých lidí, kteří zůstávali členy katolických spolků, byli profesně postihováni, často přišli o práci, samotní mladí lidé měli problémy ve školách. Jen velmi málo bylo odvážných, kteří na otázku Spolek nebo chléb? Odpovídali Princip!

Dalším cílem národně socialistických útoků byl katolický tisk. Důsledně kontrolovali obsah tiskovin a každá záminka sloužila k zákazu. Vláda využila i nových zákonů, které nutily žurnalisty pod hrozbou trestního postihu psát v národně socialistickém duchu. Velmi rychle tak zanikly jak tiskoviny náležející přímo církvi, tak i tiskoviny pouze ideologicky spřízněné.

Církev měla ve společnosti mnohá staletí autoritu morálního arbitra, i to bylo pro národní socialisty nepřipustné. Pokusili se to změnit intenzivní propagandou a kriminálními procesy, které měly církev dehonestovat. Zprvu se jednalo o procesy proti porušování devizových zákonů. Ale to nepřineslo kýžené výsledky.

Proto se národní socialisté uchýlili k velice podlému útoku a rozpoutali řadu mravnostních procesů, v nichž byli členové církve žalováni za mravnostní delikty, zejména homosexualitu. Přestože kauz bylo ve skutečnosti jen několik, propaganda celou záležitost přinášela jako typický rys církve. Avšak ani toto nepřineslo tak výrazný úspěch, jaký si nacisté slibovali, a církev si svou autoritu i když s určitými šrámy přeci jen udržela.

Církevní pastýři německého věřícího lidu kolísali mezi loajalitou ke státu a odsouzením ideologie strany. Jestliže tedy ještě před Hitlerovým nástupem k moci národně socialistickou ideologii ostře odsuzovali, s jeho převzetím úřadu a ještě více po uzavření konkordátu váhali nad každým jednoznačně odsuzujícím slovem.

Lze snad konstatovat, že důraznější a jednonačejší vyjádření přinášela Bavorská biskupská konference, zatímco Fuldská biskupská konference byla ve svých prohlášeních opatrnější. Jistě to souviselo s tím, že v jižních zemích Říše měli katolíci většinu, a to nejen vůči evangelíkům, ale také vůči bezvěrcům, kdežto ve středu a na severu Říše byli katolíci v menšině. Těžko se jim prosazovaly názory vůči státu i vůči evangelické církvi, která se ve své většině přiklonila k národnímu socialismu.

Koncem roku 1936 se ještě jednou pokusil mnichovský arcibiskup Faulhaber při jednání s říšským kancléřem Hitlerem vyjednat církvi její práva. Avšak kancléř pod rouškou společenských klišé a ideologických frází jasně ukázal, že se církevními právy zabývat nehodlá. Trval na dávno opakovaném tématu, na potírání společného nepřítele – bolševismu, a na tom, že se církev musí v tomto boji zařadit za něj, za svého národního vůdce po bok národně socialisté strany.

Následující rok se tedy biskupové obrátili na papeže s prosbou o pastýřské slovo a jejich prosba byla vyslyšena. V březnu byla s jejich nemalou pomocí vydána encyklika *Mit brennender Sorge*, která na dogmatických základech odsuzuje pilíře národně socialistického světového názoru a přináší slova útěchy a podpory německým věřícím. Tato encyklika, vydaná oproti zvyklostem v německém jazyce, vyvolala velký mezinárodní ohlas. Ale také očekávatelnou reakci národních socialistů. Znovu se intenzivněji rozběhly procesy, lidé aktivní v církevním životě byli důsledněji postihováni a církev byla zatlačována do sakristií.

Na počátku druhé světové války považovali němečtí pastýři za správné vyzývat katolické občany k plnění povinnosti vůči státu. Jejich svolání však neobsahovala žádnou rétoriku nacionalismu či národně socialistického patosu.

Můžeme tedy snad závěrem konstatovat, že církev jasnozřivě prohlédla ideologické nebezpečí, které v národně socialistickém světovém názoru dřímá, avšak ne vždycky se dokázala včas a jednoznačně vyjádřit, když se tento světonázor stal státní ideologií. Loajalita vůči státu bránila biskupům označit stát za zločince, ačkoli si zločinná strana učinila ze státu pouhý nástroj své moci. Věřící v Německu tak často stáli ve složité situaci a museli dlouho čekat na slovo svých pastýřů.

Církev se však vždy znovu navracela ke svému původnímu postoji – národní socialismus je s katolickou věroukou neslučitelný.

Příloha č. 1 Konkordát mezi Svatým stolicem a Německou říší

Konkordat zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich

Acta Apostolicae Sedis 25 [1933], 389ff. Reichsgesetzblatt von 1933, II, 679ff. [Deutscher und italienischer Text. In den A. A. S. hat das ganze Vertragswerk die Überschrift: Inter Sanctam Sedem et Germanicam Rempublicam Sollemnis Conventio, der italienische Text: Concordato fra la Santa Sede ed il Reich Germanico].

Seine Heiligkeit Papst Pius XI. und der Deutsche Reichspräsident, von dem gemeinsamen Wunsche geleitet, die zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich bestehenden freundschaftlichen Beziehungen zu festigen und zu fördern, gewillt, das Verhältnis zwischen der katholischen Kirche und dem Staat für den Gesamtbereich des Deutschen Reiches in einer beide Teile befriedigenden Weise dauernd zu regeln, haben beschlossen, eine feierliche Übereinkunft zu treffen, welche die mit einzelnen deutschen Ländern abgeschlossenen Konkordate ergänzen und auch für die übrigen Länder eine in den Grundsätzen einheitliche Behandlung der einschlägigen Fragen sichern soll.

Zu diesem Zweck haben Seine Heiligkeit Papst Pius XI. zu Ihrem Bevollmächtigten Seine Eminenz den Hochwürdigsten Herrn Kardinal Eugen Pacelli, Ihren Staatssekretär, und der Deutsche Reichspräsident zum Bevollmächtigten den Vizekanzler des Deutschen Reiches, Herrn Franz von Papen, ernannt, die, nachdem sie ihre beiderseitigen Vollmachten ausgetauscht und in guter und gehöriger Form befunden haben, über folgende Artikel übereingekommen sind:

Artikel 1

Das Deutsche Reich gewährleistet die Freiheit des Bekenntnisses und der öffentlichen Ausübung der katholischen Religion.

Es anerkennt das Recht der katholischen Kirche, innerhalb der Grenzen des für alle geltenden Gesetzes, ihre Angelegenheiten selbständig und zu ordnen und zu verwalten und im Rahmen ihrer Zuständigkeit für ihre Mitglieder bindende Gesetze und Anordnungen zu erlassen.

Artikel 2

Die mit Bayern (1924), Preußen (1929) und Baden (1932) abgeschlossenen Konkordate bleiben bestehen und die in ihnen anerkannten Rechte und Freiheiten der katholischen Kirche innerhalb der betreffenden Staatsgebiete unverändert gewahrt. Für die übrigen Länder greifen die in dem vorliegenden Konkordat getroffenen Vereinbarungen in ihrer Gesamtheit Platz. Letztere sind auch für die obengenannten drei Länder verpflichtend, soweit sie Gegenstände betreffen, die in den Länderkonkordaten nicht geregelt wurden oder soweit sie die früher getroffene Regelung ergänzen.

In Zukunft wird der Abschluß von Länderkonkordaten nur im Einvernehmen mit der Reichsregierung erfolgen.

Artikel 3

Um die guten Beziehungen zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich zu pflegen, wird wie bisher ein apostolischer Nuntius in der Hauptstadt des Reiches und ein Botschafter des Deutschen Reiches beim Heiligen Stuhl residieren.

Artikel 4

Der Heilige Stuhl genießt in seinem Verkehr und seiner Korrespondenz mit den Bischöfen, dem Klerus und den übrigen Angehörigen der katholischen Kirche in Deutschland volle Freiheit.

Dasselbe gilt für die Bischöfe und sonstigen Diözesanbehörden für ihren Verkehr mit den Gläubigen in allen Angelegenheiten ihres Hirtenamtes.

Anweisungen, Verordnungen, Hirtenbriefe, amtliche Diözesanblätter und sonstige die geistliche Leitung der Gläubigen betreffenden Verfügungen, die von den kirchlichen Behörden im Rahmen ihrer Zuständigkeit (Artikel 1 Abs. 2) erlassen werden, können ungehindert veröffentlicht und in den bisher üblichen Formen zur Kenntnis der Gläubigen gebracht werden.

Artikel 5

In Ausübung ihrer geistlichen Tätigkeit genießen die Geistlichen in gleicher Weise wie die Staatsbeamten den Schutz des Staates. Letzterer wird gegen Beleidigungen ihrer Person oder ihrer Eigenschaft als Geistliche sowie gegen Störungen ihrer Amtshandlungen nach Maßgabe der allgemeinen staatlicher Gesetzgebung vorgehen und im Bedarfsfall behördlichen Schutz gewähren.

Artikel 6

Kleriker und Ordensleute sind frei von der Verpflichtung zur Übernahme öffentlicher Ämter und solcher Obliegenheiten, die nach den Vorschriften des kanonischen Rechtes mit dem geistlichen Stande bzw. dem Ordensstande nicht vereinbar sind. Dies gilt insbesondere von dem Amt eines Schöffen, eines Geschworenen, eines Mitglieds der Steuerausschüsse oder der Finanzgerichte.

Artikel 7

Zur Annahme einer Anstellung oder eines Amtes im Staat oder bei einer von ihm abhängigen Körperschaft des öffentlichen Rechtes bedürfen Geistliche des Nihil obstat ihres Diözesanordinarius sowie des Ordinarius des Sitzes der öffentlich-rechtlichen Körperschaft.

Das Nihil obstat ist jederzeit aus wichtigen Gründen kirchlichen Interesses widerrufbar.

Artikel 8

Das Amtseinkommen der Geistlichen ist in gleichem Maße von der Zwangsvollstreckung befreit wie die Amtsbezüge der Reichs- und Staatsbeamten.

Artikel 9

Geistliche können von Gerichtsbehörden und anderen Behörden nicht um Auskünfte über Tatsachen angehalten werden, die ihnen bei Ausübung der Seelsorge anvertraut worden sind und deshalb unter die Pflicht der seelsorgerlichen Verschwiegenheit fallen.

Artikel 10

Der Gebrauch geistlicher Kleidung oder des Ordensgewandes durch Laien oder durch Geistliche oder Ordenspersonen, denen dieser Gebrauch durch die zu ständige Kirchenbehörde durch endgültige, der Staatsbehörde amtlich bekanntgegebene Anordnung rechtskräftig verboten worden ist, unterliegt staatlicherseits den gleichen Strafen wie der Mißbrauch der militärischen Uniform.

Artikel 11

Die gegenwärtige Diözesanorganisation und -zirkumskription der katholischen Kirche im Deutschen Reich bleibt bestehen. Eine in Zukunft etwa erforderlich erscheinende Neueinrichtung eines Bistums oder einer Kirchenprovinz oder sonstige Änderungen der Diözesanzirkumskription bleiben, soweit es sich um Neubildungen innerhalb der Grenzen eines deutschen Landes handelt, der Vereinbarung mit der zuständigen Landesregierung vorbehalten. Bei Neubildungen oder Änderungen, die über die Grenzen eines deutschen Landes hinausgreifen, erfolgt die Verständigung mit der Reichsregierung, der es überlassen bleibt, die Zustimmung der in Frage kommenden Länderregierungen herbeizuführen. Dasselbe gilt entsprechend für die Neuerrichtung oder Änderung von Kirchenprovinzen, falls mehrere deutsche Länder daran beteiligt sind. Auf kirchliche Grenzverlegungen, die lediglich im Interesse der örtlichen Seelsorge erfolgen, finden die vorstehenden Bedingungen keine Anwendung. Bei etwaigen Neugliederungen innerhalb des Deutschen Reiches wird sich die Reichsregierung zwecks Neuordnung der Diözesanorganisation und -zirkumskription mit dem Heiligen Stuhl in Verbindung setzen.

Artikel 12

Unbeschadet der Bestimmungen des Artikels 11 können kirchliche Ämter frei errichtet und umgewandelt werden, falls Aufwendungen aus Staatsmitteln nicht beansprucht werden. Die staatliche Mitwirkung bei der Bildung und Veränderung von Kirchengemeinden erfolgt nach Richtlinien, die mit den Diözesanbischöfen vereinbart werden und für deren möglichst einheitliche Gestaltung die Reichsregierung bei den Länderregierungen wirken wird.

Artikel 13

Die katholischen Kirchengemeinden, Kirchengemeindeverbände und Diözesanverbände, die Bischöflichen Stühle, Bistümer und Kapitel, die Orden und religiösen Genossenschaften sowie die unter Verwaltung kirchlicher Organe gestellten Anstalten, Stiftungen und Vermögensstücke der katholischen Kirche behalten bzw. erlangen die Rechtsfähigkeit für den staatlichen Bereich nach den allgemeinen Vorschriften des staatlichen Rechts. Sie bleiben Körperschaften des öffentlichen Rechtes, soweit sie solche bisher waren; den anderen können die gleichen Rechte nach Maßgabe des für alle geltenden Gesetzes gewährt werden.

Artikel 14

Die Kirche hat grundsätzlich das freie Besetzungsrecht für alle Kirchenämter und Benefizien ohne Mitwirkung des Staates oder der bürgerlichen Gemeinden, soweit nicht durch die in Artikel 2 genannten Konkordate andere Vereinbarungen getroffen sind. Bezüglich der Besetzung von Bischöflichen Stühlen findet auf die beiden Suffraganbistümer Rottenburg und Mainz wie auch für das Bistum Meißen die für den Metropolitansitz der Oberrheinischen Kirchenprovinz Freiburg getroffene Regelung entsprechende Anwendung. Das gleiche gilt für die erstgenannten zwei Suffraganbistümer bezüglich der Besetzung von domkapitularischen Stellen und der Regelung des Patronatsrechtes.

Außerdem besteht Einvernehmen über folgende Punkte:

1. Katholische Geistliche, die in Deutschland ein geistliches Amt bekleiden oder eine seelsorgerliche oder Lehrtätigkeit ausüben, müssen:
 - a. deutsche Staatsangehörige sein,
 - b. ein zum Studium an einer deutschen höheren Lehranstalt berechtigendes Reifezeugnis erworben haben,
 - c. auf einer deutschen staatlichen Hochschule, einer deutschen kirchlichen akademischen Lehranstalt oder einer päpstlichen Hochschule in Rom ein wenigstens dreijähriges philosophisch-theologisches Studium abgelegt haben.
2. Die Bulle für die Ernennung von Erzbischöfen, Bischöfen, eines Koadjutors cum jure successionis oder eines Praelatus nullius wird erst ausgestellt, nachdem der Name des dazu Ausersehenen dem Reichsstatthalter in dem zuständigen Lande mitgeteilt und festgestellt ist, daß gegen ihn Bedenken allgemein politischer Natur nicht bestehen. Bei kirchlichem und staatlichem Einverständnis kann von den im Absatz 2, Ziffer 1 a, b und c genannten Erfordernissen abgesehen werden.

Artikel 15

Orden und religiöse Genossenschaften unterliegen in bezug auf ihre Gründung, Niederlassung, die Zahl und - vorbehaltlich Artikel 15 Absatz 2 - die Eigenschaften ihrer Mitglieder, ihre Tätigkeit in der Seelsorge, im Unterricht, in Krankenpflege und karitativer Arbeit, in der Ordnung ihrer Angelegenheiten und der Verwaltung ihres Vermögens staatlicherseits keiner besonderen Beschränkung. Geistliche Ordensobere, die innerhalb des Deutschen Reiches ihren Amtssitz haben, müssen die deutsche Staatsangehörigkeit besitzen. Provinz - und Ordensoberen, deren Amtssitz außerhalb des deutschen Reichsgebietes liegt, steht, auch wenn sie anderer Staatsangehörigkeit sind, das Visitationsrecht bezüglich ihrer in Deutschland liegenden Niederlassungen zu.

Der Heilige Stuhl wird dafür Sorge tragen, daß für die innerhalb des Deutschen Reiches bestehenden Ordensniederlassungen die Provinzorganisation so eingerichtet wird, daß die Unterstellung deutscher Niederlassungen unter ausländische Provinzialobere tunlichst entfällt. Ausnahmen hiervon können im Einvernehmen mit der Reichsregierung zugelassen werden, insbesondere in solchen Fällen, wo die geringe Zahl der Niederlassungen die Bildung; einer deutschen Provinz untunlich macht oder wo besondere Gründe vorliegen, eine geschichtlich gewordene und sachlich bewährte Provinzorganisation bestehen zu lassen.

Artikel 16

Bevor die Bischöfe von ihrer Diözese Besitz ergreifen, leisten sie in die Hand des Reichsstatthalters in dem zuständigen Lande bzw. des Reichspräsidenten ein Treueid nach folgender Formel:

»Vor Gott und auf die heiligen Evangelien schwöre und verspreche ich, so wie es einem Bischof geziemt, dem Deutschen Reich und dem Lande... Treue. Ich schwöre und verspreche, die verfassungsmäßig gebildete Regierung zu achten und vorn meinem Klerus achten zu lassen. In der pflichtmäßigen Sorge (um das Wohl und das Interesse des deutschen Staatswesens werde ich in Ausübung des mir übertragenen geistlichen Amtes jeden Schaden zu verhüten trachten, der es bedrohen könnte.«

Artikel 17

Das Eigentum und andere Rechte der öffentlich-rechtlichen Körperschaften, der Anstalten, Stiftungen und Verbände der katholischen Kirche an ihrem Vermögen werden nach Maßgabe der allgemeinen Staatsgesetze gewährleistet.

Aus keinem irgendwie gearteten Grunde darf ein Abbruch von gottesdienstlichen Gebäuden erfolgen, es sei denn nach vorherigem Einvernehmen mit der zuständigen kirchlichen Behörde.

Artikel 18

Falls die auf Gesetz, Vertrag oder besonderen Rechtstiteln beruhenden Staatsleistungen an die katholische Kirche abgelöst werden sollten, wird vor der Ausarbeitung der für die Ablösung aufzustellenden Grundsätze rechtzeitig zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Reich ein freundschaftliches Einvernehmen herbeigeführt werden.

Zu den besonderen Rechtstiteln zählt auch das rechtsbegründete Herkommen. Die Ablösung muß den Ablösungsberechtigten einen angemessenen Ausgleich für den Wegfall der bisherigen staatlichen Leistungen gewähren.

Artikel 19

Die katholisch-theologischen Fakultäten an den staatlichen Hochschulen bleiben erhalten. Ihr Verhältnis zur kirchlichen Behörde richtet sich nach den einschlägigen Konkordaten und dazugehörigen Schlußprotokollen festgelegten Bestimmungen unter Beachtung der einschlägigen kirchlichen Vorschriften. Die Reichsregierung wird sich angelegen sein lassen, für sämtliche in Frage kommenden katholischen Fakultäten Deutschlands eine einheitliche Praxis zu sichern

Artikel 20

Die Kirche hat das Recht, soweit nicht andere Vereinbarungen vorliegen, zur Ausbildung des Klerus philosophische und theologische Lehranstalten zu errichten, die ausschließlich von der kirchlichen Behörde abhängen, falls keine staatlichen Zuschüsse verlangt werden. Die Errichtung, Leitung und Verwaltung der Priesterseminare sowie der kirchlichen Konvikte steht, innerhalb der Grenzen des für alle geltenden Gesetzes, ausschließlich den kirchlichen Behörden zu.

Artikel 21

Der katholische Religionsunterricht in den Volksschulen, Berufsschulen, Mittelschulen und höheren Lehranstalten ist ordentliches Lehrfach und wird in Übereinstimmung mit den Grundsätzen der katholischen Kirche erteilt. Im Religionsunterricht wird die Erziehung zu vaterländischem, staatsbürgerlichem und sozialem Pflichtbewußtsein aus dem Geiste des christlichen Glaubens des Sittengesetzes mit besonderem Nachdruck gepflegt werden, ebenso wie es im gesamten übrigen Unterricht geschieht. Lehrstoff und Auswahl der Lehrbücher für den Religionsunterricht werden im Einvernehmen mit der kirchlichen Oberbehörde festgesetzt. Den kirchlichen Oberbehörden wird Gelegenheit gegeben werden, im Einvernehmen mit der Schulbehörde zu prüfen, ob die Schüler Religionsunterricht in Übereinstimmung mit den Lehrern und Anforderungen der Kirche erhalten.

Artikel 22

Bei der Anstellung von katholischen Religionslehrern findet Verständigung zwischen dem Bischof und der Landesregierung statt. Lehrer, die wegen ihrer Lehre oder sittlichen Führung; vom Bischof zur weiteren Erteilung des Religionsunterrichtes für ungeeignet erklärt worden sind, dürfen, solange dies Hindernis besteht, nicht als Religionslehrer verwendet werden.

Artikel 23

Die Beibehaltung und Neueinrichtung katholischer Bekenntnisschulen bleibt gewährleistet. In allen Gemeinden, in denen Eltern oder sonstige Erziehungsberechtigte es beantragen, werden katholische Volksschulen errichtet werden, wenn die Zahl der Schüler unter gebührender Berücksichtigung der örtlichen schulorganisatorischen Verhältnisse einen nach Maßgabe der staatlichen Vorschriften geordneten Schulbetrieb durchführbar erscheinen läßt.

Artikel 24

An allen katholischen Volksschulen werden nur solche Lehrer angestellt, die der katholischen Kirche angehören und Gewähr bieten, den besonderen Erfordernissen der katholischen Bekenntnisschule zu entsprechen.

Im Rahmen der allgemeinen Berufsausbildung der Lehrer werden Einrichtungen geschaffen, die eine Ausbildung katholischer Lehrer entsprechend den besonderen Erfordernissen der katholischen Bekenntnisschule gewährleisten

Artikel 25

Orden und religiöse Kongregationen sind im Rahmen der allgemeinen Gesetze und gesetzlichen Bedingungen zur Gründung und Führung von Privatschulen berechtigt. Diese Privatschulen geben die gleichen Berechtigungen wie die staatlichen Schulen, soweit sie die lehrplanmäßigen Vorschriften für letztere erfüllen.

Für Angehörige von Orden oder religiösen Genossenschaften gelten hinsichtlich der Zulassung zum Lehramte und für die Anstellung an Volksschulen, mittleren oder höheren Lehranstalten die allgemeinen Bedingungen.

Artikel 26

Unter Vorbehalt einer umfassenden späteren Regelung der eherechtlichen Fragen besteht Einverständnis darüber, daß, außer im Falle einer lebensgefährlichen, einen Aufschub nicht gestattenden Erkrankung eines Verlobten, auch im Falle schweren sittlichen Notstandes, dessen Vorhandensein durch die zuständige bischöfliche Behörde bestätigt sein muß, die kirchliche Einsegnung der Ehe vor der Ziviltrauung vorgenommen werden darf. Der Pfarrer ist in solchen Fällen verpflichtet, dem Standesamt unverzüglich Anzeige zu erstatten.

Artikel 27

Der Deutschen Reichswehr wird für die zu ihr gehörenden katholischen Offiziere, Beamten und Mannschaften sowie deren Familien eine exemte Seelsorge zugestanden. Die Leitung der Militärseelsorge obliegt dem Armeebischof. Seine kirchliche Ernennung erfolgt durch den Heiligen Stuhl, nachdem letzterer sich mit der Reichsregierung in Verbindung gesetzt hat, um im Einvernehmen mit ihr eine geeignete Persönlichkeit zu bestimmen. Die kirchliche Ernennung der Militärpfarrer und sonstigen Militargeistlichen erfolgt nach vorgängigem Benehmen mit der zuständigen Reichsbehörde durch den Armeebischof. Letzterer kann nur solche Geistliche ernennen, die von ihrem zuständigen Diözesanbischof die Erlaubnis zum Eintritt in die Militärseelsorge und ein entsprechendes Eignungszeugnis erhalten haben. Die Militargeistlichen haben für die ihnen zugewiesenen Truppen und Heeresangehörigen Pfarrechte.

Die näheren Bestimmungen über die Organisation der katholischen Heeresseelsorge erfolgen durch ein Apostolisches Breve. Die Regelung der beamtenrechtlichen Verhältnisse erfolgt durch die Reichsregierung.

Artikel 28

In Krankenhäusern, Strafanstalten und sonstigen Häusern der öffentlichen Hand wird die Kirche im Rahmen der allgemeinen Hausordnung zur Vornahme seelsorgerlicher Besuche und gottesdienstlicher Handlungen zugelassen. Wird in solchen Anstalten eine regelmäßige Seelsorge eingerichtet und müssen hierfür Geistliche als Staats- oder sonstige öffentliche Beamte eingestellt werden, so geschieht dies im Einvernehmen mit der kirchlichen Oberbehörde.

Artikel 29

Die innerhalb des Deutschen Reiches wohnhaften katholischen Angehörigen einer nichtdeutschen völkischen Minderheit werden bezüglich der Berücksichtigung ihrer Muttersprache in Gottesdienst, Religionsunterricht und kirchlichem Vereinswesen nicht weniger günstig gestellt werden, als der rechtlichen und tatsächlichen Lage der Angehörigen deutscher Abstammung und Sprache innerhalb des Gebietes des entsprechenden fremden Staates entspricht.

Artikel 30

An den Sonntagen und den gebotenen Feiertagen wird in den Bischofskirchen sowie in den Pfarr-, Filial- und Klosterkirchen des Deutschen Reiches im Anschluß an den Hauptgottesdienst, entsprechend den Vorschriften der kirchlichen Liturgie, ein Gebet für das Wohlergehen des Deutschen Reiches und Volkes eingelegt.

Artikel 31

Diejenigen katholischen Organisationen und Verbände, die ausschließlich religiösen, reinkulturellen und karitativen Zwecken dienen und als solche der kirchlichen Behörde unterstellt sind, werden in ihren Einrichtungen und in ihrer Tätigkeit geschützt. Diejenigen katholischen Organisationen, die außer religiösen, kulturellen oder karitativen Zwecken auch anderen, darunter auch sozialen oder berufsständischen Aufgaben dienen, sollen, unbeschadet einer etwaigen Einordnung in staatliche Verbände, den Schutz des Artikels 31 Absatz 1 genießen, sofern sie Gewähr dafür bieten, ihre Tätigkeit außerhalb jeder politischen Partei zu entfalten.

Die Feststellung der Organisationen und Verbände, die unter die Bestimmungen dieses Artikels fallen, bleibt vereinbarlicher Abmachung zwischen der Reichsregierung und dem deutschen Episkopat vorbehalten. Insoweit das Reich und die Länder sportliche oder andere Jugendorganisationen betreuen, wird Sorge getragen werden, daß deren Mitgliedern die Ausübung ihrer kirchlichen Verpflichtungen an Sonn- und Feiertagen regelmäßig ermöglicht wird und sie zu nichts veranlaßt werden, was mit ihren religiösen und sittlichen Überzeugungen und Pflichten nicht vereinbar wäre.

Artikel 32

Auf Grund der in Deutschland bestehenden besonderen Verhältnisse wie im Hinblick auf die durch die Bestimmungen des vorstehenden Konkordats geschaffenen Sicherungen einer die Rechte und Freiheiten der katholischen Kirche im Reich und seinen Ländern wahrenenden Gesetzgebung erläßt der Heilige Stuhl Bestimmungen, die für die Geistlichen und Ordensleute die Mitgliedschaft in politischen Parteien und die Tätigkeit für solche Parteien ausschließen.

Artikel 33

Die auf kirchliche Personen oder kirchliche Dinge bezüglichen Materien, die in den vorstehenden Artikeln nicht behandelt wurden, werden für den kirchlichen Bereich dem geltenden kanonischen Recht gemäß geregelt.

Sollte sich in Zukunft wegen der Auslegung oder Anwendung einer Bestimmung dieses Konkordates irgendeine Meinungsverschiedenheit ergeben, so werden der Heilige Stuhl und das Deutsche Reich im gemeinsamen Einvernehmen eine freundschaftliche Lösung herbeiführen.

Artikel 34

Das vorliegende Konkordat, dessen deutscher und italienischer Text gleiche Kraft haben, soll ratifiziert und die Ratifikationsurkunden baldigst ausgetauscht werden. Es tritt mit dem Tage ihres Austausches in Kraft.

Zu Urkund dessen haben die Bevollmächtigten dieses Konkordats unterzeichnet

Geschehen in doppelter Urschrift.

In der Vatikanstadt, am 20. Juli 1933.

L. S. gez. Eugenio Cardinale Pacelli

L. S. gez. Franz von Papen

Schlußprotokoll

Bei der Unterzeichnung des am heutigen Tage abgeschlossenen Konkordates zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich haben die ordnungsmäßig bevollmächtigten Unterzeichneten folgende übereinstimmende Erklärungen abgegeben, die einen integrierenden Bestandteil des Konkordats selbst bilden.

Zu Artikel 3

Der Apostolische Nuntius beim Deutschen Reich ist, entsprechend dem Notenwechsel zwischen der Apostolischen Nuntiatur in Berlin und dem Auswärtigen Amt vom 11. und 27. März 1930, Doyen des dort akkreditierten Diplomatischen Korps.

Zu Artikel 13

Es besteht Einverständnis darüber, daß das Recht der Kirche, Steuern zu erheben, gewährleistet bleibt.

Zu Artikel 14 Absatz 2 Ziffer 2

Es besteht Einverständnis darüber, daß, sofern Bedenken allgemeinpolitischer Natur bestehen, solche in kürzester Frist vorgebracht werden. Liegt nach Ablauf von 20 Tagen eine derartige Erklärung nicht vor, so wird der Heilige Stuhl berechtigt sein, anzunehmen, daß Bedenken gegen den Kandidaten nicht bestehen. Über die in Frage stehenden Persönlichkeiten wird bis zur Veröffentlichung der Ernennung volle Vertraulichkeit gewahrt werden.
Ein staatliches Vetorecht soll nicht begründet werden.

Zu Artikel 17

Soweit staatliche Gebäude oder Grundstücke Zwecken der Kirche gewidmet sind, bleiben sie diesen, unter Wahrung etwa bestehender Verträge, nach wie vor überlassen.

Zu Artikel 19 Satz 2

Die Grundlage bietet zur Zeit des Konkordatsabschlusses besonders die Apostolische Konstitution »Deus scientiarum Dominus« vom 24. Mai 1931 und die Instruktion vom 7. Juli 1932.

Zu Artikel 20

Die unter Leitung der Kirche stehenden Konvikte an Hochschulen und Gymnasien werden in steuerrechtlicher Hinsicht als wesentliche kirchliche Institutionen im eigentlichen Sinne und als Bestandteil der Diözesanorganisation anerkannt.

Zu Artikel 24

Soweit nach Neuordnung der Lehrerbildungswesens Privatanstalten in der Lage sind, den allgemein geltenden staatlichen Anforderungen für Ausbildung von Lehrern oder

Lehrerinnen zu entsprechen, werden bei ihrer Zulassung auch bestehende Anstalten der Orden und Kongregationen entsprechend berücksichtigt werden.

Zu Artikel 26

Ein schwerer sittlicher Notstand liegt vor, wenn es auf unüberwindliche oder nur mit unverhältnismäßigem Aufwand zu beseitigende Schwierigkeiten stößt, die zur Eheschließung erforderlichen Urkunden rechtzeitig beizubringen.

Zu Artikel 27 Absatz 19

Die katholischen Offiziere, Beamten und Mannschaften sowie deren Familien gehören nicht den Ortskirchengemeinden an und tragen nicht zu deren Lasten bei.

Absatz 4

Der Erlaß des Apostolischen Breve erfolgt im Benehmen mit der Reichsregierung.

Zu Artikel 28

In dringenden Fällen ist der Zutritt dem Geistlichen jederzeit zu gewähren.

Zu Artikel 29

Nachdem die Deutsche Reichsregierung sich zu dem Entgegenkommen in bezug auf nichtdeutsche Minderheiten bereitgefunden hat, erklärt der Heilige Stuhl, in Bekräftigung seiner stets vertretenen Grundsätze bezüglich des Rechtes der Muttersprache in der Seelsorge, im Religionsunterricht und im katholischen Vereinsleben, bei künftigen konkordatären Abmachungen mit anderen Ländern auf die Aufnahme einer gleichwertigen, die Rechte der deutschen Minderheiten schützende Bestimmung Bedacht nehmen zu wollen.

Zu Artikel 31 Absatz 4

Die im Artikel 31 Absatz 4 niedergelegten Grundsätze gelten auch für den Arbeitsdienst.

Zu Artikel 32

Es herrscht Einverständnis darüber, daß vom Reich bezüglich der nichtkatholischen Konfessionen gleiche Regelungen betreffend parteipolitische Betätigung veranlaßt werden. Das den Geistlichen und Ordensleuten Deutschlands in Ausführung des Artikels 32 zur Pflicht gemachte Verhalten bedeutet keinerlei Einengung der pflichtmäßigen Verkündung und Erläuterung der dogmatischen und sittlichen Lehren und Grundsätze der Kirche.

In der Vatikanstadt, am 20. Juli 1933.

L. S. gez. Eugenio Cardinale Pacelli

L. S. gez. Franz von Papen

Austausch der Ratifikationen

Acta Apostolicae Sedis 25 [1933], 414.

Conventione inter Apostolicam Sedem et Rem Germanorum publicam rata habita, die 10.

Septembris 1933 in Palatio Apostolico Vaticano Ratihabitionis Instrumenta accepta et reddita mutuo fuerunt. Exinde, i.e.a die 10 Septembris 1933, quo die huiusmodi Instrumenta permutata fuerunt, Conventio inter Ssmum Dominum Nostrum Pium PP. XI et Supremum Reipublicae Germanicae Praesidem (Deutsche Reichspräsident) icta una simul cum Protocollo findi, vigere et valere coepit ad normam art. 34 comm. 1 eiusdem Pactionis.

Nach der Ratifizierung des Übereinkommens zwischen dem Apostolischen Stuhl und dem Deutschen Reich wurden am 10. September 1933 im Vatikan die Ratifikationsurkunden ausgewechselt. Seitdem, d. i. vom 10. September 1933 an, dem Tage des Austausches dieser Urkunden, ist die zwischen Sr. Heiligkeit Papst Pius XI. und dem Deutschen Reichspräsidenten abgeschlossene Übereinkunft zugleich mit dem Schlußprotokoll nach Maßgabe des Artikels 34 Abs. 1 dieses Vertrages in Kraft und Geltung.

Bekanntmachung über das Konkordat zwischen dem Deutschen Reich und dem Heiligen Stuhl

Reichsgesetzblatt 1933, II, 679.

Am 20. Juli 1933 ist in der Vatikanstadt zwischen Vertretern des Deutschen Reichs und des Heiligen Stuhls ein Konkordat unterzeichnet worden. Das Konkordat und das dazugehörige Schlußprotokoll werden nachstehend veröffentlicht.

Das Konkordat ist ratifiziert worden. Der Austausch der Ratifikationsurkunden hat am 10. September 1933 in der Vatikanstadt stattgefunden. Das Konkordat und das Schlußprotokoll sind gemäß Artikel 34 des Konkordats am 10. September 1933 in Kraft getreten.

Zur Ausführung des Konkordats ist das im Reichsgesetzblatt von 1933 Teil I Seite 625 veröffentlichte Gesetz vom 12. September 1933 ergangen.

Berlin, den 12. September 1933.

Der Reichsminister des Auswärtigen Freiherr von Neurath
Der Reichsminister des Innern Frick

Gesetz zur Durchführung des Reichskonkordats

Reichsgesetzblatt 1933, I, 625.

Die Reichsregierung hat das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird: Der Reichsminister des Innern wird ermächtigt, die zur Durchführung der Bestimmungen des Reichskonkordats erforderlichen Rechts- und Verwaltungsvorschriften zu erlassen.

Berlin, den 12. September 1933.

Der Reichskanzler
Adolf Hitler
Der Reichsminister des Auswärtigen
Freiherr von Neurath
Der Reichsminister des Innern
Frick

Erlaß über die Zusammenfassung der Zuständigkeiten des Reiches und Preußens in Kirchenangelegenheiten

Reichsgesetzblatt 1935, I, 1029.

Auf den Reichsminister ohne Geschäftsbereich Kerrl gehen die bisher im Reichs- und Preußischen Ministerium des Innern sowie im Reichs- und Preußischen Ministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung bearbeiteten kirchlichen Angelegenheiten über. Wegen der Ausführung dieses Erlasses treffen die beteiligten Reichs- und Preußischen Minister nähere Bestimmungen.

Berlin, den 16. Juli 1935.

Der Führer und Reichskanzler

Adolf Hitler

Der Reichsminister des Innern

Frick

Der Reichsminister für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung

Rust

Der Preußische Ministerpräsident

in Vertretung: Körner

Der Geheimanhang des Reichskonkordats

Abgedruckt in: Schöppe, Lothar, Konkordate seit 1800, Frankfurt/M.-Berlin 1964, S.35

Im Falle einer Umbildung des gegenwärtigen deutschen Wehrsystems im Sinne der Einführung einer allgemeinen Wehrpflicht wird die Heranziehung von Priestern und anderen Mitgliedern des Welt- und Ordensklerus zur Leistung der Militärdienstpflicht im Einvernehmen mit dem Heiligen Stuhl nach Maßgabe etwa folgender Leitgedanken geregelt werden:

- a) Die in kirchlichen Anstalten befindlichen Studierenden der Philosophie und Theologie, welche sich auf das Priestertum vorbereiten, sind vom Militärdienst und den darauf vorbereitenden Übungen befreit, ausgenommen im Fall der allgemeinen Mobilisierung.
- b) Im Fall einer allgemeinen Mobilisierung sind die Geistlichen, die in der Diözesanverwaltung oder in der Militärseelsorge beschäftigt sind, von der Gestellung frei. Als solche gelten die Ordinarien, die Mitglieder der Ordinariate, die Vorsteher der Seminare und kirchlichen Konvikte, die Seminarprofessoren, die Pfarrer, Kuraten, Rektoren, Koadjutoren und die Geistlichen, welche dauernd einer Kirche mit öffentlichem Gottesdienst vorstehen.
- c) Die übrigen Geistlichen treten, falls sie tauglich erklärt werden, in die Wehrmacht des Staates ein, um unter der kirchlichen Jurisdiktion des Armeebischofs sich der Seelsorge bei den Truppen zu widmen, falls sie nicht zum Sanitätsdienst eingezogen werden.
- d) Die übrigen Kleriker in sacris oder Ordensleute, die noch nicht Priester sind, sind dem Sanitätsdienst zuzuteilen. Dasselbe soll im Rahmen des Möglichen mit den unter a) erwähnten Priesteramtskandidaten geschehen, die noch nicht die höheren Weihen erhalten haben.

„Příloha č. 2 Enzyklika S palčivou starostí

Enzyklika "Mit brennender Sorge" ["Cum Cura ardenti"]

Weltrundschreiben Papst Pius XI., Über die Lage der Kirche in Deutschland
Passionssonntag, den 14. März 1937

Ehrwürdige Brüder!

Gruß und Apostolischen Segen!

Mit brennender Sorge und steigendem Befremden beobachten Wir seit geraumer Zeit den Leidensweg der Kirche, die wachsende Bedrängnis der ihr in Gesinnung und Tat treubleibenden Bekenner und Bekennerinnen inmitten des Landes und des Volkes, dem St. Bonifatius einst die Licht- und Frohbotschaft von Christus und dem Reiche Gottes gebracht hat.

Diese Unsere Sorge ist nicht vermindert worden durch das, was die Uns an Unserem Krankenlager besuchenden Vertreter des hochwürdigsten Episkopates wahrheits- und pflichtgemäß berichtet haben. Neben viel Tröstlichem und Erhebendem aus dem Bekennerkampf ihrer Gläubigen haben sie bei aller Liebe zu Volk und Vaterland und bei allem Bestreben nach abgewogenem Urteil auch unendlich viel Herbes und Schlimmes nicht übergehen können. Nachdem Wir ihre Darlegungen vernommen, durften Wir in innigem Dank gegen Gott mit dem Apostel der Liebe sprechen: "Eine größere Freude habe ich nicht, als wenn ich höre: meine Kinder wandeln in der Wahrheit" (3. Jo. 4.). Der unserem verantwortungsvollen apostolischen Amt ziemende Freimut und der Wille, Euch und der gesamten christlichen Welt die Wirklichkeit in ihrer ganzen Schwere vor Augen zu stellen, fordern von Uns aber auch, daß Wir hinzufügen: eine größere Sorge, ein herberes Hirtenleid haben Wir nicht, als wenn Wir hören: viele verlassen den Weg der Wahrheit (vgl. 2. Petr. 2. 2.).

Als Wir, Ehrwürdige Brüder, im Sommer 1933 die Uns von der Reichsregierung in Anknüpfung an einen jahrealten früheren Entwurf angetragenen Konkordatsverhandlungen aufnehmen und zu Euer aller Befriedigung mit einer feierlichen Vereinbarung abschließen ließen, leitete Uns die pflichtgemäße Sorge um die Freiheit der kirchlichen Heilsmission in Deutschland und um das Heil der ihr anvertrauten Seelen – zugleich aber auch der aufrichtige Wunsch, der friedlichen Weiterentwicklung und Wohlfahrt des deutschen Volkes einen ganz wesentlichen Dienst zu leisten.

Trotz mancher Bedenken haben Wir daher Uns damals den Entschluß abgerungen, Unsere Zustimmung nicht zu versagen. Wir wollten unseren treuen Söhnen und Töchtern in Deutschland im Rahmen des Menschenmöglichen die Spannungen und Leiden ersparen, die andernfalls unter den damaligen Verhältnissen mit Gewißheit zu erwarten gewesen wären. Wir wollten allen durch die Tat beweisen, daß Wir, einzig Christus suchend und das was Christi ist, niemanden die Friedenshand der Mutterkirche verweigern, der sie nicht selbst zurückstößt.

Wenn der von Uns in lauterer Absicht in die deutsche Erde gesenkte Friedensbaum nicht die Früchte gezeitigt hat, die Wir im Interesse Eures Volkes ersehnten, dann wird niemand in der weiten Welt, der Augen hat, zu sehen, und Ohren, zu hören, heute noch sagen können, die, Schuld liege auf Seiten der Kirche und ihres Oberhauptes. Der Anschauungsunterricht der vergangenen Jahre klärt die Verantwortlichkeiten. Er enthüllt Machenschaften, die von Anfang an kein anderes Ziel kannten als den Vernichtungskampf. In die Furchen, in die Wir den Samen aufrichtigen Friedens zu säen bemüht waren, streuten andere – wie der Feind (inimicus homo) in der Heiligen Schrift (Mt. 13, 25) – die Unkrautkeime des Mißtrauens, des Unfriedens, des Hasses, der Verunglimpfung, der heimlichen und offenen, aus tausend Quellen gespeisten und mit

allen Mitteln arbeitenden grundsätzlichen Feindschaft gegen Christus und Seine Kirche. Ihnen und nur ihnen, sowie ihren stillen und lauten Schildhaltern fällt die Verantwortung dafür zu, daß statt des Regenbogens des Friedens am Horizont Deutschlands die Wetterwolke zersetzender Religionskämpfe sichtbar ist.

Wir sind, Ehrwürdige Brüder, nicht müde geworden, den verantwortlichen Lenkern der Geschicke Eures Landes die Folgen darzustellen, die aus dem Gewährenlassen oder gar aus der Begünstigung solcher Strömungen sich zwangsweise ergeben mußten. Wir haben alles getan, um die Heiligkeit des feierlich gegebenen Wortes, die Unverbrüchlichkeit der freiwillig eingegangenen Verpflichtungen zu verteidigen gegen Theorien und Praktiken, die – falls amtlich gebilligt – alles Vertrauen töten und jedes auch in Zukunft gegebene Wort innerlich entwerten mußten. Wenn einmal die Zeit gekommen sein wird, diese Unsere Bemühungen vor den Augen der Welt offen zu legen, werden alle Gutgesinnten wissen, wo sie die Friedenswahrer und Friedensstörer zu suchen haben.

Jeder, dessen Geist sich noch einen Rest von Wahrheitsempfinden, dessen Herz sich noch einen Schatten von Gerechtigkeitsgefühl bewahrt hat, wird dann zugeben müssen, daß in diesen schweren und ereignisvollen Jahren der Konkordatszeit jedes Unserer Worte und jede Unserer Handlungen unter dem Gesetz der Vereinbarungstreue standen. Er wird aber auch mit Befremden und innerster Ablehnung feststellen müssen, wie von der anderen Seite die Vertragsumdeutung, die Vertragsaushöhlung, schließlich die mehr oder minder öffentliche Vertragsverletzung zum ungeschriebenen Gesetz des Handelns gemacht wurden.

Die von Uns trotz allem bezeugte Mäßigung war nicht eingegeben von Erwägungen irdischer Nützlichkeit oder gar unziemlicher Schwäche, sondern lediglich von dem Willen, mit dem Unkraut nicht etwa wertvolles Wachstum auszureißen; von der Absicht, nicht eher öffentlich zu urteilen, als bis die Geister für die Unentrinnbarkeit dieses Urteils reif geworden wären; von der Entschlossenheit, die Vertragstreue anderer nicht eher endgültig zu verneinen, als bis die eiserne Sprache der Wirklichkeit die Hüllen gesprengt hätte, in die eine planmäßige Tarnung den Angriff gegen die Kirche zu hüllen verstanden hatte und versteht. Auch heute noch, wo der offene Kampf gegen die konkordatgeschützte Bekenntnisschule und wo die vernichtete Abstimmungsfreiheit der katholischen Erziehungsberechtigten auf einem besonders wesentlichen Lebensgebiet der Kirche den erschütternden Ernst der Lage und die beispiellose Gewissensnot gläubiger Christen kennzeichnen, rät Uns die Vatersorge um das Heil der Seelen, die etwa noch vorhandenen, wenn auch geringen Aussichten auf Rückkehr zur Vertragstreue, und zu verantwortbarer Verständigung nicht unberücksichtigt zu lassen. Den Bitten des hochwürdigsten Episkopates folgend werden Wir auch weiterhin nicht müde werden, bei den Lenkern Eures Volkes Sachwalter des verletzten Rechtes zu sein und Uns – unbekümmert um den Erfolg oder Mißerfolg des Tages – lediglich Unserem Gewissen und Unserer Hirtenmission gehorchend einer Geisteshaltung zu widersetzen, die verbrieftes Recht durch offene oder verhüllte Gewalt zu erdrosseln sucht.

Der Zweck des gegenwärtigen Schreibens aber, Ehrwürdige Brüder, ist ein anderer. Wie Ihr Uns an Unserem Krankenlager liebevoll Besuch abgestattet habt, so wenden Wir Uns an Euch und durch Euch an die katholischen Gläubigen Deutschlands, die – wie alle leidenden und bedrängten Kinder – dem Herzen des gemeinsamen Vaters besonders nahe stehen. In dieser Stunde, wo ihr Glaube im Feuer der Trübsal und der versteckten und offenen Verfolgung als echtes Gold erprobt wird, wo sie von tausend Formen organisierter religiöser Unfreiheit umgeben sind, wo der Mangel an wahrheitsgetreuer Unterrichtung und normaler Verteidigungsmöglichkeit schwer auf ihnen lastet, haben sie ein doppeltes Recht auf ein Wort der Wahrheit und der seelischen Stärkung von dem, an dessen ersten Vorgänger das inhaltsschwere Heilandswort gerichtet war: "Ich habe für dich gebetet, daß dein Glaube nicht wanke, und du hinwiederum stärke deine Brüder (Lc. 22,32).

Reiner Gottesglaube

Habt acht, Ehrwürdige Brüder, daß vor allem der Gottesglaube, die erste und unersetzbare Grundlage jeder Religion, in deutschen Landen rein und unverfälscht erhalten bleibe! Gottgläubig ist nicht, wer das Wort rednerisch gebraucht, sondern nur, wer mit diesem hehren Wort den wahren und würdigen Gottesbegriff verbindet.

Wer in pantheistischer Verschwommenheit Gott mit dem Weltall gleich setzt, Gott in der Welt verweltlicht und die Welt in Gott vergöttlicht, gehört nicht zu den Gottgläubigen. Wer nach angeblich altgermanisch-vorchristlicher Vorstellung das düstere unpersönliche Schicksal an die Stelle des persönlichen Gottes rückt, leugnet Gottes Weisheit und Vorsehung, die "kraftvoll und gütig von einem Ende der Welt zum anderen waltet" (Weish. 8 ,1.) und alles zum guten Ende leitet. Ein solcher kann nicht beanspruchen, zu den Gottgläubigen gerechnet zu werden.

Wer die Rasse oder das Volk oder den Staat oder die Staatsform, die Träger der Staatsgewalt oder andere Grundwerte menschlicher Gemeinschaftsgestaltung – die innerhalb der irdischen Ordnung einen wesentlichen und ehregebietenden Platz behaupten – aus dieser ihrer irdischen Wertskala herauslöst, sie zur höchsten Norm aller, auch der religiösen Werte macht und sie mit Götzenkult verherrlicht, der verkehrt und fälscht die gottgeschaffene und gottbefohlene Ordnung der Dinge. Ein solcher ist weit vom wahren Gottesglauben und einer solchem Glauben entsprechenden Lebensauffassung entfernt.

Habet acht, Ehrwürdige Brüder, auf den in Rede und Schrift zunehmenden Mißbrauch, den dreimal heiligen Gottesnamen anzuwenden als sinnleere Etikette für irgendein mehr oder minder willkürliches Gebilde menschlichen Suchens und Sehns. Wirkt unter Euren Gläubigen dahin, daß sie solcher Verirrung mit der wachsamsten Ablehnung begegnen, die sie verdient. Unser Gott ist der persönliche, übermenschliche, allmächtige, und endlich vollkommene Gott, einer in der Dreiheit der Personen, dreipersönlich in der Einheit des göttlichen Wesens, der Schöpfer alles Geschaffenen, der Herr und König und letzte Vollender der Weltgeschichte, Der keine Götter neben Sich duldet noch dulden kann.

Dieser Gott hat in souveräner Fassung Seine Gebote gegeben. Sie gelten unabhängig von Zeit und Raum, von Land und Rasse. So wie Gottes Sonne über allem leuchtet, was Menschenantlitz trägt, so kennt auch Sein Gesetz keine Vorrechte und Ausnahmen. Regierende und Regierte, Gekrönte und Ungekrönte, Hohe und Niedrige, Reiche und Arme, stehen gleichermaßen unter Seinem Wort. Aus der Totalität Seiner Schöpferrechte fließt seinsgemäß die Totalität Seines Gehorsamsanspruchs an die Einzelnen und an alle Arten von Gemeinschaften. Dieser Gehorsamsanspruch erfaßt alle Lebensbereiche, in denen sittliche Fragen die Auseinandersetzung mit dem Gottesgesetz fordern und damit die Einordnung wandelbarer Menschensatzung in das Gefüge der unwandelbaren Gottessatzung.

Nur oberflächliche Geister können der Irrlehre verfallen, von einem nationalen Gott, von einer nationalen Religion zu sprechen; können den Wahnversuch unternehmen, Gott, den Schöpfer aller Welt, den König und Gesetzgeber aller Völker, vor Dessen Größe die Nationen klein sind wie Tropfen am Wassereimer (Is. 40, 15.), in die Grenze eines einzelnen Volkes, in die blutmäßige Enge einer einzelnen Rasse einkerkern zu wollen. Die Bischöfe der Kirche Christi, aufgestellt "für das, was sich auf Gott bezieht" (Hebr. 5, 1.), müssen darüber wachen, daß solche verderblichen Irrtümer, denen noch verderblichere Praktiken auf dem Fuße zu folgen pflegen, innerhalb der Gläubigen nicht Boden fassen. Ihre heilige Amtspflicht ist es, soviel an ihnen liegt, alles zu tun, damit die Gebote Gottes als verpflichtende Grundlage des sittlich geordneten privaten und öffentlichen Lebens

beachtet und befolgt werden; daß die Majestätsrechte Gottes, der Name und das Wort Gottes nicht verunehrt werden (Tit. 2,5.); daß die Gotteslästerungen – in Wort und Schrift und Bild, zeitweise zahlreich wie der Sand am Meere – zum Schweigen gebracht werden; daß dem trotzendem Prometheusgeist der Gottesverneiner, Gottesverächter und Gotteshasser gegenüber der Sühnegeist der Gläubigen nie erlahme, der wie Rauchwerk Stunde um Stunde zum Allerhöchsten emporsteigt und Seine strafende Hand aufhält.

Wir danken Euch, Ehrwürdige Brüder, Euren Priestern und all den Gläubigen, die in der Verteidigung der Majestätsrechte Gottes gegen ein angriffslüsterndes, von einflußreicher Seite leider vielfach begünstigtes Neuheidentum, ihre Christenpflicht erfüllt haben und erfüllen. Dieser Dank ist doppelt innig und mit anerkennender Bewunderung für diejenigen verknüpft, die in Ausübung ihrer Pflicht gewürdigt wurden, um Gottes willen irdische Opfer und irdisches Leid auf sich nehmen zu dürfen.

Reiner Christusglaube

Kein Gottesglaube wird sich auf die Dauer rein und unverfälscht erhalten, wenn er nicht gestützt wird vom Glauben an Christus. "Niemand kennt den Sohn als der Vater, und niemand kennt den Vater als der Sohn, und wem es der Sohn offenbaren will" (Mt. 11,27.). "Das ist das ewige Leben, daß sie Dich erkennen, den allein wahren Gott, und den Du gesandt hast, Jesus Christus" (Jo. 17; 3.). Es darf also niemand sagen: ich bin gottgläubig, das ist mir Religion genug. Des Heilands Wort hat für Ausflüchte dieser Art keinen Platz. "Wer den Sohn leugnet, hat auch nicht den Vater; wer den Sohn bekennt, hat auch den Vater (1. Jo. 2,23.).

In Jesus Christus, dem menschengewordenen Gottessohn, ist die Fülle der göttlichen Offenbarung erschienen. "Auf vielerlei Art und in verschiedenen Formen hat Gott einst zu den Vätern durch die Propheten gesprochen. In der Fülle der Zeiten hat Er zu uns durch den Sohn geredet" (Hebr. 1,1f.). Die heiligen Bücher des Alten Bundes sind ganz Gottes Wort, ein organischer Teil Seiner Offenbarung. Der stufenweisen Entfaltung der Offenbarung entsprechend liegt auf ihnen noch der Dämmer der Vorbereitungszeit auf den vollen Sonntag der Erlösung. Wie es bei Geschichts- und Gesetzbüchern nicht anders sein kann, sind sie in manchen Einzelheiten ein Spiegelbild menschlicher Unvollkommenheit, Schwäche und Sünde. Neben unendlich vielem Hohen und Edlen erzählen sie auch von der Veräußerlichung und Verweltlichung, die in dem die Offenbarung und die Verheißungen Gottes tragenden alttestamentlichen Bundesvolk immer wieder hervorbrachen. Für jedes nicht durch Vorurteil und Leidenschaft geblendete Auge leuchtet jedoch aus dem menschlichen Versagen, von dem die Biblische Geschichte berichtet, um so strahlender das Gotteslicht der über alle Fehde und Sünde letztlich triumphierenden Heilsführung hervor. Gerade auf solchem oft düsteren Hintergrund wächst die Heilspädagogik des Ewigen in Perspektiven hinein, die wegweisend, warnend, erschütternd, erhebend und beglückend zugleich sind. Nur Blindheit und Hochmut können ihre Augen vor den heilserzieherischen Schätzen verschließen, die das Alte Testament birgt. Wer die Biblische Geschichte und die Lehrweisheit des Alten Bundes aus Kirche und Schule verbannt sehen will, lästert das Wort Gottes, lästert den Heilsplan des Allmächtigen, macht enges und beschränktes Menschendenken zum Richter über göttliche Geschichtsplanung. Er verneint den Glauben an den wirklichen, im Fleische erschienenen Christus, Der die menschliche Natur aus dem Volke annahm, das Ihn ans Kreuz schlagen sollte. Er steht verständnislos vor dem Welt drama des Gottessohnes, Welcher der Meintat Seiner Kreuziger die hohepriesterliche Gottestat des Erlösertodes entgegengesetzte und damit den Alten Bund in dem Neuen Bunde seine Erfüllung, sein Ende und seine Überhöhung finden ließ.

Der im Evangelium Jesu Christi erreichte Höhepunkt der Offenbarung ist endgültig, ist verpflichtend für immer. Diese Offenbarung kennt keine Nachträge durch Menschenhand, kennt erst recht keinen Ersatz und keine Ablösung durch die willkürlichen "Offenbarungen", die gewisse Wortführer der Gegenwart aus dem sogenannten Mythos von Blut und Rasse herleiten wollen. Seitdem Christus der Gesalbte das Werk der Erlösung vollbracht, die Herrschaft der Sünde gebrochen und uns die Gnade verdient hat, Kinder Gottes zu werden – seitdem ist kein anderer Name unter dem Himmel den Menschen gegeben, durch den sie selig werden können, als der Name Jesu (Apg. 4, 12.). Kein Mensch – möge auch alles Wissen, alles Können, alle äußerliche Macht der Erde in ihm verkörpert sein – kann einen anderen Grund legen als den, der in Christus bereits gelegt ist (1. Cor. 3, 11.). Wer in sakrilegischer Verkennung der zwischen Gott und Geschöpf, zwischen dem Gottmenschen und den Menschenkindern klaffenden Wesensunterschiede irgend einen Sterblichen und wäre er der Größte aller Zeiten, neben Christus zu stellen wagt, oder gar über Ihn und gegen Ihn, der muß sich sagen lassen, daß er ein Wahnprophet ist, auf den das Schriftwort erschütternde Anwendung findet: "Der im Himmel wohnt, lachet ihrer" (Ps. 2, 4.).

Reiner Kirchenglaube

Der Christusglaube wird sich nicht rein und unverfälscht erhalten, wenn er nicht gestützt und umhegt wird vom Glauben an die Kirche, "die Säule und Grundfeste der Wahrheit" (1. Tim. 3, 15.). Christus Selbst, Gott hochgelobt in Ewigkeit, hat diese Säule des Glaubens aufgerichtet. Sein Gebot, die Kirche zu hören (Mt. 18, 17.) ,aus den Worte und Geboten der Kirche Seine eigenen Worte und Gebote herauszuhören (Lc. 10, 16.), gilt für die Menschen aller Zeiten und Zonen. Die von dem Erlöser gestiftete Kirche ist eine – für alle Völker und Nationen. Unter ihrem Kuppelbau, der wie Gottes Firmament die ganze Erde überwölbt, ist Platz und Heimat für alle Völker und Sprachen, ist Raum für die Entfaltung aller von Gott dem Schöpfer und Erlöser in die Einzelnen und in die Volksgemeinschaften hinein gelegten besonderen Eigenschaften, Vorzüge, Aufgaben und Berufungen. Das Mutterherz der Kirche ist weit und groß genug, um in der gottgemäßen Entfaltung solcher Eigenarten und Eigengaben mehr den Reichtum der Mannigfaltigkeit zu sehen als die Gefahr von Absonderungen. Sie freut sich des geistigen Hochstandes des Einzelnen und der Völker. Sie sieht in ihren echten Leistungen mit Mutterfreude und Mutterstolz Erziehungsfrüchte und Fortschritte, die sie segnet und fördert, wo immer sie es im Gewissen kann. Aber sie weiß auch, daß dieser Freiheit Grenzen gezogen sind durch die Majestät des Gottesgebotes, das diese Kirche in allem Wesenhaften als untrennbare Einheit gewollt und gegründet hat. Wer an diese Einheit und Untrennbarkeit rührt, nimmt der Braut Christi eines der Diademe, mit denen Gott Selbst sie gekrönt hat. Er unterwirft ihren auf ewigen Fundamenten ruhenden Gottesbau der Überprüfung und Umgestaltung durch Baumeister, denen der Vater im Himmel keine Bauvollmacht erteilt hat. Die göttliche Sendung der Kirche, die unter Menschen wirkt und durch Menschen wirken muß, mag schmerzlich verdunkelt werden durch das Menschlich-Allzumenschliche, das zu Zeiten immer und immer wieder als Unkraut unter dem Weizen des Gottesreiches durchwuchert. Wer das Heilandswort über die Ärgernisse und die Ärgernisgeber kennt, weiß, wie die Kirche und wie jeder Einzelne über das zu urteilen hat, was Sünde war und Sünde ist. Wer über diesen verurteilenswerten Abweichungen zwischen Glauben und Leben, zwischen Wort und Tat, zwischen äußerer Haltung und innerer Gesinnung bei Einzelnen – und wären es ihrer auch viele – die Unsumme von echtem Tugendstreben, von Opfersinn, von Bruderliebe, von heldenhaftem Heiligkeitsdrang vergißt oder gar wissentlich verschweigt, der enthüllt eine bedauernswerte Blindheit und Ungerechtigkeit.

Wenn dann vollends erkennbar wird, daß er den harten Maßstab, den er an die gehaßte Kirche anlegt, in demselben Augenblick vergißt, wo es sich um Gemeinschaften

anderer Art handelt, die ihm aus Gefühl oder Interesse nahestehen, dann offenbart er sich in seinem angeblich verletzten Reinlichkeitsgefühl als verwandt mit denen, die nach des Heilands schneidendem Wort über den Splitter im Auge des Bruders den Balken im eigenen Auge übersehen. So wenig rein aber auch die Absicht derer ist, die aus der Beschäftigung mit dem Menschlichen in der Kirche einen Beruf, vielfach sogar ein niedriges Geschäft machen, und obgleich die in Gott ruhende Gewalt des kirchlichen Amtsträgers nicht abhängig ist von seiner menschlichen und sittlichen Höhe, so ist doch keine Zeitepoche, kein Einzelner, keine Gemeinschaft frei von der Pflicht ehrlicher Gewissensforschung, unerbittlicher Läuterung, durchgreifender Erneuerung in Gesinnung und Tat. In Unserer Enzyklika über das Priestertum, in Unserem Sendschreiben über die Katholische Aktion haben wir mit beschwörender Eindringlichkeit auf die heilige Pflicht aller Angehörigen der Kirche und allen voran der Angehörigen des Priester- und Ordensstandes und des Laienapostolates hingewiesen, Glaube und Lebensführung in die von Gottes Gesetz geforderte, von der Kirche mit nimmermüdem Nachdruck verlangte Übereinstimmung zu bringen. Und auch heute wiederholen Wir mit tiefem Ernst: es genügt nicht, zur Kirche Gottes zu zählen. Man muß auch lebendiges Glied dieser Kirche sein – im Geiste und in der Wahrheit. Und das sind nur die, die in der Gnade des Herrn stehen und unausgesetzt in Seiner Gegenwart wandeln – in Unschuld oder in aufrichtiger und tätiger Buße. Wenn der Völkerapostel, das "Gefäß der Auserwählung" seinen Leib unter der Zuchtrute der Abtötung hielt, um nicht, nachdem er anderen gepredigt, selbst verworfen zu werden (1. Cor. 9, 27.), kann es dann für die übrigen, in deren Händen die Wahrung und Mehrung des Reiches Gottes gelegt ist, einen anderen Weg geben als den der innigsten Verbindung von Apostolat und Selbstheiligung? Nur so wird der Menschheit von heute und in erster Linie den Widersachern der Kirche gezeigt, daß das Salz der Erde, daß der Sauerteig des Christentums nicht schal geworden, sondern fähig und bereit ist, die in Zweifel und Irrtum, in Gleichgültigkeit und geistiger Ratlosigkeit, in Glaubensmüdigkeit und Gottesferne befangenen Menschen der Gegenwart die seelische Erneuerung und Verjüngung zu bringen, deren sie – ob eingestanden oder geleugnet – dringender bedürfen als je zuvor. Eine sich in allen ihren Gliedern auf sich selbst besinnende, jede Veräußerlichung und Verweltlichung abstreifende, mit den Geboten Gottes und der Kirche ernst machende, in Gottesliebe und tätiger Nächstenliebe sich bewährende Christenheit wird der im tiefsten Grunde kranken, nach Halt und Wegweisung suchenden Welt Vorbild und Führerin sein können und müssen, wenn nicht unsagbares Unglück, wenn nicht ein alle Vorstellung hinter sich lassender Niedergang hereinbrechen soll.

Jede wahre und dauernde Reform ging letzten Endes vom Heiligtum aus; von Menschen, die von der Liebe zu Gott und dem Nächsten entflammt und getrieben waren. Aus ihrer großmütigen Gemeinschaft heraus, auf jeden Ruf Gottes zu hören und ihn zunächst in sich selbst zu verwirklichen, sind sie in Demut und mit der Selbstsicherheit von Berufenen zu Leuchten und Erneuerern ihrer Zeit herangewachsen. Wo der Reformeifer nicht aus dem reinen Schoß persönlicher Lauterkeit geboren wurde, sondern Ausdruck und Ausbruch leidenschaftlicher Anwandlungen war, hat er verwirrt, statt zu klären, niedergerissen, statt aufzubauen, ist er nicht selten der Ausgangspunkt für Irrwege gewesen, die verhängnisvoller waren als die Schäden, die man zu bessern beabsichtigte oder vorgab. Gewiß – Gottes Geist weht, wo Er will (Jo. 3, 8.). Er kann Sich aus Steinen Wegbereiter Seiner Absicht erwecken (Mt. 3, 9; Lc. 3, 8.). Er wählt die Werkzeuge Seines Willens nach eigenen Plänen und nicht nach denen der Menschen. Er, Der die Kirche gegründet und sie im Pfingststurm ins Dasein gerufen hat, Er sprengt nicht das Grundgefüge der von Ihm Selbst gewollten Heilstiftung. Wer vom Geiste Gottes getrieben ist, hat von selbst die gebührende innere und äußere Haltung gegenüber der Kirche, der Edel Frucht am Baume des Kreuzes, dem Pfingstgeschenk des Gottesgeistes an die führungsbedürftige Welt.

In Euren Gegenden, Ehrwürdige Brüder, werden in immer stärkerem Chor Stimmen laut, die zum Austritt aus der Kirche aufrufen. Unter den Wortführern sind vielfach solche, die durch ihre amtliche Stellung den Eindruck zu erwecken suchen, als ob dieser Kirchenaustritt und die damit verbundene Treulosigkeit gegen Christus den König eine besonders überzeugende und verdienstvolle Form des Treubekenntnisses zu dem gegenwärtigen Staate darstelle. Mit verhüllten und sichtbaren Zwangsmaßnahmen, Einschüchterungen, Inaussichtstellung wirtschaftlicher, beruflicher, bürgerlicher und sonstiger Nachteile wird die Glaubenstreue der Katholiken und insbesondere gewisser Klassen katholischer Beamten unter einen Druck gesetzt, der ebenso rechtswidrig wie menschlich unwürdig ist. Unser ganzes väterliches Mitgefühl und tiefstes Mitleid begleitet diejenigen, die ihre Treue zu Christus und Kirche um so hohen Preis bezahlen müssen. Aber – hier ist der Punkt erreicht, wo es um Letztes und Höchstes, um Rettung oder Untergang geht, und wo infolgedessen dem Gläubigen der Weg heldenmütigen Starkmutes der einzige Weg des Heiles ist. Wenn der Versucher oder Unterdrücker an ihn herantritt mit dem Judasansinnen des Kirchenaustrittes, dann kann er ihm nur – auch um den Preis schwerer irdischer Opfer – das Heilandswort entgegenhalten: "Weiche von mir, Satan, denn es steht geschrieben: den Herrn deinen Gott sollst du anbeten und Ihm allein dienen!" (Mt. 4, 10; Lc. 4, 8.). Zu der Kirche aber wird er sprechen: Du meine Mutter von den Tagen meiner Kindheit an, mein Trost im Leben, meine Fürbitterin im Sterben – mir soll die Zunge am Gaumen kleben, wenn ich – irdischen Lockungen oder Drohungen folgend – an meinem Taufgelübde zum Verräter würde. Solchen aber, die verneinen, sie könnten mit äußerlichem Kirchenaustritt das innere Treuverhältnis zur Kirche verbinden, möge des Heilands Wort ernste Warnung sein: "Wer Mich vor den Menschen verleugnet, den werde Ich auch vor Meinem Vater verleugnen, Der im Himmel ist" (Lc. 12, 9.).

Reiner Glaube an den Primat

Der Kirchenglaube wird nicht rein und unverfälscht erhalten, wenn er nicht gestützt wird vom Glauben an den Primat des Bischofs von Rom. In dem gleichen Augenblick, wo Petrus allen Aposteln und Jüngern voran, den Glauben an Christus, den Sohn des lebendigen Gottes bekannte, war die seinen Glauben und sein Bekenntnis belohnende Antwort Christi das Wort von dem Bau Seiner Kirche, der einen Kirche, und zwar auf Petrus dem Felsen (Mt. 16, 18.). Christus, die Kirche und der Primat stehen also miteinander in einem geheiligten Zusammenhang. Echte und legale Autorität ist überall ein Band der Einheit, eine Quelle der Kraft, eine Gewähr gegen Zerfall und Zersplitterung, eine Bürgschaft der Zukunft; im höchsten und hehrsten Sinne da, wo, wie einzig bei der Kirche, solcher Autorität die Gnadenführung des Heiligen Geistes, Sein unüberwindlicher Beistand verheißen ist. Wenn Leute, die nicht einmal im Glauben an Christus einig sind, auch das Wunsch- und Lockbild einer deutschen Nationalkirche vorhalten, so wisset: sie ist nichts als eine Verneinung der einen Kirche Christi, ein offenkundiger Abfall von dem an die ganze Welt gerichteten Missionsbefehl, dem nur eine Weltkirche genügen und nachleben kann. Der geschichtliche Weg anderer Nationalkirchen, ihre geistige Erstarrung, ihre Umklammerung oder Knechtung durch irdische Gewalten zeigen die hoffnungslose Unfruchtbarkeit, der jeder vom lebendigen Weinstock der Kirche sich abtrennende Rebzweig mit unentrinnbarer Sicherheit anheimfällt. Wer solchen Fehlentwicklungen daher gleich von den ersten Anfängen an sein wachsameres und unerbittliches Nein entgegengesetzt, dient nicht nur der Reinheit seines Christenglaubens, sondern auch der Gesundheit und Lebenskraft seines Volkes.

Keine Umdeutung heiliger Worte und Begriffe

Ein besonders wachsames Auge, Ehrwürdige Brüder, werdet Ihr haben müssen, wenn religiöse Grundbegriffe ihres Wesensinhaltes beraubt und in einem profanen Sinne umgedeutet werden.

Offenbarung im christlichen Sinne ist das Wort Gottes an die Menschen. Dieses gleiche Wort zu gebrauchen für die "Einflüsterungen" von Blut und Rasse, für die Ausstrahlungen der Geschichte eines Volkes ist in jedem Falle verwirrend. Solch falsche Münze verdient nicht, in den Sprachschatz eines gläubigen Christen überzugehen. Glauben ist das sichere Fürwahrhalten dessen, was Gott geoffenbart hat und durch die Kirche zu glauben vorstellt: "die feste Überzeugung vom Unsichtbaren" (Hebr. 11, 1.). Das freudige und stolze Vertrauen auf die Zukunft seines Volkes, das jedem teuer ist, bedeutet etwas ganz anderes als der Glaube im religiösen Sinne. Das eine gegen das andere auszuspielen, das eine durch das andere ersetzen wollen und daraufhin verlangen, von dem überzeugten Christen als "gläubig" anerkannt zu werden, ist ein leeres Spiel mit Worten oder bewußte Grenzverwischung oder Schlimmeres.

Unsterblichkeit im christlichen Sinne ist das Fortleben des Menschen nach seinem irdischen Tode als persönliches Einzelwesen – zum ewigen Lohn oder zur ewigen Strafe. Wer mit dem Worte Unsterblichkeit nichts anderes bezeichnen will als das kollektive Mitfortleben im Weiterbestand seines Volkes für eine unbestimmt lange Zukunft im Diesseits, der verkehrt und verfälscht eine der Grundwahrheiten des christlichen Glaubens, rührt an die Fundamente jeder religiösen, eine sittliche Weltordnung fordernden Weltanschauung. Wenn er nicht Christ sein will, sollte er wenigstens darauf verzichten, den Wortschatz seines Unglaubens aus christlichem Begriffsgut zu bereichern. Erbsünde ist die erbliche, wenn auch nicht persönliche Schuld der Nachkommen Adams, die in ihm gesündigt haben (Röm. 5, 12.), Verlust der Gnade und damit des ewigen Lebens, mit dem Hang zum Bösen, den jeder durch Gnade, Buße, Kampf, sittliches Streben zurückdrängen und überwinden muß. Das Leiden und Sterben des Gottessohnes hat die Welt vom Erbfluch der Sünde und des Todes erlöst. Der Glaube an diese Wahrheiten, denen heute in Eurem Vaterlande der billige Spott der Christusgegner gilt, gehört zum unveräußerlichen Bestand der christlichen Religion.

Das Kreuz Christi, mag auch schon sein bloßer Name vielen eine Torheit und ein Ärgernis geworden sein (1. Cor. 1, 23.), es bleibt den Christen das geheiligte Zeichen der Erlösung, die Standarte sittlicher Größe und Kraft. In seinem Schatten leben wir. In seinem Kusse sterben wir. Auf unserem Grabe soll es stehen als Künder unseres Glaubens, als Zeuge unserer dem ewigen Licht zugewandten Hoffnung. Demut im Geiste des Evangeliums und Gebet um Gottes Gnadenhilfe sind mit Selbstachtung, Selbstvertrauen und heldischem Sinn wohl vereinbar. Die Kirche Christi, die zu allen Zeiten bis in die jüngste Gegenwart hinein mehr Bekenner und freiwillige Blutzeugen zählt, als irgendwelche andere Gesinnungsgemeinschaft, hat nicht nötig, von solcher Seite Belehrungen über Heldengesinnung und Heldenleistung entgegenzunehmen. In seinem seichten Gerede über christliche Demut als Selbstentwürdigung und unheldische Haltung spottet der widerliche Hochmut dieser Neuerer seiner selbst.

Gnade im uneigentlichen Sinne mag alles genannt werden, was dem Geschöpf vom Schöpfer zukommt. Gnade im eigentlichen und christlichen Sinne des Wortes umfaßt jedoch die übernatürlichen Erweise göttlicher Liebe, die Huld und das Wirken Gottes, durch das Er den Menschen zu jener innersten Lebensgemeinschaft mit Sich erhebt, die das Neue Testament Gotteskindschaft nennt. "Seht, wie große Liebe uns der Vater erwiesen hat: wir heißen Kinder Gottes, und wir sind es auch (1. Jo. 3, 1.). Die Ablehnung dieser übernatürlichen Gnadenerhebung aus angeblich deutscher Wesensart heraus ist Irrtum, eine offene Kampfansage an eine Kernwahrheit des Christentums. Die Gleichsetzung der übernatürlichen Gnade mit den Gaben der Natur ist Eingriff in den durch die Religion geschaffenen und geweihten Wortschatz. Die Hirten und Hüter des Volkes Gottes werden

gut daran tun, diesem Raub am Heiligtum und dieser Arbeit an der Verwirrung der Geister mit Wachsamkeit entgegenzutreten.

Sittenlehre und sittliche Ordnung

Auf dem wahren und rein bewahrten Gottesglauben ruht die Sittlichkeit der Menschheit. Alle Versuche, die Sittenlehre und sittliche Ordnung vom Felsenboden des Glaubens loszulösen und auf dem wehenden Flugsand menschlicher Normen aufzubauen, führen früher oder später Einzelne und Gemeinschaften in moralischen Niedergang. Der Tor, der in seinem Herzen spricht, es gibt keinen Gott, wird Wege der sittlichen Verdorbenheit wandeln (Ps. 13, 1.). Die Zahl solcher Toren, die heute sich unterfangen, Sittlichkeit und Religion zu trennen, ist Legion geworden. Sie sehen nicht oder wollen nicht sehen, daß mit der Verbannung des bekenntnismäßigen, d. h. klar und bestimmt gefaßten Christentums aus Unterricht und Erziehung, aus der Mitgestaltung des gesellschaftlichen und öffentlichen Lebens Wege der geistigen Verarmung und des Niederganges beschritten werden. Keine Zwangsgewalt des Staates, keine rein irdischen, wenn auch in sich hohen und edlen Ideale, werden auf die Dauer imstande sein, die aus dem Gottes- und dem Christusglauben kommenden letzten und entscheidenden Antriebe zu ersetzen. Nimmt man dem zu höchsten Opfern, zur Hingabe des kleinen Ich an das Gemeinwohl Aufgerufenen den sittlichen Rückhalt aus dem Ewigen und Göttlichen, aus dem aufrichtigen und tröstenden Glauben an den Vergelter alles Guten und Ahnder alles Bösen – dann wird für Ungezählte das Endergebnis nicht sein die Bejahung der Pflicht, sondern die Flucht vor ihr. Die gewissenhafte Beobachtung der 10 Gebote Gottes und der Kirchengebote, welche letztere nichts anderes sind als Ausführungsbestimmungen zu den Normen des Evangeliums, ist für jeden Einzelmenschen eine unvergleichliche Schule planvoller Selbstzucht, sittlicher Ertüchtigung und Charakterformung. Eine Schule, die viel verlangt, aber nicht zuviel. Der gütige Gott, Der als Gesetzgeber spricht: "Du sollst!", gibt in Seiner Gnade auch das Können und Vollbringen. Sittlichkeitsbildende Kräfte von so starker Tiefenwirkung ungenützt lassen oder ihnen den Weg in die Bezirke der Volkserziehung zu versperren, ist unverantwortliche Mitwirkung an der religiösen Unterernährung der Volksgemeinschaft. Die Auslieferung der Sittenlehre an eine subjektive, mit den Zeitströmungen wechselnde Menschenmeinung, statt ihrer Verankerung im heiligen Willen des ewigen Gottes, in Seinen Geboten, öffnet zersetzenden Kräften Tür und Tor. Die hiermit eingeleitete Preisgabe der ewigen Richtlinien einer objektiven Sittenlehre zur Schulung der Gewissen, zur Veredelung aller Lebensbereiche und Lebensordnungen ist eine Sünde an der Zukunft des Volkes, deren bittere Früchte die kommenden Geschlechter werden kosten müssen.

Anerkennung des Naturrechts

Im verhängnisvollen Zug der Zeit liegt es, wie die Sittenlehre, so auch die Grundlagen des Rechtslebens und der Rechtspflege vom wahren Gottesglauben und von den geoffenbarten Gottesgeboten mehr und mehr loszulösen. Wir denken hier besonders an das sogenannte Naturrecht, das vom Finger des Schöpfers selbst in die Tafeln des Menschenherzens geschrieben wurde (Röm. 2, 14.) und von der gesunden, durch Sünde und Leidenschaft nicht verblendeten Vernunft von diesen Tafeln abgelesen werden kann. An den Geboten dieses Naturrechts kann jedes positive Recht, von welchem Gesetzgeber es auch kommen mag, auf seinen sittlichen Gehalt, damit auf seine sittliche Befehlsmacht und Gewissensverpflichtung nachgeprüft werden. Menschliche Gesetze, die mit dem Naturrecht in unlösbarem Widerspruch stehen, kranken an einem Geburtsfehler, den kein Zwangsmittel, keine äußere Machtentfaltung sanieren kann. Mit diesem Maßstab muß auch der Grundsatz: "Recht ist, was dem Volke nützt" gemessen werden, wenn man unterstellt,

daß sittlich Unerlaubtes nie dem wahren Wohle des Volkes zu dienen vermag. Indes hat schon das alte Heidentum erkannt, daß der Satz, um völlig richtig zu sein, eigentlich umgekehrt werden und lauten muß: "Nie ist etwas nützlich, wenn es nicht gleichzeitig sittlich gut ist. Und nicht weil nützlich, ist es sittlich gut, sondern weil sittlich gut, ist es auch nützlich" (Cicero de officiis 3, 30.). Von dieser Sittenregel losgelöst würde jener Grundsatz im zwischenstaatlichen Leben den ewigen Kriegszustand zwischen den verschiedenen Nationen bedeuten. Im innerstaatlichen Leben verkennt er, Nützlichkeits- und Rechtserwägungen miteinander verquickend, die grundlegende Tatsache, daß der Mensch als Persönlichkeit gottgegebene Rechte besitzt, die jedem auf ihre Leugnung, Aufhebung oder Brachlegung abzielenden Eingriff von seiten der Gemeinschaft entzogen bleiben müssen. Die Mißachtung dieser Wahrheit übersieht, daß das wahre Gemeinwohl letztlich bestimmt und erkannt wird aus der Natur des Menschen mit ihrem harmonischen Ausgleich zwischen persönlichem Recht und sozialer Bindung, sowie aus dem durch die gleiche Menschennatur bestimmten Zwecke der Gemeinschaft. Die Gemeinschaft ist vom Schöpfer gewollt als Mittel zur vollen Entfaltung der individuellen und sozialen Anlagen, die der Einzelmensch gebend und nehmend, zu seinem und aller anderen Wohl auszuwerten hat. Auch jene umfassenderen und höheren Werte, die nicht vom Einzelnen, sondern nur von der Gemeinschaft verwirklicht werden können, sind vom Schöpfer letzten Endes des Menschen halber gewollt zu seiner natürlichen und übernatürlichen Entfaltung und Vollendung. Ein Abweichen von dieser Ordnung rüttelt an den Tragpfeilern, auf denen die Gemeinschaft ruht, und gefährdet damit Ruhe, Sicherheit, ja Bestand der Gemeinschaft selbst.

Der gläubige Mensch hat ein unverlierbares Recht, seinen Glauben zu bekennen und in den ihm gemäßen Formen zu betätigen. Gesetze, die das Bekenntnis und die Betätigung dieses Glaubens unterdrücken oder erschweren, stehen im Widerspruch zum Naturgesetz. Gewissenhafte, ihrer erzieherischen Pflichten bewußte Eltern haben ein erstes und ursprüngliches Recht, die Erziehung der ihnen von Gott geschenkten Kinder im Geiste des wahren Glaubens und in Übereinstimmung mit seinen Grundsätzen und Vorschriften zu bestimmen. Gesetze oder andere Maßnahmen, die diesen naturrechtlich gegebenen Elternwillen in Schulfragen ausschalten oder durch Drohung und Zwang unwirksam machen, stehen im Widerspruch zum Naturrecht und sind im tiefsten und letzten Kern unsittlich. Die Kirche, die berufene Hüterin und Auslegerin des göttlichen Naturrechtes, kann daher garnicht anders, als die im Zustand notorischer Unfreiheit erfolgten Schuleinschreibungen der jüngsten Vergangenheit als ein Zwangsprodukt zu erklären, dem jeglicher Rechtscharakter abgeht.

An die Jugend

Als Stellvertreter Dessen, Der im Evangelium zu einem Jungmann gesprochen hat: "Willst du zum Leben eingehen, so halte die Gebote" (Mt. 19, 17.), richten Wir ein besonders väterliches Wort an die Jugend. Von tausend Zungen wird heute vor Euren Ohren ein Evangelium verkündet, das nicht vom Vater im Himmel geoffenbart ist. Tausend Federn schreiben im Dienst eines Scheinchristentums, das nicht das Christentum Christi ist. Druckerpresse und Radio überschütten Euch Tag für Tag mit Erzeugnissen glaubens- und kirchenfeindlichen Inhalts und greifen rücksichtslos und ehrfurchtslos an, was Euch hehr und heilig sein muß.

Wir wissen, daß viele, viele von Euch um der Treue zum Glauben und zur Kirche, um der Zugehörigkeit zu kirchlichen im Konkordat geschützten Vereinigungen willen düstere Zeiten der Verkennung, der Beargwöhnung, der Schmähung, der Verdächtigung Eurer vaterländischen Treue, vielfacher Schädigung im beruflichen und gesellschaftlichen Leben ertragen mußten und müssen. Es ist Uns nicht unbekannt, wie mancher ungenannte Soldat Christi in Euren Reihen steht, der trauernden Herzens, aber erhobenen Hauptes sein

Schicksal trägt und Trost findet allein in dem Gedanken, für den Namen Jesu Schmach zu leiden (Apg. 5, 41.).

Heute, wo neue Gefahren und neue Spannungen drohen, sagen Wir dieser Jugend: "Wenn jemand euch ein anderes Evangelium verkünden wollte, als jenes, das ihr empfangen habt" auf den Knien einer frommen Mutter, von den Lippen eines gläubigen Vaters, aus dem Unterricht eines seinem Gotte und seiner Kirche treuen Erziehers – "der sei ausgeschlossen!" (Gal. 1, 9.). Wenn der Staat eine Staatsjugend gründet, die Pflichtorganisation für alle sein soll, dann ist es – unbeschadet der Rechte der kirchlichen Vereinigungen – selbstverständlicher und unveräußerlicher Rechtsanspruch der Jungmannen selbst und ihrer für sie vor Gott verantwortlichen Eltern, zu fordern, daß diese Pflichtorganisation von all den Betätigungen christentums- und kirchenfeindlichen Geistes gesäubert werde, die bis in die jüngste Vergangenheit, ja bis in die Gegenwart hinein die gläubigen Eltern in unlösbare Gewissenskonflikte zwingen, da sie dem Staat nicht geben können, was im Namen des Staates verlangt wird, ohne Gott zu rauben, was Gottes ist. Niemand denkt daran, der Jugend Deutschlands Steine in den Weg zu legen, der sie zur Verwirklichung wahrer Volksgemeinschaft führen soll, zur Pflege edler Freiheitsliebe, zur unverbrüchlichen Treue gegen das Vaterland. Wogegen Wir uns wenden und Uns wenden müssen, ist der gewollte und planmäßig geschürte Gegensatz, den man zwischen diesen Erziehungszielen und den religiösen aufweist. Und darum rufen Wir dieser Jugend zu: singt Eure Freiheitslieder; aber vergeßt über ihnen nicht die Freiheit der Kinder Gottes!

Laßt den Adel dieser unersetzbaren Freiheit nicht hinschwinden in den Sklavenketten der Sünde und Sinnenlust! Wer das Lied der Treue zum irdischen Vaterland singt, darf nicht in Untreue an seinem Gott, an seiner Kirche, an seinem ewigen Vaterland zum Überläufer und Verräter werden. Man redet zu euch viel von heldischer Größe – in bewußtem und unwahren Gegensatz zur Demut und Geduld des Evangeliums. Warum verschweigt man euch, daß es auch ein Heldentum im sittlichen Kampf gibt? Daß die Bewahrung der Reinheit des Tauftages eine heldische Tat darstellt, die im religiösen und im natürlichen Bereich der verdienten Wertung sicher sein sollte? Man redet Euch viel vor von menschlichen Schwächen in der Geschichte der Kirche. Warum verschweigt man Euch die Großtaten, die ihren Weg durch die Jahrhunderte begleiteten; die Heiligen, die sie hervorbrachte; den Segen, der aus der lebendigen Verbindung zwischen dieser Kirche und Eurem Volk für die abendländische Kulturwelt floß?

Man redet zu Euch viel von sportlichen Übungen. Mit Maß und Ziel betrieben, bedeutet die körperliche Ertüchtigung eine Wohltat für die Jugend. Ihrem Betätigungsraum wird jetzt aber vielfach ein Umfang gegeben, der weder der harmonischen Gesamtbildung von Körper und Geist, noch der gebührenden Pflege des Familienlebens, noch dem Gebot der Sonntagsheiligung Rechnung trägt. Mit einer an Nichtachtung grenzenden Gleichgültigkeit werden dem Tag des Herrn so seine Weihe und Sammlung genommen, wie sie bester deutscher Überlieferung entsprechen. Wir erwarten vertrauensvoll von der gläubigen katholischen Jugend, daß sie in der schwierigen Umwelt der staatlichen Pflichtorganisationen ihr Recht auf christliche Sonntagsheiligung nachdrücklich geltend macht, daß sie über der Ertüchtigung des Leibes ihre unsterbliche Seele nicht vergißt, daß sie sich nicht vom Bösen überwinden läßt, vielmehr durch das Gute das Böse zu überwinden trachtet (Röm. 12, 21.); daß ihr höchster und heiligster Ehrgeiz der bleibt, in der Rennbahn des ewigem Lebens den Siegeskranz zu erringen (1. Cor. 9, 24f.).

An die Priester und Ordensleute

Ein besonderes Wort der Anerkennung, der Aufmunterung, der Mahnung richten Wir an die Priester Deutschlands, denen in Unterordnung unter ihre Bischöfe in schwerer

Zeit und unter harten Umständen die Aufgabe obliegt, der Herde Christi die rechten Wege zu weisen in Lehre und Beispiel, in täglicher Hingabe, in apostolischer Geduld. Werdet nicht müde, geliebte Söhne und Mitteilhaber an den heiligen Geheimnissen, dem ewigen Hohenpriester Jesus Christus in Seiner Samariterliebe und Samaritersorge zu folgen. Bewährt Euch Tag für Tag in makellosem Wandel vor Gott, in unablässiger Selbstzucht und Selbstvervollkommnung, in erbarmender Liebe zu allen Euch Anvertrauten, insbesondere zu den Gefährdeten, Schwachen und Schwankenden; seid die Führer der Treuen, die Stütze der Strauchelnden, die Lehrer der Zweifelnden, die Tröster der Trauernden, die uneigennütigen Helfer und Berater aller! Die Prüfungen und Leiden, durch die Euer Volk in der Nachkriegszeit hindurchgeschritten ist, sind nicht spurlos an seiner Seele vorübergegangen. Sie haben Spannungen und Bitterkeit hinterlassen, die erst langsam ausheilen können, deren echte Überwindung nur möglich sein wird im Geiste uneigennütiger und tätiger Liebe. Diese Liebe, die das unentbehrliche Rüstzeug des Apostels ist, zumal in der aufgewühlten und haßverzehrten Welt, wünschen und erleben wir Euch vom Herrn in überreichem Maße. Diese apostolische Liebe wird Euch viel unverdiente Bitterkeiten, wenn nicht vergessen, so doch verzeihen lassen, die auf Euren Priester- und Seelsorgspfaden heute zahlreicher sind als je zuvor. Diese verstehende und erbarmende Liebe zu den Irrenden, ja selbst zu den Schmähenden bedeutet allerdings nicht und kann nicht bedeuten irgend welchen Verzicht auf die Verkündigung, die Geltendmachung, die mutige Verteidigung der Wahrheit und ihrer freimütigen Anwendung auf die Euch umgebende Wirklichkeit. Die erste, die selbstverständlichste Liebesgabe des Priesters an seine Umwelt ist der Dienst an der Wahrheit und zwar der ganzen Wahrheit, die Entlarvung und Widerlegung des Irrtums, gleich in welcher Form, in welcher Verkleidung, in welcher Schminke er einherschreiten mag. Der Verzicht hierauf wäre nicht nur ein Verrat an Gott und Eurem heiligen Beruf, er wäre auch eine Sünde an der wahren Wohlfahrt Eures Volkes und Vaterlandes. All denen, die ihren Bischöfen die bei der Weihe versprochene Treue gehalten; all denen, die wegen Ausübung ihrer Hirtenpflicht Leid und Verfolgung tragen mußten und müssen, folgt – für manche bis in die Kerkerzelle und das Konzentrationslager hinein – der Dank und die Anerkennung des Vaters der Christenheit. Den katholischen Ordensleuten beiderlei Geschlechts gilt ebenfalls Unser väterlicher Dank, verbunden mit inniger Anteilnahme an dem Geschick, das infolge ordensfeindlicher Maßnahmen viele von ihnen aus segensreicher und liebgeordneter Berufarbeit herausgerissen hat. Wenn einzelne gefehlt und sich ihres Berufes unwürdig erwiesen haben, so, mindern ihre auch von der Kirche geahndeten Vergehen nicht die Verdienste der gewaltigen Überzahl, die in Uneigennützigkeit und freiwilliger Armut bemüht waren, ihrem Gott und ihrem Volk mit Hingabe zu dienen. Der Eifer, die Treue, das Tugendstreben, die tätige Nächstenliebe und Hilfsbereitschaft der in Seelsorge, Krankendienst und Schule wirkenden Orden sind und bleiben ein ruhmwürdiger Beitrag zur privaten und öffentlichen Wohlfahrt, denen zweifellos eine spätere, ruhigere Zeit mehr Gerechtigkeit wird widerfahren lassen als die aufgewühlte Gegenwart. Wir haben das Vertrauen zu den Leitern der Ordensgenossenschaften, daß sie die Schwierigkeiten und Prüfungen zum Anlaß nehmen, um durch verdoppelten Eifer, vertieftes Gebetsleben, heiligen Berufsernst und echt klösterliche Zucht von dem Allmächtigen neuen Segen und neue Fruchtbarkeit auf ihre schwere Arbeit herabzurufen.

An die Getreuen aus dem Laienstand

Vor Unserem Auge steht die unübersehbare große Schar treuer Söhne und Töchter, denen das Leid der Kirche in Deutschland und ihr eigenes Leid nichts geraubt hat von ihrer Hingabe an die Sache Gottes, nichts von ihrer zärtlichen Liebe gegen den Vater der Christenheit, nichts von ihrem Gehorsam gegen Bischöfe und Priester, nichts von ihrer freudigen Bereitschaft, auch in Zukunft – komme, was da wolle – dem treu zu bleiben, was

sie geglaubt und von ihren Voreltern als heiliges Erbe erworben haben. Ihnen allen senden wir aus gerührtem Herzen Unseren Vatergruß.

Allen voran den Mitgliedern der kirchlichen Verbände, die tapfer und um den Preis vielfach schmerzlicher Opfer Christus die Treue hielten und sich nicht bereit fanden die Rechte preis zu geben, die ein feierliches Abkommen der Kirche ihnen nach Treu und Glauben gewährleistet hatte.

Ein besonders inniger Gruß ergeht an die katholischen Eltern; ihre gottgegebenen Erzieherrechte und Erzieherpflichten stehen gerade im gegenwärtigen Augenblick im Mittelpunkt eines Kampfes, wie er schicksalsvoller kaum gedacht werden kann. Die Kirche Christi kann nicht erst anfangen zu trauern und zu klagen, wenn die Altäre verwüstet werden, wenn sakrilegische Hände die Gotteshäuser in Rauch und Flammen aufgehen lassen. Wenn man versucht, den Tabernakel der durch die Taufe geweihten Kinderseele durch eine christusfeindliche Erziehung zu entweihen; wenn man aus diesen lebendigen Tempeln Gottes die ewige Lampe des Christusglaubens herausgerissen und an ihrer Statt das Irrlicht eines Ersatzglaubens gesetzt hat, der mit dem Glauben des Kreuzes nichts mehr zu tun hat – dann ist die geistige Tempelschändung nahe, dann wird es für jeden bekennenden Christen Pflicht, seine Verantwortung von der der Gegenseite klar zu scheiden, sein Gewissen von jeder schuldhaften Mitwirkung zu solchem Verhängnis und Verderbnis freizuhalten. Und je mehr die Gegner sich bemühen, ihre dunklen Absichten abzuleugnen und zu beschönigen, umso mehr ist wachsames Mißtrauen am Platze und mißtrauische und durch bittere Erfahrung aufgerüttelte Wachsamkeit. Die formelle Aufrechthaltung eines, zudem von Unberufenen kontrollierten und behinderten Religionsunterrichtes im Rahmen einer Schule, die in anderen Gesinnungsfächern planmäßig und gehässig derselben Religion entgegenarbeitet, kann niemals einen Rechtfertigungsgrund abgeben, um einer solchen religiös zersetzenden Schulart die freiwillige Billigung eines gläubigen Christen einzutragen. Wir wissen, geliebte katholische Christen, daß von einer solchen Freiwilligkeit bei Euch nicht die Rede sein kann. Wir wissen, daß eine freie und geheime Abstimmung unter Euch gleichbedeutend wäre mit einem überwältigenden Plebiszit für die Bekenntnisschule. Und deshalb werden wir auch in Zukunft nicht müde werden, den verantwortlichen Stellen die Rechtswidrigkeit der bisherigen Zwangsmaßnahmen, die Pflichtmäßigkeit der Zulassung einer freien Willensbildung freimütig vorzuhalten. Inzwischen vergeßt eines nicht: von dem gottgewollten Band der Verantwortung, das Euch mit Euren Kindern verknüpft, kann keine irdische Gewalt Euch lösen. Niemand von denen, die Euch heute in Euren Erzieherrechten bedrängen und Euch von Euren Erzieherpflichten abzulösen vorgeben, wird an Eurer Statt dem ewigen Richter antworten können, wenn Er an Euch die Frage richtet: Wo sind die, die ich dir gegeben? – Möge jeder von Euch antworten können: "Keinen von denen, die Du mir gegeben hast, habe ich verloren" (Jo. 18, 9.).

Ehrwürdige Brüder! Wir sind gewiß, daß die Worte, die Wir in entscheidungsvoller Stunde an Euch und durch Euch an die Katholiken des Deutschen Reiches richten, in den Herzen und in den Taten Unserer treuen Kinder das Echo finden werden, daß der liebenden Sorge des gemeinsamen Vaters entspricht. Wenn Wir etwas mit besonderer Inbrunst vom Herrn erfliehen, dann ist es dies: daß Unsere Worte auch das Ohr und das Herz solcher erreichen und zum Nachdenken stimmen, die bereits begonnen haben, sich von den Lockungen und Drohungen derer einzufangen zu lassen, die gegen Christus und Sein heiliges Evangelium stehen.

Jedes Wort dieses Sendschreibens haben Wir abgewogen auf der Waage der Wahrheit und zugleich der Liebe. Weder wollten Wir durch unzeitgemäßes Schweigen mitschuldig werden an der mangelnden Aufklärung, noch durch unnötige Strenge an der Herzensverhärtung irgend eines von denen, die Unserer Hirtenverantwortung unterstehen und denen Unsere Hirtenliebe deshalb nicht weniger gilt, weil sie zur Zeit Wege des

Irrtums und des Fremdseins wandeln. Mögen manche von ihnen sich den Gepflogenheiten ihrer neuen Umgebung anpassen, für das verlassene Vaterhaus und den Vater selbst nur Worte der Untreue, des Undanks oder gar der Unbill haben, mögen sie vergessen, was sie hinter sich geworfen haben – der Tag wird kommen, wo das Grauen der Gottesferne und der seelischen Verwahrlosung über diesen heute verlorenen Söhnen zusammenschlägt; wo das Heimweh sie zurücktreiben wird zu dem "Gott, Der ihre Jugend erfreute", und zu der Kirche, deren Mutterhand sie den Weg zum himmlischen Vater gelehrt hat. Diese Stunde zu beschleunigen, ist der Gegenstand Unserer unaufhörlichen Gebete.

So wie andere Zeiten der Kirche wird auch diese der Vorbote neuen Aufstiegs und innerer Läuterung sein, wenn der Bekennerwille und die Leidensbereitschaft der Getreuen Christi groß genug sind, um der physischen Gewalt der Kirchenbedränger die Unbedingtheit eines innigen Glaubens, die Unverwüstlichkeit einer ewigkeitssicheren Hoffnung, die bezwingende Allgewalt einer tatstarken Liebe entgegenzustellen. Die heilige Fasten- und Osterzeit, die Verinnerlichung durch Buße predigt und des Christen Blick mehr noch als sonst auf das Kreuz, zugleich aber auch auf die Herrlichkeit des Auferstandenen richtet, sei für alle und jeden von euch freudig begrüßter und eifrig genutzter Anlaß, Sinn und Seele mit dem Helden-, dem Dulder-, dem Siegergeist zu erfüllen, der vom Kreuze Christi ausstrahlt. Dann – des sind. Wir gewiß – werden die Fehde der Kirche, die ihre Stunde gekommen wähnen, bald erkennen, daß sie zu früh gejubelt und zu voreilig nach der Grabschaukel gegriffen haben. Dann wird der Tag kommen, wo an Stelle verfrühter Siegeslieder der Christusfeinde aus dem Herzen und von den Lippen der Christustreuen das Te Deum der Befreiung zum Himmel steigen darf; ein Te Deum des Dankes an den Allerhöchsten; ein Te Deum der Freude darüber, daß das deutsche Volk auch in seinen heute irrenden Gliedern den Weg religiöser Heimkehr beschritten hat, daß es in leidgeläutertem Glauben sein Knie wieder beugt vor dem König der Zeit und Ewigkeit Jesus Christus; und daß es sich anschickt, im Kampf gegen die Verneiner und Vernichter des christlichen Abendlandes in Harmonie mit allen Gutgesinnten anderer Völker den Beruf zu erfüllen, den die Pläne des Ewigen ihm zuweisen.

Er, der Herz und Nieren durchforscht (Ps. 7, 10.), ist Unser Zeuge, daß Wir keinen innigeren Wunsch haben als die Wiederherstellung eines wahren Friedens zwischen Staat und Kirche in Deutschland. Wenn aber – ohne unsere Schuld – nicht Friede sein soll, dann wird die Kirche Gottes ihre Rechte und Freiheiten verteidigen im Namen des Allmächtigen, Dessen Arm auch heute nicht verkürzt ist. Im Vertrauen auf Ihn "hören wir nicht auf zu beten und zu rufen" (Col. 1, 9.) für Euch, die Kinder der Kirche, daß die Tage der Trübsal abgekürzt und Ihr treu erfunden werdet am Tage der Prüfung, und auch für die Verfolger und Bedränger: der Vater alles Lichtes und aller Erbarmung möge ihnen eine Damaskusstunde der Erkenntnis schenken, für sich und alle die vielen, die mit ihnen geirrt haben und irren.

Mit diesem Flehgebet im Herzen und auf den Lippen erteilen wir als Unterpfand göttlicher Hilfe, als Beistand in Euren schweren und verantwortungsvollen Entschließungen, als Stärkung im Kampf, als Trost im Leid, Euch, den bischöflichen Hirten Eures treuen Volkes, den Priestern und Ordensleuten, den Laienaposteln der katholischen Aktion und allen, allen Euren Diözesanen – nicht zuletzt den Kranken und Gefangenen – in väterlicher Liebe den apostolischen Segen.

Gegeben im Vatikan, am Passionssonntag, den 14. März 1937.

Pius PP XI.

Příloha č. 3 Dobové karikatury

Vlk v rouše beránčím

Politický katolicismus.
Řekni mi, s kým pěstuješ vztahy
A já ti řeknu, kdo jsi

Pane odpusť jim.
Proč někteří kněží nenávidí
Velkoněmecko? Čert tomu rozumí, to se
mu musí nechat.

Resumé česky

Poměr mezi katolickou církví a národním socialismem v Německu

v předvečer II. světové války

Diplomní práce se soustřeďuje na události v Německé říši v období od převzetí moci Adolfem Hitlerem v roce 1933 do vypuknutí II. světové války. Cílem práce je postihnout vztah mezi katolickou církví a národně socialistickou vládou Německa.

Práce přináší klíčové momenty národně socialistického programu a podstatná vyjádření jejích představitelů, které se vztahují k náboženství a církvi. Současně i ostré odsouzení této ideologie ze strany církve. Po převzetí moci roku 1933 národní socialisté uzavřeli Říšský konkordát. Konkordát byl v následujících letech systematicky porušován, církev byla pronásledována a její aktivity důsledně likvidovány.

Práce nastiňuje postupnou likvidaci politického katolicismu, stran Centrum a BVP, likvidaci katolických profesních i mládežnických sdružení a vzestup Hitlerjugend. Sleduje cílenou likvidaci katolického tisku i násilné převzetí školství. Popisuje snahu o diskreditaci církve devizovými a mravnostními trestními procesy, které proti ní byly vedeny.

Na pozadí těchto represí se práce zabývá vývojem postojů a oficiálních vyjádření německých biskupů. Od odsouzení před rokem 1933, přes opatrná vyjádření v letech 1934 – 1935, k pokusům o smír v jednání s Hitlerem v roce 1936, jednoznačně negativní postoj roku 1937 až po volání k poslušnosti světské moci na počátku světové války.

Církev se však vždy znovu navracela ke svému původnímu postoji – národní socialismus je s katolickou věroukou neslučitelný.

Klíčové termíny:

- německý episkopát
- Adolf Hitler
- Pius XI.
- Říšský konkordát
- "Mit brennender Sorge"
- Církev a národní socialismus

Resumé anglicky

The relationship between the Catholic church and the National socialism in Germany on the eve of World War II

The diploma work focuses on the events in the German Empire in the period from Adolf Hitler's takeover of power in 1933 until the outbreak of world war II. The aim of my work is to depict the relationship between the Catholic church and the National socialist government in Germany.

The work brings out the key moments of the national socialist program and the substantial statements of its representatives which refer to religion and the Church. And at the same time very severe condemnation of the Church. After takeover of power in 1933 the National socialists made the Imperial concordat. In the years that followed the Concordat was systematically being broken, the Church pursued and its activities consistently destroyed.

The work outlines the gradual liquidation of the political Catholicism, the Centre and Bavarian folk parties, liquidation of the professional and youth associations and the Hitlerjugend step-up. It follows the effort to discredit the Church with preachy means which were pursued against it.

On the background of these repressions the work deals with the development of the attitudes and official statements of the German bishops. Ranging from the condemnation before the year 1933 through cautious statements in the years 1934 to 35, attempts to reconcile when negotiating with Hitler in 1936 and unequivocally negative attitude in 1937 as far as calling for obedience of secular power at the beginning of the world war.

The church was always returning to its original attitude – the national socialism is irreconcilable with the Catholic dogmatics.

Key terms:

- German episcopate
- Adolf Hitler
- Pius XI.
- Reich Concordat
- „Mit brennender Sorge“
- Church and National Socialism

POUŽITÁ LITERATURA

Prameny:

- HITLER Adolf: Mein Kampf, München 1924
- HIMMLER Heinrich Das Himmler – Projekt, Ein Film von Romuald Karmaker, DVD Manfred Zapatka und die Rede Heinrich Himmler bei der SS-Gruppenführertagung in Posen am 4. Oktober 1943, absolut MEDIEN 2000, 182 min. ISBN 3-89848-719-9
- HOCHHUT, Rolf Der Stellvertreter. Ein Christliches Trauerspiel, Reibek 1963
- PIUS XI.: S palčivou starostí, O postavení katolické církve v Německu, Přeložil Dr. Bedřich Vašek, Lidové knihkupectví a nakladatelství v Olomouci, 1937
- PIUS XI.: Mit brennender Sorge. Mit einer Einführung von Ulrich Wagener. Hrsg. v. Erzbischöflichen Generalvikariat Paderborn, Presse und Informationsstelle. Paderborn 1987.
- ROSENBERG Alfred: Das Parteiprogramm, Wesen, Grundsätze und Ziele der NSDAP, München 1941
- ROSENBERG Alfred: Der Mythos des 20. Jahrhunderts, München 1942

Edice pramenů:

- ALBRECHT Dieter: Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung. Bd. III: Der Notenwechsel und die Demarchen des Nuntius Orsenigo 1933-1945. Mainz 1980
- CARSTEN Nicolaisen Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches. Band I: Das Jahr 1933, bearb. v. (Dokumente zur Kirchenpolitik des Dritten Reiches, hg. von Georg Kretschmar), München 1971
- DENZLER Georg u. FABRICIUS Volker: Christen und Nationalsozialisten. Darstellung und Dokumente. Mit einem Exkurs: Kirche im Sozialismus. Reihe: Die Zeit des Nationalsozialismus. Frankfurt a. M. 1993
- FITZEK Alfons (Hsg.): Pius XI. und Mussolini - Hitler - Stalin. Seine Weltrundschreiben gegen Faschismus - Nationalsozialismus – Kommunismus, Eichstätt 1987
- GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Ein Bericht in Quellen, Paderborn 2006,
- HOFER Walter (Hg.): Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945, Frankfurt a. M. 1989
- MÜLLER Hans (Hrsg.): Katholische Kirche und Nationalsozialismus, Dokumente 1930-1935, Nymphenburger Verlagshandlung GmbH, München 1963

- Parteitag der Ehre, Der, vom 8. bis 14. September 1936, Offizieller Bericht über den Verlauf des Reichsparteitages mit sämtlichen Kongressreden. München 1936
- PFISTER, Peter, Susanne Kornacker, Volker Laube, Hg.: Kardinal Michael von Faulhaber 1869-1952. Eine Ausstellung des Archivs des Erzbistums München und Freising, des Bayerischen Hauptstaatsarchivs und des Stadtarchivs München zum 50. Todestag, München 2002
- REPGEN Konrad (Hg.): Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern. Reihe A: Quellen - Band 1. Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der deutschen Reichsregierung I. Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge". Grünewald Mainz, 1965
- REPGEN Konrad (Hg.), Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987
- SCHNEIDER Burkhard (Hrsg.) in Zusammenarbeit mit Biet, Pierre — Martini, Angela: Die Briefe Pius' XII. an die deutschen Bischöfe 1939-1944 (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bd. 4). Mainz 1966
- STASIEWSKI Bernhard: Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945. Bd. I: 1933-1934, Bd. II: 1934-1935, Bd. III: 1935-1936 (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bde. 5, 20, 25). Mainz 1968, 1976, 1979
- WITETCHEK Helmut: Die kirchliche Lage in Bayern nach den Regierungspräsidentenberichten 1933—1943. Bd. I: Regierungsbezirk Oberbayern, Bd. II: Regierungsbezirk Ober- und Mittelfranken, Bd. III: Regierungsbezirk Schwaben (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bde. 3, 8, 14). Mainz 1966, 1967, 1971

Sekundární literatura

- ABEL Karl-Dietrich: Presselenkung im NS-Staat. Eine Studie zur Geschichte der Publizistik in der nationalsozialistischen Zeit (= Einzelveröffentlichung der Historischen Kommission zu Berlin beim Friedrich-Meinecke-Institut der Freien Universität Berlin, Band 2), Berlin 1968.
- ACH Manfred / PENTROP, Clemens: Hitlers „Religion“. Pseudoreligiöse Elemente im nationalsozialistischen Sprachgebrauch, München 1996.
- ADOLPH, Walter: Hirtenamt und Hitlerdiktatur, Berlin 1965
- ADOLPH Walter: Die katholische Kirche im Deutschland Adolf Hitlers, Berlin 1974.
- ADOLPH Walter: Kardinal Preysing und zwei Diktaturen — Sein Widerstand gegen die totalitäre Macht, Berlin 1971
- ALBRECHT Dieter(Hg): Katholische Kirchen im Dritten Reich, Mainz 1976
- ALBRECHT Dieter: Der Heilige Stuhl und das Dritte Reich. Mainz 1980
- ALBRECHT Dieter: Der Hl. Stuhl und das Dritte Reich, in: Gotto, Klaus / Repgen, Konrád (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich, Mainz 1990, S.25-48.
- ALBRECHT Dieter: Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung. Bd. I: Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“. (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bde. 1 und 10). Mainz 1965
- ALBRECHT Dieter: Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung. Bd. II: 1937-1945 (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bde. 1 und 10). Mainz, 1969
- ALTMAYER Karl Aloys: Katholische Presse unter NS-Diktatur. Die katholischen Zeitungen und Zeitschriften Deutschlands in den Jahren 1933 bis 1945, Berlin 1962.
- BAUMANN Shaul: Die Deutsche Glaubensbewegung und ihr Gründer Jakob Wilhelm Hauer (1881-1962). [Aus dem Hebräischen von Alma Lessing] - Marburg 2005
- BEAUGRAND Günter: Kardinal von Galen. Weder Lob noch Tadel, Münster 2005.
- BENÍČEK, Josef Mit brennender Sorge, Encyklika Pia XI. proti nacizmu ve světle vatikánských archivů, in: <http://www.christnet.cz/magazin/mag.asp?clanek=2239> , vyhledáno 10.3. 2010
- BENZ Wolfgang / GRAML Hermann /WEISS Hermann: Enzyklopädie des Nationalsozialismus, München 1997

- BENZ Wolfgang, GRAML Hermann (Hrsg.): Biographisches Lexikon zur Weimarer Republik, München 1988, s. 168. Walter F. Peterson, čl. Kaas
- BENZ Wolfgang: Geschichte des Dritten Reiches, München 2000.
- BESIÉER Gerhard: Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die Faszination des Totalitären, München 2004
- BESIÉER Gerhard: Svatý Stolec a Hitlerovo Německo, Brno 2008
- BESIÉER Gerhard: Die Kirchen und das Dritte Reich. Bd. 3: Spaltungen und Abwehrkämpfe 1934 - 1937 Berlin 2001.
- BESIÉER Gerhard: Politik und Gesellschaft im 20. Jahrhundert (=Enzyklopädie deutscher Geschichte, Band 56), München 2000.
- BLET Pierre SJ: Pius XII. a druhá světová válka ve světle vatikánských archivů, Olomouc 2001
- BÖCKENFÖRDE Ernst-Wolfgang: Der deutsche Katholizismus im Jahre 1933, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, S.171-199.
- BÖCKENFÖRDE Ernst-Wolfgang, Der Deutsche Katholizismus im Jahre 1933. Stellungnahme zu einer Diskussion, in: Hochland 54 (1961/62), s 217 - 245
- BRANDMÜLLER Walter: Holocaust in der Slowakei und katholische Kirche, Neustadt an der Aisch 2003
- BRECHENMACHER Thomas: das Reichskonkordat 1933, Forschungsstand, Kontroversen, Dokumente, Paderborn, 2007
- BRECHENMACHER Thomas: Der Heilige Stuhl und die europäischen Mächte im Vorfeld und während des Zweiten Weltkriegs, in: Zur Debatte 3 (2005), S.8-10.
- BREUER Thomas: Dem Führer gehorsam. Wie die deutschen Katholiken von ihrer Kirche zum Kriegsdienst verpflichtet wurden, in: Breuer, Thomas / Prolingheuer, Hans: Dem Führer gehorsam: Christen an die Front. Die Verstrickung der beiden Kirchen in den NS-Staat und den Zweiten Weltkrieg. Studie und Dokumentation, Oberursel 2005, S.151-268.
- BUCHER Reiner: Hitlers Theologie, Würzburg 2008
- BUCHHEIM Hans: Der deutsche Katholizismus im Jahr 1933, in: Hochland 53, 1960/61, s. 497 - 515
- BURKARD Dominik: Häresie und Mythos des 20. Jahrhunderts. Rosenbergs nationalsozialistische Weltanschauung vor dem Tribunal der Römischen Inquisition (=Römische Inquisition und Indexkongregation, Band 5), Paderborn 2005.
- CORNWELL John: Pius XII., Der Papst, der geschwiegen hat, München 1999.
- CORSTEN Wilhelm (Hrsg.): Kölner Aktenstücke zur Lage der katholischen Kirche in Deutschland 1933-1945. Köln 1949
- COULOMBE Charles A.: Náměstkové Kristovi. Životopisy papežů, Brno 2004

- CROUCH Colin: Postdemokratie, Frankfurt am Main 2008
- DENZLER Georg u. FABRICIUS Volker: Christen und Nationalsozialisten, Frankfurt am Main 1995.
- DENZLER Georg, FABRICIUS Volker: Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main, 1984
- DENZLER Georg: Widerstand oder Anpassung? Katholische Kirche und Drittes Reich, München 1984.
- DIERKS Margarete: Jakob Wilhelm Hauer 1881-1962. Leben. Werk. Wirkung, Heidelberg 1986
- DREHSEN Volker, HÄRING Hermann, KUSCHEL Karl-Josef u. SIEMERS Helge (Hrsg): Wörterbuch des Christentums, München 2001.
- FELDKAMP Michael F.: Mitläufer, Feiglinge, Antisemiten? Katholische Kirche und Nationalsozialismus, Augsburg 2009
- FIALA Petr, HANUŠ Jiří : Katolická církev a totalitarismus v českých zemích, Brno 2001
- FIALA Petr: Katolicismus a politika, Brno 1995
- FREI, Norbert: Journalismus im dritten Reich, München, 3. Auflage 1999
- GELMI Josef: Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II., Praha 1994
- GODMAN Peter: Der Vatikan und Hitler. Die geheime Archive, München 2005
- GODMAN Peter: Vatikán a Hitler. Tajné archivy SS, Praha 2008
- GOODSPEED Donald J.: Ludendorff. Soldat, Diktator, Revolutionär, Gütersloh 1968
- GOTTO Klaus / HOCKERTS Hans Günter / REPGEN Konrad: Nationalsozialistische Herausforderung und kirchliche Antwort. Eine Bilanz, in: Gotto, Klaus / Repgen, Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich, Mainz 1990, S.173-190.
- GOTTO Klaus, REPGEN Konrad (Hg.): Kirche, Katholiken und Nationalsozialismus. Reihe: Topos. Grünewald Mainz 1980.
- GOTTO Klaus, REPGEN Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich. Mainz 1990.
- GREVELHÖRSTER Ludger: Kardinal Clemens August Graf von Galen in seiner Zeit, Münster 2005.
- GROSS Alexander: Gehorsame Kirche – ungehorsame Christen im Nationalsozialismus, Mainz 2000.
- GRUBER Hubert: Katholische Kirche und Nationalsozialismus 1930 – 1945, Paderborn 2006,
- GRULICH Rudolf : Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu, Brno 2002
- HALAS František X. : Fenomén Vatikán. Brno 2004

- HAMPEL Johannes (Hg.): Der Nationalsozialismus. Friedenspropaganda und Kriegsvorbereitung 1935 - 1939. München 1993.
- HASENKAMP Gottfried: Der Kardinal. Taten und Tage des Bischofs von Münster Clemens August Graf von Galen, Münster 1985.
- HEHL Ulrich von: Das Kirchenvolk im Dritten Reich, in: Gotto, Klaus / Repgen, Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich, Mainz 1990, S.93-118.
- HERBST Rudolf: Das nationalsozialistische Deutschland 1933 - 1945. Die Entfesselung der Gewalt: Rassismus und Krieg, Frankfurt am Main 1996.
- HESEMANN Michael: Der Papst, der Hitler trotzte, Die Wahrheit über Pius XII., Augsburg 2008
- HOCKERTS Hans Günter: Die Sittlichkeitsprozesse gegen katholische Ordensangehörige und Priester 1936/37. Eine Studie zur nationalsozialistischen Herrschaftstechnik und zur Kirchenkampf (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen, Bd. 6). Mainz 1971
- HOLLERBACH Alexander: Verträge zwischen Staat und Kirche in der Bundesrepublik Deutschland. Frankfurt 1965
- HÖMIG Herbert: Brüning. Kanzler in der Krise der Republik, Schöningh, Paderborn, 2000, ISBN 3-506-73949-2
- HÄUSLER Lothar: Der besondere Aspekt: Die christlichen Kirchen - konfrontiert mit politischen und gesellschaftlichen Probleme (1875 - 1945). In: Weltgeschichte. Band 11. Diktatoren und Ideologien. Hrsg. v. Heinrich Pletina. Gütersloh 1996, S. 199 - 213.
- HUMMEL Karl-Joseph: Kirche und Katholiken im Dritten Reich, in: zur debatte 2 (2004), S.16-17.
- HÜRTEIN Heinz, Die Katholische Kirche zwischen Nationalsozialismus und Widerstand, Berlin 1989
- HÜRTEIN Heinz: Deutsche Katholiken 1918-1945, Paderborn 1992.
- HÜRTEIN Heinz: Die katholische Kirche zwischen Nationalsozialismus und Widerstand (=Beiträge zum Widerstand 1933-1945, 36), Berlin 1989.
- HÜRTEIN Heinz: Geschichte des deutschen Katholizismus 1800 – 1960, Mainz 1986
- HÜRTEIN Heinz: Geschichtliche und ideologische Wurzeln, in: Lexikon für Theologie und Kirche. Band 7, Freiburg im Breisgau 1998 (3. Aufl.), S.653-654.
- HÜRTEIN Heinz: Gewissen im Konflikt. Zur Situation des Gläubigen im nationalsozialistischen Staat, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, S.102-117.
- HÜRTEIN Heinz: Katholische Kirche und Widerstand. In: Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Hrsg. v. Peter Steinbach u. Johannes Tuchel. Bonn 1994 (Bundeszentrale für politische Bildung, Band 323), s 182 - 192.

- HÜRTEIN Heinz: Kurze Geschichte des deutschen Katholizismus 1800-1960, Mainz 1986,
- HÜRTEIN Heinz: Nationalsozialistische Diktatur 1933-45, in: Lexikon für Theologie und Kirche. Band 7, Freiburg im Breisgau 1998 (3. Aufl.), S.654-656.
- HÜRTEIN Heinz: Politischer Widerstand, in: Lexikon für Theologie und Kirche. Band 7, Freiburg im Breisgau 1998 (3. Aufl.), S.656-657.
- HÜRTEIN Heinz: Verfolgung, Widerstand und Zeugnis. Kirche im Nationalsozialismus; Fragen eines Historikers, Mainz 1987.
- HÜRTEIN Heinz: Widerstand aus katholischem Glauben, in: Steinbach, Peter / Tuchel, Johannes (Hg.): Widerstand gegen die nationalsozialistische Diktatur 1933-1945, Bonn 2004, S.130-147.
- HÜRTEIN Heinz: Widerstand und Zeugnis: Ein Nachwort, in: Gotto, Klaus / Repgen, Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich, Mainz 1990, S.191-198.
- IMMENKOTTER Herbert, Höhepunkte des Kirchenkampfes. Die katholische Kirche 1935-1939, In: Johannes HAMPEL (Hg.), Der Nationalsozialismus. Friedenspropaganda und Kriegsvorbereitung 1935-1939, Band II. Bayerische Landeszentrale für polit. Bildungsarbeit. München 1993
- JESTAEDT Rudolf: Das Reichskonkordat vom 20. Juli 1933 in der nationalsozialistischen Staats- und Verwaltungspraxis unter besonderer Berücksichtigung des Artikels 1. In: Archiv für katholisches Kirchenrecht mit besonderer Rücksicht auf die Länder deutscher Zunge, hrsg. v. Nikolaus Hilling, 124. Bd., Mainz 1950, S. 335-430
- KAISER Jochen-Christoph: Glaube an ganz Deutschland? Nationalsozialismus und Religion, in: Becht, Lutz / Düringer, Hermann / Koschel, Ansgar (Hg.): Rückkehr zur völkischen Religion? Glaube und Nation im Nationalsozialismus und heute, Frankfurt / Main 2003, S.9-26.
- Katholische Nachrichtenagentur, Bonn 1964
- KEMPNER Benedicta Maria: Priester vor Hitlers Tribunalen, München 1966
- KISSENER Michael: Widerstand aus der katholischen Arbeiterschaft, in: Steinbach, Peter / Tuchel, Johannes (Hg.): Widerstand gegen die nationalsozialistische Diktatur 1933-1945, Bonn 2004, S.90-104.
- KLEE Ernst: Das Personenlexikon zum Dritten Reich. 2. Aufl. Frankfurt:2003, ISBN 310039090
- KLOCKE Irmgard: Kardinal von Galen. Der Löwe von Münster, Aschaffenburg 1979.
- KLÖNNE Arno: Jugend im Dritten Reich. Die Hitler-Jugend und ihre Gegner, Dokumente und Analysen, Düsseldorf 1982.
- KOCH Anton: Vom Widerstand der Kirche, 1933 – 1945, in: Stimmen der Zeit, 1947

- KOCH Hannsjoachim W.: Geschichte der Hitlerjugend. Ihre Ursprünge und ihre Entwicklung 1922-1945, Percha am Starnberger See 1975.
- KÖHLER Joachim: Der deutsche Katholizismus zwischen Widerspruch zur nationalsozialistischen Ideologie und nationaler Loyalität, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld?
- KÖSTERS Christoph: Katholische Kirche im nationalsozialistischen Deutschland. Aktuelle Forschungsergebnisse, Kontroversen und Fragen, in: Ethica (2003), S.228-240.
- KUPPER Alfons: Staatliche Akten über die Reichskonkordatsverhandlungen 1933 (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der Katholischen Akademie in Bayern, Reihe A: Quellen, Bd. 27). Mainz 1969
- KÜHLWEIN Klaus: Warum der Papst schweig, Pius XII. und der Holocaust, Düsseldorf 2008
- LEWY Guenter: Die katholische Kirche und das Dritte Reich, München 1965.
- LILL, Rudolf: NS-Ideologie und katholische Kirche, in: Gotto, Klaus / Repgen, Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich, Mainz 1990, S.135-150.
- LUXMOORE Jonathan, BABIUCHOVÁ Jolanta : Vatikán a rudý prapor. Boj o duši východní Evropy, Praha 2003
- MORSEY Rudolf: Clemens August Kardinal von Galen – Größe und Grenze eines konservativen Kirchenfürsten (1933-1946), in: Jahres- und Tagungsberichte der Görres-Gesellschaft, Köln 1990
- MORSEY Rudolf: Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumspartei zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung“ 1932/33, Stuttgart 1977.
- MORSEY Rudolf: Die Deutsche Zentrumspartei, in: Matthias, Erich / Morsey, Rudolf (Hg.): Das Ende der Parteien 1933, Bonn 1960, s.281-453.
- MORSEY Rudolf: Die katholische Volksminderheit und der Aufstieg des Nationalsozialismus 1930-1933, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, s.43-55.
- NANKO Ulrich: Die Deutsche Glaubensbewegung. Eine historische und soziologische Untersuchung. Diagonal-Verlag, Marburg, 1993
- NEUHÄUSLER Johannes: Kreuz und Hakenkreuz, Der Kampf des Nationalsozialismus gegen die katholische Kirchen und der Kirchlicher Widerstand, München 1946
- NICOLAISEN Carsten: Der Weg nach Barmen. Die Entstehungsgeschichte der Theologischen Erklärung von 1934. Neukirchen-Vluyn 1985.
- Päpstliches Komitee für Geschichtswissenschaften: Opus iustitiae pax, Eugenio Pacelli – Pius XII. (1876 – 1958), Città del Vaticano/Regensburg 2009

- PÄTZOLD Kurt / Weißbecker, Manfred: Geschichte der NSDAP. 1920 bis 1945, Köln 1998.
- PICKER Henry: Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier, Bonn 1951
- PORTMANN, Heinrich: Kardinal von Galen. Ein Gottesmann seiner Zeit, Münster 1976.
- RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977
- RAEM Heinz-Albert: Pius XI. und der Nationalsozialismus. Die Enzyklika „Mit brennender Sorge“ vom 14. März 1937 (=Beiträge zur Katholizismusforschung, Reihe B, Abhandlungen), Paderborn 1979.
- RAUSCHER Anton: Wider der Rassismus. Entwurf einer nicht erschienenen Enzyklika (1938), Texte aus dem Nachlaß von Gustav Gundlach SJ, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2001
- RECKER, Klemens-August: Wem wollt ihr glauben? Bischof Berning im Dritten Reich, Paderborn, München, Wien, Zürich (Schöningh) 2.vydání 1998
- REICHHOLD Anselm: Faulhaber - k e i n Schutzpatron Hitlers, in DER FELS - Katholische Monatsschrift.31. Jahr Nr. 6 Juni 2000, Seite 164-5
- REICHHOLD Anselm: Die deutsche katholische Kirche zur Zeit des Nationalsozialismus (1933-1945) unter besonderer Berücksichtigung der Hirtenbriefe, Denkschriften, Predigten und sonstigen Kundgebungen der deutschen katholischen Bischöfe, St. Ottilien 1992.
- REICHHOLD Anselm: Kardinal Faulhaber. Erzbischof von München prägende Gestalt des Widerstandes gegen den Nationalsozialismus. Scheyern 2000.
- REPGEN Konrad: Die deutschen Bischöfe und der Zweite Weltkrieg, in: Boehm, Laetitia (Hg.): Historisches Jahrbuch, 115. Jahrgang, Zweiter Halbband, Freiburg im Breisgau 1995, S.411-452.
- REPGEN Konrad: Hitlers Machtergreifung und der deutsche Katholizismus. Versuch einer Bilanz, in: Albrecht, Dieter (Hg.): Katholische Kirche im Dritten Reich. Eine Aufsatzsammlung zum Verhältnis von Papsttum, Episkopat und deutschen Katholiken zum Nationalsozialismus 1933-1945, Mainz 1976, S.1-34.
- REPGEN Konrad: Judenpogrom, Rassenideologie und katholische Kirche im Jahre 1938, in: Bendel, Rainer (Hg.): Die katholische Schuld? Katholizismus im Dritten Reich zwischen Arrangement und Widerstand (=Wissenschaftliche Paperbacks, Band 14), Münster 2002, S.56-91.
- RUGE Wolfgang: Deutschnationale Volkspartei (DNVP) 1918–1933, in: Dieter Fricke u. a. (Hrsg.); Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland (1789–1945), sv. 2, Köln 1984

- RUSTER Thomas: „Ein heiliges Sterben“. Der Zweite Weltkrieg in der Deutung deutscher Theologen, in: zur debatte 3 (2005), S.10-12.
- SALE Giovanni SJ, La enciclica conto il nazismo, in: La Civiltà Cattolica 3692, 17.4.2004, s. 117 - 125
- SANDSTEDDE-AUZELLE Marie-Corentine / Sandstede, Gerd: Clemens August Graf von Galen. Bischof von Münster im Dritten Reich, Münster 1986.
- SAUER Albert: Zum Gedanken an Adolf Kardinal Bertram, Limburg a. d. Lahn, 1950
- SCHIVELBUSCH Wolfgang: Entfernte Verwandtschaft. Faschismus, Nationalismus, New Deal 1933 – 1939, Frankfurt am Mein 2008
- SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Band 1: Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918-1934, Frankfurt / Main 1977.
- SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Band 2: Das Jahr der Ernüchterung 1934, Berlin 1985.
- SCHOLZ Harald : Die «NS-Ordensburgen», in Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 15, Stuttgart 1967
- SCHWARTE Johannes: Gustav Gundlach S.J. (1892-1963). Maßgeblicher Repräsentant der katholischen Soziallehre während der Pontifikate Pius' XI. und Pius' XII.(=Abhandlungen zur Sozialethik, Band 9), München 1975.
- SEEGRÜN Wolfgang: Bischof Berning von Osnabrück und die katholischen Laienverbände in den Verhandlungen um Artikel 31 des Reichskonkordats 1933-1939. In: Osnabrücker Mitteilungen, Bd. 80, 1973, S. 150-182
- SENINGER Gerhard: Glaubenszeugen oder Versager? Katholische Kirche und Nationalsozialismus, St. Ottilien 2003
- SHRIRER WILIAM L.: Berlínský deník, Zápisník zahraničního zpravodaje 1934 – 1941, Chomutov 2007
- SMELSER Ronald: Robert Ley, Paderborn - New York 1989
- SMOLINSKY Heribert: Nationalsozialismus und Kirchen, in: Lexikon für Theologie und Kirche. Band 7, Freiburg im Breisgau 1998 (3. Aufl.), S.657-660.
- SPEER Albert: Erinnerungen. Berlin 1969
- STERNBURG Wilhelm von (Hg.): Die deutschen Kanzler. Von Bismarck bis Schmidt, Frankfurt am Main 1987,
- ŠEBEK Jaroslav: Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu, Brno 2006
- THAMER Hans-Ulrich: Der Nationalsozialismus, Stuttgart 2002.
- THOMAS Alois: Kirche unter dem Hakenkreuz. Erinnerungen und Dokumente, Trier 1992

- TRAUTMANN Markus: Clemens August von Galen. Ich erhebe meine Stimme, Kevelaer 2005.
- VOLK Ludwig: Das Reichskonkordat vom 20. Juli 1933. Von den Ansätzen in der Weimarer Republik bis zur Ratifizierung am 10. September 1933 (=Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, Reihe B: Forschungen, Band 5), Mainz 1972.
- VOLK Ludwig: Die Enzyklika „Mit brennender Sorge“. Zum Hundertsten Geburtstag Kardinal Michael v. Faulhabers am 5. März 1969. In: Stimmen der Zeit, Bd. 183, Freiburg 1969, S. 174-194
- VOLK Ludwig: Die Fuldaer Bischofskonferenz von der Enzyklika „Mit brennender Sorge“ bis zum Ende der NS-Herrschaft, in: Albrecht, Dieter (Hg.): Katholische Kirche im Dritten Reich. Eine Aufsatzsammlung zum Verhältnis von Papsttum, Episkopat und deutschen Katholiken zum Nationalsozialismus 1933-1945, Mainz 1976, S.66-102.
- VOLK Ludwig: Die Fuldaer Bischofskonferenz von Hitlers Machtergreifung bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“, in: Albrecht, Dieter (Hg.): Katholische Kirche im Dritten Reich. Eine Aufsatzsammlung zum Verhältnis von Papsttum, Episkopat und deutschen Katholiken zum Nationalsozialismus 1933-1945, Mainz 1976, S.35-65.
- VOLK Ludwig: Nationalsozialistischer Kirchenkampf und deutscher Episkopat, in: Gotto, Klaus / Repgen, Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich, Mainz 1990, S.49-92.
- VOLK Ludwig: Zwischen Geschichtsschreibung und Hochhutprosa. Kritisches und Grundsätzliches zu einer Neuerscheinung über Kirchen und Nationalsozialismus, in: Stimmen der Zeit 176 (1964/65), s. 26 – 41
- VONDUNG Klaus: Magie und Manipulation. Ideologischer Kult und politische Religion des Nationalsozialismus, Göttingen 1971.
- WEIS Roland: Würden und Bürden. Katholische Kirche im Nationalsozialismus, Freiburg im Breisgau 1994.
- WOLF Hubert: Papst und Teufel, Die Archive des Vatikan und das Dritte Reich, München 2008
- WOLLSTEIN, Günter: Theobald von Bethmann Hollweg. Letzter Erbe Bismarcks, erstes Opfer der Dolchstoßlegende, Göttingen/Zürich 1995
- WULF Joseph: Presse und Funk im Dritten Reich. Eine Dokumentation, Frankfurt / Main 1983.
- ZAHN Gordon Charles: Die deutschen Katholiken und Hitlers Kriege, Köln 1965.
- ZIMMERMANN-BUHR Bernhard: Die katholische Kirche und der Nationalsozialismus in den Jahren 1930-1933 (=Campus Forschung, Band 256), Frankfurt / Main 1982

- ZIPFEL Friedrich: Kirchenkampf in Deutschland 1933-1945. Religionsverfolgung und Selbstbehauptung der Kirchen in der nationalsozialistischen Zeit. Mit einer Einleitung von Hans Herzfeld (Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin beim Friedrich-Meinecke-Institut der Freien Universität Berlin). Bd. 11, Publikation der Forschungsgruppe Berliner Widerstand beim Senator für Inneres von Berlin, Bd. 1, Berlin 1965